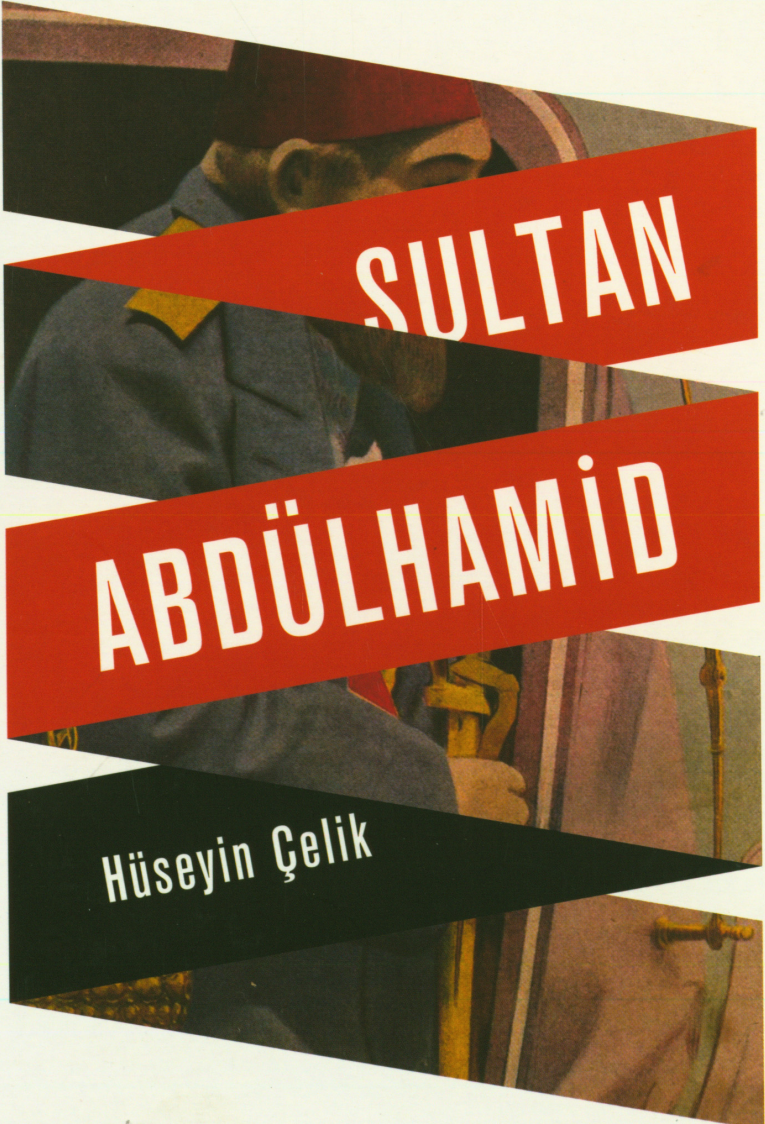

SULTAN

ABDÜLHAMİD

Hüseyin Çelik

HÜSEYİN ÇELİK (1959)

Van'da doğdu. 1983 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesinde asistan oldu. 1987 yılında İstanbul Üniversitesine geçerek Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde doktora programına başladı. İstanbul Üniversitesi tarafından 1988-1990 yılları arasında doktora teziyle ilgili araştırmalar yapmak üzere İngiltere'ye gönderildi. Aynı zamanda University of London, School of Oriental and African Studies (SOAS)'te Turkish Politics bölümünde MA programına devam etti. Türkiye'deki ilk siyasal muhalefet hareketi olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili araştırmalar yapmak üzere Belçika, Hollanda, Almanya, Avusturya, İtalya, İsviçre ve Fransa'da bulundu. "Ali Suavi, Hayatı ve Eserleri" konulu doktora teziyle 1991'de doktor oldu. 1991'de yardımcı doçent, 1997'de doçent oldu. 1999'da Van milletvekili olarak seçilen Çelik, üç dönem Van milletvekili, bir dönem Gaziantep milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 58. Hükümette Kültür Bakanı, 59 ve 60. Hükümetlerde Milli Eğitim Bakanı olarak yer aldı. Çok partili siyasi hayatın başladığı 1946'dan beri en uzun süre Milli Eğitim Bakanlığı yapan kişi olan Çelik, 2019 yılında Üniversiteye döndü ve profesör oldu. Türk edebiyatı, siyasi tarihi ve fikir hareketleri üzerine yayınlanmış 15 kitabı bulunan Çelik, İngilizce ve Kürtçe bilmektedir.

Sultan Abdülhamid

© 2023, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kitap Editörü Yılmaz Akan

Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Rumeysa Sarı

ISBN 978-625-449-747-6

1. Basım: Şubat 2023

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

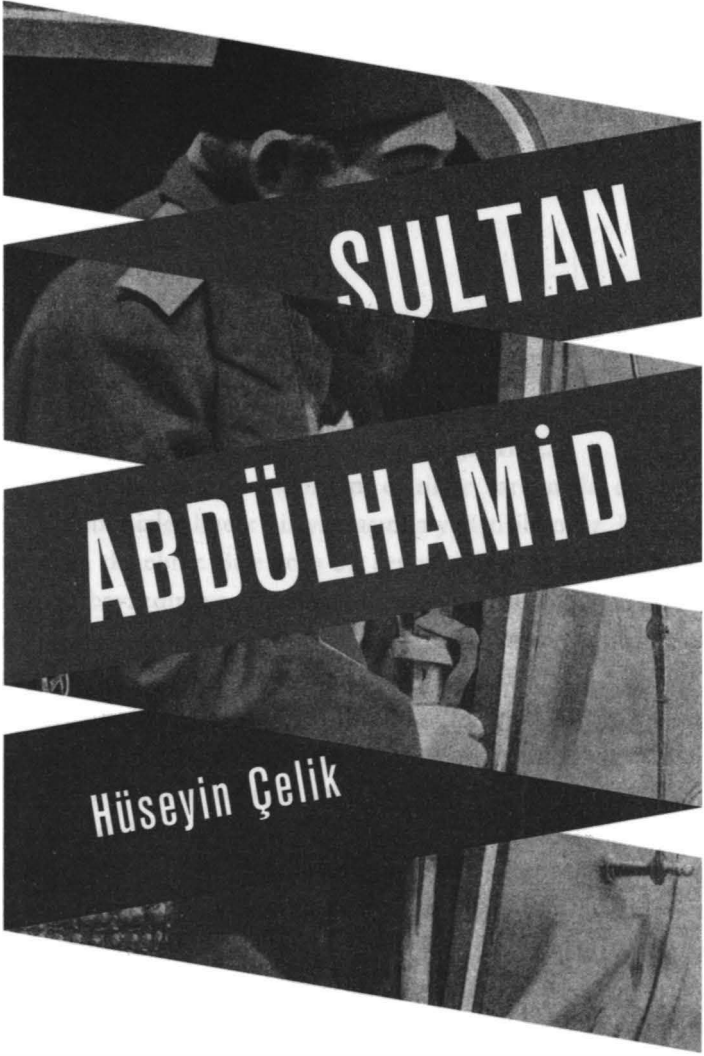
Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 43949

SULTAN

ABDÜLHAMİD

Hüseyin Çelik

ALFA

ÖNSÖZ

Bizde oldum olası, tarihi şahsiyetlerle ilgili olarak ifrat veya tefrit uçlarında dolaşan bir yaklaşım vardır. İçinde bulunduğumuz camiaların peşin kabullerine dayalı olarak sevdiklerimize toz kondurmazken sevmediklerimizi ise yerin dibine geçiririz.

Aslında söz konusu yaklaşım, eğitime tarzımızla da doğrudan ilgilidir. Bizler lineer bir yaklaşımla yetiştiriliyoruz. Buna, düz mantık da denebilir. Bize göre bir şey ya iyidir ya kötüdür; ya siyahtır ya beyazdır; ya güzeldir, ya çirkindir. Bu yaklaşım asla araton tanımaz. Halbuki hayatın ve eşyanın tabiatı bu yaklaşıma tamamen zıttır.

Lineer mantık, bizde ayrıca süblimasyon, yani gereksiz derecede yüceltme, adeta tanrılaştırma denen bir hastalığın yerleşmesine yol açmıştır. Fatih'i, Yavuz'u veya Kanuni'yi mi seviyoruz, onların da insan olduğunu, etten kemikten yaratıldıklarını, aşklarının, sevgilerinin, nefretlerinin, korkularının, endişelerinin ve zaafalarının olduğu gerçeğini unutuyoruz. Sultan Abdülhamid'i mi seviyoruz, onun etrafında efsaneler üretiyor ve onu adeta kutsuyoruz. Atatürk'ü mü seviyoruz, işi adeta tapınma derecesine vardırıyoruz. Tam tersine eğer bu tarihi şahsiyetleri sevmiyorsak, işi nefret derecesine vardırıp sabah akşam onlara hakaret ediyor, iftira ediyor, hatta küfrediyoruz.

Bir milletin milli hatıraları olan tarihe ve tarihi şahsiyetlere bu şekilde yaklaşmak aynı zamanda patolojik bir durumdur. Çünkü aşk kusur göstermez; kin ve nefret de iyilik ve sevap göstermez.

Hele ki, aşklarımızı ve nefretlerimizi ideolojik saplantılarımız belirliyorsa takım tutar gibi padişah, devlet adamı, şair ve yazar tutmaya başlarız. En iyi şairi, dünya görüşümüze, ideolojik tercihlerimize uymuyor diye yok sayarız. Halbuki, bir sanatkârı sadece ideolojik kriterlere göre değerlendirmek bûlbûlü eti için öldürmek gibidir.

İdeolojik muhalif ve muarızlarımız, genel olarak Osmanlı padişahlarından nefret mi ediyor, o zaman biz onlara adeta “ismet sıfatı”nı layık görüyoruz. Halbuki ismet sıfatı, yani günahsızlık peygamberlere hastır. Peygamberlerin dışındaki şahıslar halife de olsalar onlara bu sıfatı veremeyiz. Unutmayalım ki başta Yezid olmak üzere, Emevi ve Abbasilerin hilafeti acımasız bir saltanata dönüştüren bütün halifeleri, Osmanlıların, görünüşte devletin bekası için, kundaktaki kardeşlerini katleden padişahları da “İslam Halifesi” unvanlarını taşıyorlardı.

İşin özü mazi düşmanlığı, tarih ve ecdat düşmanlığı ne kadar hastalıklı bir ruh hali ise “maziperestlik” yani geçmişimizde, tarihte ne varsa bunları kutsama yaklaşımı da o kadar hastalıklı bir ruhun tezahürüdür.

Tarih, ibret ilmidir. Biz tarihi, geçmişte düşülen hatalara bugün tekrar düşmemek, geçmişteki iyi ve güzel şeyleri ise günümüze ve geleceğimize ışık tutmak için okur ve okuturuz. Ne var ki, okuduğumuz veya okuttuğumuz tarih doğru olmalı. Ders kitapları veya dizilerle süsleyip boyadığımız tarihin, günün birinde boyaları döküldüğünde genç nesiller sonrasında kendisine öğretilen hiçbir şeye, doğru da olsa, inanmamaya başlar.

Tarih okumak, araba süren bir kişinin arada bir, ihtiyaç oldukça dikiz aynasına bakması gibidir. Unutmayalım ki, ön cam dikiz aynasının yüz katı büyüklüğündedir. Ön cama bakıp araba sürmesi gereken bir sürücü, sürekli dikiz aynasına bakarsa arabayı ya duvara ya da bir kayaya bindirir. Bilinmelidir ki günümüzün zayıflık ve eksikliğini geçmiş süslemeleriyle telafi edemeyiz. Ha-

yallerini hatıralarının önüne geçiremeyen kişiler veya toplumlar gerçek anlamda başarı hikâyeleri yazamazlar.

Sultan Abdülhamid de bütün faniler gibi, hatasıyla sevabıyla izler bırakarak bu âlemden göçüp gitti. Bize düşen, övgü ve sövgü saplantısına düşmeden onu gerçek yüzüyle tanımak ve tanıtmaktır. Onun sıkı idaresine, “Devlet-i Ebed-müddet,” “Devletin Bekası,” “Hilafetin Bekası” gibi mazeretler üretenler bilsinler ki, yanılıyorlar. Çünkü bütün despot rejimler bu ve benzeri mazeretlere sığınıyorlar. Unutmayalım ki, yönetimde esas olan, insanların huzur ve mutluluğudur. Devlet bunu sağlıyorsa bir anlam ifade eder. Günümüz dünyasında da özgürlükleri güvenlik kaygısına feda eden yönetimler de “kamu düzeni ve güvenliği,” “devletin bekası,” “milli menfaatlerimiz,” “asayişin temini” gibi gerekçeleri sürüyorlar.

Tarih gösterdi ki, Osmanlı Devleti dahil, hiçbir devlet için “bakilik” söz konusu değildir. Esasen “Ezeli” ve “Ebedi” sıfatları Allah’tan başka hiçbir şey için kullanılamaz. Mezarlarımızın bile neredeyse hepsinin üstünde “El Bâki, Hüvel Bâki” diye yazar. Yani, “Bâki olan sadece O’dur.” Bırakın baki olmayı, birçok Müslüman fatih, “galip” olmayı bile, inancının gereği olarak, Allah’a mahsus bir şey olarak kabul etmiştir. Bu yaklaşımdan dolayıdır ki, İspanya’nın güneyinde muhteşem bir medeniyet kuran Endülüs Müslümanları, başta Elhamra Sarayı olmak üzere, yaptıkları her eserin neredeyse her taşına Yusuf Suresi 21. Ayetten ilham alarak “La Gâlibe İllallah” yani, “Allah’tan başka gâlib yoktur” sözünü kazımışlardır. Bizim, tarihte galip ve muzaffer diye bildiğimiz kimseler, yaşadıkları sürece kimseye mağlup olmasalar da eninde sonunda ecele yani ölüme mağlup olmuşlardır.

Cumhuriyet döneminde, yeni rejimi kabul ettirmek ve kökleştirmek için geçmişe düşmanlık bir devlet politikası haline getirilmiştir. Nitekim Atatürk, 1928 yılında Ruşen Eşref’e verdiği bir mülakatta bunu itiraf etmiştir: “‘Lâikiz’ dedik, dinle ilişigimizi devlet olarak

kestik. ‘Cumhuriyetiz’ dedik rejimimizi tehlikeye düşürmemek için saltanat devrini kötüledik, kazanılmış büyük zaferleri bile birkaç satırla geçiştirmeye başladık. Latin harflerini aldık, yeni kuşakları binlerce yıllık geçmişinin hazinesinden yoksun bıraktık.”

Son yıllarda, muhafazakâr camianın bir kısmı adeta Kemalizme karşı “Hamidizm” diye nitelendirebileceğimiz yeni bir ideolojiyle ortaya çıktı. Çünkü bizim ülkemizde tavırlarımız oldum olası reaksiyoner olmuştur. Solcular, Kemalistler Sultan Abdülhamid’e “Kızıl Sultan” mı diyor, o zaman, o, belli bir kesim için “Ulu Hakan”dır.

Bu kitapçıkta, soru ve cevaplarla Sultan II. Abdülhamid’in ne olup olmadığını, tarihi belgeler ışında ortaya koyacağız. TRT marifetiyle, büyük paralar harcanarak çekilen dizilerde adeta bir tarih fetişizmi yapılmaktadır. “Payitaht Abdülhamid” isimli dizide, asla var olmamış bir Abdülhamid kamuoyuna sunulmaktadır. Bir televizyon dizisi elbette belgesel değildir, yüzde yüz tarihi gerçeklerle uyumak gibi bir mecburiyeti yoktur. Ne var ki devletin resmi kanalında tamamen tarihi gerçeklere aykırı bir diziyi halka seyrettirmek de çok ahlaki olmasa gerek.

Hiç şüphe yok ki, Sultan Abdülhamid, hakkında en fazla çelişkili hükümler verilen tarihi şahsiyetlerden birisidir. Vefatının üzerinden yüz yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen bazıları için hâlâ örnek bir devlet adamı, bazıları için ise hâlâ nefret edilen bir şahsiyettir. Hakkında yüzlerce eser yazılmasına rağmen hâlâ Sultan’la ilgili ciddi bir kafa karışıklığı vardır. Çünkü bu eserlerin çoğu ya iyi veya kötü olarak inanılan bir Sultan Abdülhamid portresi çizmektedir. Hiçbir insanın bütün yönleri ve icraatı iyi veya kötü olmaz. Merhum Sultan elbette nihai hesabını Allah’a verecektir. Biz burada, kendisinin hem doğrularını hem de yanlışlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Bu kitap, genel okuyucu hesaba katılarak oldukça sade bir dil ve yaklaşımla yazılmıştır. Bütün yazılanlar tarihi bilgi ve belgelere

dayalı olmasına rağmen “bilimsellik” iddiasıyla konular teferruata boğulmamıştır.

Bilimsel çalışmalarının çoğu, Sultan Abdülhamid dönemi ve uzantılarına dair bir akademisyen olarak döneme ve zıtların adamı olan Sultan Abdülhamid meselesine bir parça katkıda bulunabilirsem kendimi bahtiyar sayacağım.

2022/ Ankara

Soru 1.

Sultan Abdülhamid nasıl tahta çıktı?

Sultan Abdülhamid'in amcası Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876 tarihinde bir askeri darbe sonucu tahttan indirildi. Serasker (Genel Kurmay Başkanı) Hüseyin Avni Paşa'nın önderlik ettiği darbeye devrilen Sultan Abdülaziz'in yerine yeğeni ve Sultan Abdülmecid'in en büyük oğlu veliaht şehzade Murad, V. Murad unvanıyla tahta çıkarıldı.

V. Murad, sadece 93 gün tahtında kalabildi. Yaygın kanaat, psikolojisi bozulduğu için doktordan alınan rapor sonucu deli olduğuna hükmedilerek görevden uzaklaştırıldığı şeklindedir. Ancak belgeler ve yapılan araştırmalar, V. Murad'ın darbecilerin talep ve dayatmalarına boyun eğmediği için böyle bir muameleye maruz kaldığı şeklindedir. Sultan Murad'ın içkiye aşırı düşkünlüğünden dolayı değişken ruh hallerine sahip olduğu da bir gerçektir.

Esasen 17. yüzyılın başında, Sultan I. Ahmed zamanında getirilen "ekber ve erşed" kuralıyla saltanat ortağı olacakları endişesiyle şehzadelerin katledilmesinin önüne geçilmeye çalışılmış ancak bu sefer de şehzadeler bir çeşit kafes arkasına kapatılmış ve bu lüks hapisane uygulaması birçoğunun ruh halinin bozulmasına yol açılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren ise şehzadelerin kafes arkasına hapsedilmesi uygulamasına son verilmiş, kendilerine tahsis edilen köşk veya saraylarda gözetim altında tutulması uygulaması getiril-

miştir. Bu uygulamalardan dolayı ruh hali normal olan şehzadeye rastlamak neredeyse mümkün değildir.

Sultan II. Abdülhamid, şehzadeliği döneminde, önünde veliaht şehzade olan ağabeyi olduğu için, hiçbir şekilde tahta çıkma ümidi içinde olmamıştır. Dahası da var: Amcası Sultan Abdülaziz, veraset sistemini değiştirerek kendisinden sonra Sultan Abdülmecid'in çocukları olan yeğenlerinin değil de kendi oğlu Yusuf İzzeddin Paşa'nın tahta çıkması için zemin yoklamaktadır. Hatta Mısır'ın veraset sistemini babadan oğula geçecek şekilde değiştiren fermana mühür basmıştır. Mısır'daki değişiklik İstanbul için bir çeşit prova mahiyetindedir. Nitekim, bundan dolayı Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, Mısır'da padişah iradesi gereği, İsmail Paşa'nın çocukları babalarından sonra hıdiv olacakları için hakkını kaybetmiştir. Paşa'nın hem İstanbul'a hem de Kahire'ye muhalefet etmek amacıyla Yeni Osmanlılar hareketinin finansörü olmasının altındaki esas sebep budur. Hal böyle olunca Şehzade Abdülhamid'in tahta çıkması çok zor bir ihtimal olarak görünüyor.

Şehzade Abdülhamid, şehzadeliği döneminde ortada fazla gözükmeyerek ticaret yapmayı tercih etmiştir. Koyun, boya ve buğday ticareti yapan Şehzade Abdülhamid, parasını ise ünlü Rum bankerlerden Yorgo Zarifi aracılığıyla işletmiştir. "Çorbacı" diye hitap ettiği Zarifi'yle, padişah olduktan sonra da ticari münasebetini Zarifi'nin öldüğü 1884'e kadar sürdürmüştür. Galata Borsası'yla yakından ilgilenen Şehzade Abdülhamid, buradan hatırı sayılır paralar kazanmıştır.

Sultan Murad'ın devre dışı kalmasıyla padişahlık Sultan Abdülhamid'in ayağına kendiliğinden gelmiştir. Sultan Abdülaziz'i darbeyle deviren ve kısa süre sonra V. Murad'ta da aradığını bulamayan askeri ve sivil bürokratlar Şehzade Abdülhamid'le pazarlığa oturmuşlardır. Seçim yaptırıp bir şûra meclisi oluşturması ve Kanun-ı Esasi'yi (Anayasa) ilan etmesi ve daha birçok reform yapması şartıyla kendisi Osmanlı Hanedanının 34. padişahı olarak 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkarılır.

Öncekilerin aksine hem cülus merasimi (tahta çıkma töreni) hem de 7 Eylül 1876'da Eyüpsultan'da yapılan kılıç kuşanma merasimi bir hayli sönük geçmiştir. Çünkü Şehzade Abdülhamid kamuoyu için bir meçhuldür. Tanınmadığı ve bilinmediği için hem devlet adamları hem de halk çok tedirgindir.

Özetle veliaht şehzadeligi toplam üç ay süren Sultan Abdülhamid bir saray darbesi sonucunda iktidara gelmiş ve darbeyi yapan sivil ve askeri bürokrasinin yapmasını istedikleri reformları yapacağına dair taahhütte bulunarak padişah olmuştur.

Sultan Abdülhamid, tahta çıktığı zaman Osmanlı maliyesi iflas etmiş durumdaydı. Amcası Sultan Abdülaziz'in müsrifliği, sarayın ve kamunun hesapsız harcamaları borçlanma ihtiyacını arttırmış ve nihayet Sultan Abdülaziz, borçların ödenemeyeceği anlamına gelen, ünlü moratoryumu ilan etmiştir. İki sanayi devrimini de iskalayan Osmanlı'nın el tezgâhtarlığına dayanan üretim ekonomisi, Avrupa'nın fabrikasyonu karşısında rekabet edemediği için çökmüştür. İnsanların çoğu kurtuluşu devlete kapaklanmakta bulmuş, devlet ise doğru dürüst vergi toplayamadığı için artan kamu harcamaları altında ezilmiştir.

Siyasi manzara daha da vahimdir. Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te çıkan isyanlar Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığını tehdit eder bir hal almıştır. Kendisini bütün Balkan Ortodokslarının hamisi kabul eden Rus çarı II. Aleksandr, Osmanlı'yı aleni olarak tehdit etmektedir. İngilizler ise Rusya'nın, bir savaş çıkması halinde Osmanlı'yı yenerek Doğu'daki gücünü artıracığına ve bunun da İngilizler için felaket olacağına inandıkları için hemen harekete geçer, İstanbul'da bir konferans toplanmasına öncülük ederler. Tersane Konferansı olarak bilinen barış konferansından uzlaşma çıkmaz ve Rumi takvimle 1293'te çıktığı için 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı çıkar.

Tersane Konferansında Osmanlı Devletini henüz altı günlük sadrazam olan Midhat Paşa temsil etmiştir. Her fırsatta Padişah'a gelişmeleri arz eden ve görüşünü talep eden Paşa'ya, Padişah bü-

yük devletlerin dayatmalarına direnmesini ve reform adı altında dikte ettirmeye çalıştıkları şartları kabul etmemesini istemiştir. Ancak aynı Sultan Abdülhamid, konferansta İngiltere'yi temsil eden İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye de ikili görüşmelerinde konferansta ilerleme sağlanamamasının sebebi olarak Midhat Paşa'nın uzlaşmaz tutumunun sebebiyet verdiğini söyler. Çünkü Sultan, Midhat Paşa'yı istemeden Sadrazamlığa getirmiştir. Ondan kurtulmanın altyapısını oluşturmaya çalışırken ilk adım, İngiltere'nin Midhat Paşa'yı desteklememesini sağlamaktır. Bir yandan Paşa'ya "diren" derken öbür yandan onu İngilizler nezdinde uzlaşmaz bir insan olarak tescil ettirmek, Sultan'ın daha birkaç aylık padişahken başvurduğu bir entrikadır.

Soru 2.

*Sultan Abdülhamid Ne Tür Devlet Adamlarıyla
Çalışmış ve Onlara Nasıl Muamelede Bulunmuştur?*

Sultan Abdülhamid, henüz vaziyete hâkim olmamışken yani zayıfken Mehmed Rüştü Paşa, Midhat Paşa, Redif Paşa, Saffet Paşa, Süleyman Paşa (Şıpka Kahramanı) gibi güçlü devlet adamları ve askerlerle çalışırken, vaziyete hâkim olunca bunların hepsinden teker teker kurtulmuş, bunların yerine kendisine kayıtsız şartsız biat ve itaat edecek kişileri işbaşına getirmiştir. Bunların dışında, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Damat Mahmud Celalettin Paşa, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Selahaddin Dede, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi devlet adamı, kanaat önderi ve fikir adamlarını da harcamıştır.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa gibi toplum nezdinde büyük saygınlığı olanların bir kısmını ise sarayda dünürlük bağıyla yanı başında tutmuş, kendilerine, adı büyük ama etkinliği olmayan unvanlar vererek onları bir çeşit saray mahkûmu haline getirmiştir. Özellikle bu iki şahsiyetin, aleyhindeki herhangi bir hareketin içinde olmalarına mani olmak için her yola başvurmuştur.

Aynı zamanda büyük kızının kayınpederi olan Gazi Osman Paşa'nın en önemli görevi, cuma selamlığına çıkan padişahın makam arabasında yanına oturmaktır. Sultan, Osman Paşa'nın Bebek'teki

yâlisında değil, Yıldız Sarayında kalmasını emretmiştir ve bu emir kerhen de olsa yerine getirilmektedir. Ancak Paşa hastalanıp yatağa düşünce Bebek'teki yâlisına taşınmasına izin verilmiştir. Yalıya taşındıktan kısa bir süre sonra 1900'de vefat eden Gazi Osman Paşa'nın ölümü de mesele olmuştur. Kendisine görkemli bir cenaze merasimi yapılarak defnedilen Paşa'nın gerçekten ölüp ölmediği konusunda Sultan evhama kapılmıştır. Öyle ki yakın adamları gidip mezarı açarak bakmışlar ve gelip Sultan'a Paşa'nın gerçekten öldüğüne dair teminat vermişlerdir.

Esasen tek adam rejimiyle yönetilen bütün Doğu toplumlarında durum aynıdır. Liderler, zayıfken veya kendilerini yeteri kadar güçlü hissetmedikleri zaman etraflarına liyakat ve ehliyeti esas alarak güçlü insanlar toplarlar. Ne zamanki güçlenirler veya kendilerini yeteri kadar güçlü hissederler, liyakat ve ehliyet ortadan kalkar, liderler etraflarına mutlak sadakat gösterecek ve her durumda kendilerine biat edecek kişileri toplarlar. Ancak bunu yapabilmek için usta manevralarla önce etraflarındaki güçlü insanları hallederler. Halletme, ortadan kaldırma, sürgün, hapis veya onları toplumdan ve siyasetten tecrit edecek diğer tedbirler olabilir.

Sultan Abdülhamid de, Atatürk de, sonradan gelen tek adamlık özlemi içinde olan diğer liderler de aynı şeyi yapmışlardır.

Bazen de liderlerin etraflarındaki güçlü insanlar, destek verdikleri veya failleri bizzat kendileri olan icraatların kurbanı olurlar. Bunun en tipik örneği Midhat Paşa'dır. Midhat Paşa 1876 Kanuni Esasi'sini (Anayasayı) hazırlama komitesi başkanıdır. Bizzat kendi ısrarıyla koyduğu bir madde kendi sonunu hazırlamıştır. 113. Maddeye göre, Padişah'a, hükümetin güvenliğini tehlikeye düşürecek kişileri Osmanlı sınırları dışına sürme yetkisi verilmiştir. Bu maddenin konmasında Midhat Paşa ısrarcı olmuştur. Muhtemelen, İstanbul'da kendisine rakip gördüğü birçok devlet adamını padişaha sürdürüp kendisinin rahatlıkla uzun boylu sadrazamlık yapacağını hesaplıyordu. Ne var ki evdeki hesap çoğu zaman çarşıdakine uymaz. Bu maddenin ilk kurbanı kendisi olmuş, sadrazamlıktan

alınarak sürgüne gönderilmiş ve akıbet Taif'te bir zindanda boğdurularak öldürülmüştür.

Yıldız Sarayında kurulan kukla bir mahkemede Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinde dahli olduğu ithamıyla sözde yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Padişah ölüm cezasını müebbetle çevirmiş ama Taif zindanındaki görevlilere herhalde bu haber gitmemiştir! Sultan Abdülhamid görevde kaldığı sürece doğrudan siyasi infaz yapmamıştır.

7-8 Mayıs 1884 gecesi hücresinde boğularak öldürülen tek kişi Midhat Paşa değildir. Sultan'ın eniştesi, eski bakanlardan Damat Mahmud Celalettin Paşa da aynı yerde aynı gece boğdurularak öldürülmüştür. Midhat Paşa'ya cezaevi görevlilerinden birinin şahsi kını, garazı olduğunu varsaysanız Damat Mahmud Celalettin Paşa'nın aynı anda öldürülmesini nasıl izah edeceksiniz? Midhat Paşa'nın resmi ölüm sebebi şirpençe (kanser) diye açıklanmış, cesedi bile şüphe konusu olmuştur. Gerçekte ölüp ölmediğinden emin olabilmek için Yıldız Sarayı tarafından defalarca soruşturma yapılmıştır.

Mahkemenin iddianamesine karşı yaptığı savunmada, Midhat Paşa, mahkemenin bir tiyatro olduğunu gösteren ve tarihe geçen şu sözleri söylemiştir: "İtham mazbatasının yalnız iki yerini sahih ve doğru buldum. Onun da birisi başındaki Besmelesi ve diğeri nihayetindeki tarihidir. Diğer yerleri yalan ve yanlış ve münazara kaidelerinden hariç sözlerden ibarettir."

Özellikle Midhat Paşa'nın hazin akıbetini göz önünde bulundurarak başına gelenlere asla "oh olsun" demedim. Çünkü Midhat Paşa, anayasa taraftarı, özgürlükçü ve parlamentarizme inanan aydınların başını çekiyordu. Başkaları için kazılan kuyuya kişinin düşme ihtimali her zaman yüksektir. Paşa'nın hırsı ve egoizmi maalesef sonunu hazırlayan sebepler olmuştur. Gerçi 113. Madde olmasaydı da Sultan tıpkı diğerlerinden kurtulduğu gibi, başka bir formülle kurtulacaktı. Tek fark kendi asılacağı ipi hiç olmazsa kendisi tedarik etmiş olmayacaktı.

Tuna ve Bağdat valilikleri esnasında reformist ve kalkıncı bir devlet adamı olduğunu ispat eden Midhat Paşa, ne yazık ki zaten çok az olan dirayetli devlet adamlarının Osmanlı dönemindeki son halkalarından biri olarak tarihe geçecekti. Sultan Abdülhamid'i Midhat Paşa konusunda temize çıkarmak için Sultan'ı dindar, Paşa'yı neredeyse dinsiz olarak gösterme çabasında olan muhafazakâr yazarların da Yıldız Mahkemesi'ndeki iftiracılar arasında bir farkı yoktur. Taif'ten eşine yazdığı bir mektupta yazdığı şu satırlar onun maneviyatının en güzel izahıdır:

Gelelim şimdiki halimize, yani şahsi durumumuza. Bizim arkadaşların cümlesi kederli ve üzgün iseler de, ben onlar kadar üzüntülü değilim. Ve şu durumun, benim için tasavvur olunduğu derecede güç ve ağır gelmiyor.

Sebebi, yaşın altmışı geçmiş olması. İnsan şu ömür üzerine daha kaç sene yaşayabilir. Bir de malûmunuzdur ki, geçen seneden beri, bir تنها yer olsa da, çekilip ve her şeyden feragat edip geri kalan ömrümü ahiret için sarfetmeyi kurmuş idim ve bunu çok kere söyler idim.

En ziyâde zihni meşguliyetimi Kur'an-ı tilâvete hasredip, elhamdülillah Kur'an-ı Kerim'i yeniden ezberleyip hıfza müyesser oldum (Kur'an'ı ezberlemeyi başardım).

Sultan II. Mahmud'tan itibaren Mustafa Reşid Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa ve benzeri dirayetli devlet adamları sayesinde Babiâli, yani Osmanlı Başbakanlık müessesesi ve bağlı bakanlıklar itibar kazanmış, padişah tek başına yöneten konumundan büyük çapta çıkmıştır. Ancak Sultan Abdülhamid, adeta Babiâli'yi yok etmiştir. Her şeye Yıldız Sarayında karar verilmiş, adı "hey'et-i vükelâ" olarak değiştirilen Bakanlar Kurulu göstermelik hale gelmiştir. Sultan Abdülhamid döneminde neredeyse bütün kurullar artık sembolik ve bir araya gelmeleri ise seremonyaldır.

Çok etkileri ve yetkileri olmasa da Sultan Abdülhamid dönemi sadrazamlarının bir kısmının görevdeki süreleri aylar hatta hafta-

larla ifade edilmiştir. 33 yılda 28 sefer sadrazam değiştiren Sultan Abdülhamid Said Paşa'yı (Küçük Said Paşa) 7 kez sadrazamlığa getirmiştir. Buna rağmen 1895 tarihinde 5. sadrazamlığından sonra Saraya davet edilince başına bir hal gelebileceği endişesiyle 4 Aralık 1895'te küçük oğlunu da yanına alarak İngiliz Büyükelçiliğine sığınmıştır. Tek örnek Said Paşa da değildir. En çok güvendiği ve birçok bakanlığa getirdiği eniştesi Mahmud Celalettin Paşa da oğulları Prens Sabahaddin ve Lutfullah beyleri de yanına alarak Paris'e kaçmış, orada kayınbiraderi Sultan Abdülhamid aleyhinde faaliyet gösteren Jön Türkler'e destek vermiştir. Midhat Paşa da 1881'de Aydın valisiyken kendisinin saraya giden asılsız jurnaller üzerine tutuklanacağını kesinleşmesi üzerine İzmir'deki Fransa Başkonsolosluğuna sığınmıştır. Başbakanlık görevlerinde bulunan insanların başka bir ülkenin diplomatik misyonlarına sığınmaları ne kadar hazin bir durumdur. Birçok insan bu durumu sadece onların hainliğine yorabilir ama işin aslı bu değildir. İnsan yaradılışı gereği hayatını ve itibarını tehlikede gördüğü zaman bu tür yollara tevessül edebilir. Bunun adı denize düşünce yılanı sarılmaktır.

Kabul etmek gerekir ki Sultan Abdülhamid'in tahtta olduğu yıllar Osmanlı Devleti'nin çok zor yıllarıdır. Bir de buna Sultan'ın cinnet derecesinde evhamlı ve şüpheci olan tabiatı ilave edilince ortaya hemen herkese karşı kocaman bir güvensizlik ortaya çıkmıştır. Sultan Abdülhamid'in ruh hali üzerinde, amcası Sultan Abdülaziz'in trajik ölümü ile Çırağan Sarayına kapatılan ağabeyi V. Murad'ın kendisi için tehdit oluşturan varlığı çok olumsuz etkiler yapmıştır. Yine kardeşleri Mehmed Reşad ve Vahdeddin'in olgun yaşlarda ve potansiyel padişah adayı olmaları Sultan Abdülhamid'in uykularını kaçıran faktörlerdendir. Hal böyle olunca Sultan, özellikle saltanatının ilk yıllarında, yani acemilik döneminde tam anlamıyla havadan nem kapın bir güvensizlik psikozu içindedir. Sadece beş yılda (1876-1881) 12 kez sadrazam değiştirmiştir.

Sultan Abdülhamid, görevden aldığı devlet adamlarını, ya İstanbul'dan tamamen irtibatlarının kopacağı uzak diyarlara sür-

müş ya da Saray’da kendilerine uyduruk görevler vererek kendi gözetimi altında tutmuştur.

Sultan Abdülhamid’in yanında ve yöresinde, bilinenin aksine, en kritik görevlerde bulunanların çok önemli bir kısmı gayri Müslimlerdir. Abdülhamid devri, bu yönüyle, bugünün “yerli ve milli” anlayışıyla mukayese kabul edilemeyecek kadar çoğulcu bir görüntü sergilemektedir. Sultan Abdülhamid’i adeta kutsayan günümüz Türkiye’sinin İslamcılarına bugün bile böyle bir tabloyu kabul ettiremezsiniz.

Bu gayri müslim devlet adamlarına bazı örnekler verelim:

Artvin Dadyan Paşa (Ermeni) Dışişleri Bakanı
 Spiridon Mavroyeni (Rum) Özel Doktoru
 Sami Günzberg (Yahudi) Diş Hekimi
 Nişan Efendi (Ermeni) Basın Danışmanı
 Teodor Kasap (Rum) Saray Kitapçıbaşısı
 Agop Paşa (Rum) Şahsi Emlakçısı daha sonra Maliye Bakanı
 Sarkis Balyan (Ermeni) Mimarbaşısı
 Aleksandros Karatodori Paşa (Rum) Bayındırlık Bakanı
 Mareşal Ferdinand (Bulgar Prensi) Yaveri
 Raimando D’Aranco (İtalyan) Saray Mimarı
 Fausto Zonaro (İtalyan) Saray Ressamı
 Arturo Stravolo (İtalyan) Saray Tiyatrocusu
 Sava Paşa (Rum) Dışişleri Bakanı
 Ohannes Efendi (Ermeni) Ticaret Bakanı
 Ohannes Sakızyan (Ermeni) Maliye Bakanı
 Miamili Portakalyan (Ermeni) Maliye Bakanı
 Yorgo Zarifi (Rum) Bankeri¹

Tanzimat Fermanı’na kadar bütün devlet adamları “kul” statüsünde oldukları için muhakeme bile edilmeden padişahın fermanı

¹ Detaylar için bkz. <https://www.academia.edu/33920601/> II. Abdülhamidin Hristiyan Memurları

ile öldürölmeleri ve mallarına el konması yaygın bir uygulama idi. Tanzimat'tan sonra devlet adamlarının mahkemeye çıkarılmadan siyasi olarak infaz edilmeleri kaldırılmış ancak bunun yerine padişahın iradesi paralelinde hareket eden göstermelik mahkemeler devreye sokulmuştur.

Literatürümüze “Fizan’a sürölmek” olarak geçen tabir de Sultan Abdülhamid döneminden kalmadır. Fizan, o zaman Osmanlı sınırları içinde yer alan, bugünkü Libya'nın Büyük Sahra Çölü'nün kuzey ucundaki yerleşim yeridir. Sultan'ın büyük, küçük devlet memurlarına, gazetecilere veya her türlü muhaliflerine en çok verdiği ceza sürgündür. Bu sürgünleri, bugünkü Türkiye'nin diğeri bir ucuna yapılmış sürgünler gibi düşünmemek lazım. İstanbul'un veya Anadolu'nun havasına, suyuna iklimine alışmış bir insanın çoluk çocuğuyla birlikte Yemen'e, Hicaz'a, Mısır'a veya Kuzey Afrika'nın diğeri bölgelerine süröldüğünü düşünelim. Soğutma ve iklimlendirme cihazlarının hiçbirinin olmadığı zamanlarda, o insanların oralarda neler çektiklerini tahmin etmek zor değildir.

Kaderin tecellisine bakınız ki, padişahlar arasında adam sürme şampiyonu olan Sultan Abdülhamid, 1909'da tahttan indirildikten sonra kendisi de Selanik'e sürgüne gönderilmiştir.

Soru 3.

Sultan Abdülhamid Döneminde Ekonomik Durum Nasıldı?

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Sultan Abdülhamid dibe vurmuş bir ekonomik durum devralmıştır. Kendisi şehzadelüğinden beri ekonomik hayatın içindedir. Finans dünyasını, ticareti, ülkenin iktisadi avantaj ve dezavantajlarını bilen bir padişah olarak ekonomiyi güçlendirmek için çok çaba harcamıştır. Ancak 33 yıllık saltanatında büyük bir ekonomik başarıdan söz etmek mümkün değildir. İlk defa 1854'te babası Sultan Abdülmecid zamanında alınan dış borç onun zamanında da artarak devam etmiştir.

İlber Ortaylı Hoca, 19. yüzyıla "En Uzun Yüzyıl" der. Hatta bu ismi taşıyan çok önemli bir kitabı vardır. Elbette her asır, yüz yıldır ama gerçekten 19. yüzyıl bizim açımızdan o kadar çok yıkılışa, devrilişe, felakete ve zaafa sahne olmuştur ki, bir türlü bitmek bilmemiştir.

Ekonomik açıdan da en zor yüzyıllarımızdan biri 19. yüzyıldır. Osmanlı Devleti, bütün Müslüman toplumlar gibi, Sanayi Devrimlerini ıskalamış, el tezgâhlarına dayanan ekonomisi, Avrupa'nın fabrikasyonu karşısında iflas etmiştir. İlkel asırlardaki tarzda yapılan tarımımız da dünyayla rekabet etme kabiliyetini kaybetmiştir. Askeri alanlarda yapılan yenilik ve modernleşme hayatın bütün alanlarında yapılamadığı için çare olmamıştır.

1854 yılına kadar, dışarıdan borç almadan gelen Osmanlı Devleti, hem devlete hâkim olan debdebe, lüks ve şatafat düşkünlüğünün finansmanını karşılamak hem de bu yıl girilen Kırım Savaşının harcamaları için ilk defa dış borç almıştır. Devletin hazinesi ağzına kadar dolu olan asırlarda sadece Topkapı Sarayıyla yetinilirken, çöküşün başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında peş peşe saraylar ve köşkler inşa edilmiştir. Bugün İstanbul'da hâlâ ayakta olan köşk ve sarayların, Topkapı hariç, hepsi çöküş döneminde yapılan eserlerdir. Malum, müflis işadamlarının çoğu, uzun sürmese de daha iyi giyinir, daha iyi arabalara biner ve daha iyi ofislerde otururlar. Böylelikle etrafa “yıkılmadım, ayaktayım” mesajı verilmeye çalışılır. Osmanlı yönetimi de Avrupa karşısındaki zayıflık kompleksini onların Buckingham Sarayı, Versailles Sarayı veya St. Petersburg Sarayı gibi saraylar inşa ederek yenmeye çalışmıştır. Sultan Abdülhamid, Topkapı Sarayında doğmuş, Dolmabahçe Sarayında büyümüş, Yıldız Sarayında hükmetmiş ve nihayet Beylerbeyi Sarayında vefat etmiştir.

Elle tutulan üretim olmadığı için, borcu borçla kapatma, borcun faizi için borç alma artık Osmanlı idaresinin kaçınılmazı olmuştur. Sultan Abdülmecid zamanında başlayan borçlanma serüveni, kardeşi Sultan Abdülaziz döneminde zirveye çıkmıştır.

Alınan borçlar, geri dönüşümü olan yatırımlara değil, büyük çapta devletin cari giderlerine ve az bir miktarı ise hizmet sektörüne harcanmıştır. Sultan Abdülhamid tahta çıktığı zaman, amcası Sultan Abdülaziz moratoryum ilan etmişti. Yani alacaklı ülkelere “borçlarımı ödeyemiyorum” demişti.

Türkiye'yi çok iyi bilen “Doğu'nun Ruhu” kitabının yazarı, Türk dostu İngiliz diplomat ve fikir adamı David Urquhart, Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamid'e uzun mektuplar yazarak borçlandırmanın büyük bir tuzak olduğunu ve mutlaka bu beladan kurtulmaları gerektiğini defalarca yazmıştı. Bu mektupların çoğu mabeyin (padişahların özel kalemi) engeline takılarak adı geçen padişahlara ulaşmamıştı bile. Bu mektuplarından birini, “Türkler”

isimli kitabını tercüme ederek yayımladığım Muhafazakâr Parti milletvekili Butler Johnstone İstanbul'a getirmiş ama tüm çabalarına rağmen Hünkâr'a ulaştıramamıştır.

Hakkını yememek lazım, Sultan Abdülhamid, 1876'da padişah olduğu zaman Osmanlı hazinesi ve maliyesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi zaten iflas etmişti. Ne var ki, o, ekonomik olarak ülkeyi şaha kaldıran bir icraatın sahibi de değildir. Eğitim, sağlık, ulaştırma ve haberleşme alanlarında bıraktığı çok önemli hizmetler vardır. Onun zamanında bilim, teknoloji ve tarım alanlarında da ciddi iyileşmeler olmuştur. Ancak bilinenin aksine, Osmanlı Devleti, ekonomik olarak en fazla Sultan Abdülhamid döneminde dışa bağımlı hale gelmiştir. Rumi 28 Muharrem 1299, Miladi 20 Aralık 1881'de padişah kararnamesiyle Kurulan Düyunu Umumiye İdaresi, tarihimizde yabancıların maliyemize yaptıkları en büyük müdahaledir.

Öyle ki, günümüz IMF'sinin dayatma ve şartları, Düyunu Umumiye'nin şartları ve uygulamaları karşısında çok hafif kalır. Bu kararnameyle alacaklı devletler Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin çok önemli bir kısmına resmen el koymuşlardır.

1854-1914 yılları arasında dışarıdan toplamda 41 ayrı anlaşmayla borçlanmaya gidilmiş, bunun da toplam 20'si Sultan Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. Her ne kadar miktar olarak Sultan Abdülaziz kadar açılmamışsa da o da dış borçlanma sarmalından devletin yakasını kurtaramamıştır. 1854'te almaya başladığımız dış borçların son taksidini 1954'te ödedik.²

7 kişiden oluşan Düyunu Umumiye İdaresi'nin yönetim kurulundaki temsil dağılımı şöyleydi: Bir İngiliz, bir Hollandalı, bir Fransız, bir Alman, bir Avusturyalı, bir İtalyan borç veren temsilcisi, bir ayrıcalıklı tahvil sahipleri temsilcisi ve bir de Osmanlı vatandaşı.

² Dr. Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 96.

Kararnameye göre Düyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Devleti'nin maliyesini yönetme, vergi koyma ya da kaldırma, vergi oranlarını değiştirme gibi hükümlerlik haklarının bir bölümünü elinden almış oluyordu. Bu kapsamda kurulan Reji İdaresi'nin etkileri Cumhuriyet kurulduktan bir süre sonraya kadar devam edecekti.

Osmanlı borçları, geri dönüşümü olan projelere harcanmak üzere alınmamıştı. Devlet, saray üstüne saray, köşk üstüne köşk inşa ediyordu. Devletin cari giderleri bile borç parayla karşılanıyordu. Borç alınıyor, borcu ödemek için borç alınıyor, borçların faizini ödemek için yine borç alınıyordu. Bizde “borç yiğidin kamçısıdır” derler ama bu çoğunlukla kâr getirecek borçlar için söylenir. Üretim ve istihdam oluşturacak, katma değeri yüksek yatırımlar için borç almak riskli değildir. İsraf, lüks, şatafat, rasyonel olmayan yatırımlar ve askeri harcamalar için alınan borçlar ülkelere felaket olarak geri döner.³

Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışının daha ikinci yılında Osmanlı-Rus savaşı çıkar. Hem savaş harcamaları hem de savaştan sonra Rusya'ya ödenen büyük savaş tazminatı, zaten çok kötü durumda olan Osmanlı ekonomisini daha da kötü hale sokmuştur. Üstüne üstlük Rumeli'den ve Kafkaslar'dan evsiz, yersiz yurtsuz, aç ve perişan olarak başta İstanbul olmak üzere ülkeye doluşan yüz binlerce göçmenin varlığı, ekonomik tabloyu daha da vahim hale getiriyordu. Sultan Abdülaziz döneminde ilan edilen moratoriumdan dolayı Osmanlı Devleti'nin kredibilitesi dip yaptığı için yurtdışından borç bulmak da neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

93 Harbi esnasında artık yabancı devletlerden borç alamayan Osmanlı, başta Galata Bankerleri olmak üzere şahısların kapısını sık sık çalmıştır. Sultan Abdülhamid'in İngiliz Muhafazakâr Milletvekili Henri Munro Butler Johnston'dan bizzat aldığı ama bir türlü ödenemeyen 400 bin franklık borcun hikâyesi, Sultan'ın

³ Osmanlı'nın dış borçlarının detaylı hikâyesi için bkz. Hüseyin Çelik, “Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri,” İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1994.

tahttan inmesinden sonra Sultan Reşad zamanında bile devam etmiştir. (Butler Johnston'un karısı Eleine Johnston'un, eşinin ölümünden sonra konuyla ilgili olarak Sultan Reşad'a ve Babiâli'ye yazdığı mektuplardaki detaylar ve mektupların kopyaları tarafımızdan yayımlanmıştır.⁴

Osmanlı Devleti yeni borç bulamadığı gibi, eski borçların ödemesinde de çok büyük zorluklar yaşıyordu. 1901'de Fransız asıllı Lorando ve Tubini isimli iki Galata bankeri devlete verdikleri borcu tahsil edemeyince İstanbul'da mahkemeye başvurmuş ve davayı kazanmışlardır. Mahkeme kendilerini haklı bulduğu halde tahsilat yapamayan bankerler, Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisini devreye sokmuşlardır. Sefir Constans'ın bütün girişimleri de sonuçsuz kalmıştır. Sultan kendisine paranın ödeneceğine dair taahhütte bulunmuş ama hazineye para bulunmadığı için ödeme bir türlü gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine sefir, devleti ülkeyi terk etmekle tehdit etmiş ve dediğini de yapmıştır. Sultan, sefiri hareketinden önce kararından döndürmek için Teşrifat Nazırı İbrahim Paşa ile Ziraat Nazırı Selim Melhame Paşa'yı Sirkeci Garına göndermiş ancak sefiri ikna etmek mümkün olmamıştır.

Yedi gemiden oluşan bir Fransız savaş gemisi filosu adı geçen bankerlerin alacaklarını tahsil etmek için Midilli Adasını abluka altına almış ve buranın gümrüğüne el konmuştur. Bu onur kırıcı girişimin duyulması üzerine Sultan'ın emriyle Lorando'ya 340 bin ve Tubini'ye de 162 bin olmak üzere yarım milyon küsur para ödenmiş, iş burada da kalmamış ayrıca Fransa ablukanın kaldırılması için Osmanlı ülkesinde Fransız himayesinde bulunan okul, hastane ve dini müesseseler için de yeni imtiyazlar talep etmiştir. Sultan'ın tüm Fransız taleplerini kabul etmesi üzerine Fransızlar abluka ve işgali kaldırmış ve Sefir Constans'ı İstanbul'a geri göndermişlerdir. Fransa kendisiyle ilgili veya iltisaklı kültürel ve dini müesseseler

⁴ Hüseyin Çelik, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

adına imtiyazlar koparır da diğerleri geri kalır mı? Hemen ardından Almanlar, İngilizler ve Ruslar da bastırıp Osmanlı Devleti sınırları içinde faaliyet gösteren ve hemen hemen hepsi misyonerlik yapan kendi kültürel müesseselerinin de aynı imtiyazlara sahip olmasını sağlamışlardır.

Lahor'da yayımlanan *Vatan* gazetesinde Mulay Muhammed'in Sultan Abdülhamid'in başarılarından bahseden bir makalesinin ardından İngiltere'de yayımlanan *Observer* gazetesinde yer alması üzerine Mehmet Âkif'in başyazarı bulunduğu *Sırat-ı Müstakim* gazetesi, bu iddiayı gülünç bulur ve Sultan Abdülhamid dönemindeki ekonomik durumun bir değerlendirmesini yapar:

Çünkü mahlû'-ı mezkûrun (tahttan indirilmiş padişahın) i'tibâr-ı mâlî-i Osmânîyi (Osmanlı'nın mali itibarını) rahnedâr (tahrip edilmiş), âdetâ mahv derecesine îsâl eylediği (ulaştırdığı) meydandadır. Binâ'en-aleyh mevârid-i mâliyenin (maliyenin gelirlerinden) birine te'mîn-i istîlâ edecek (el koyacak) zıman-ı kat'î (garanti) elde etmedikçe sermâyedârândan (sermaye sahiplerinden) bir ferdin bir para ikrâzına (borç vermesine) ümîd kalmamıştı. Bundan dolayı devletin bütün vâridât-ı esâsiyyesi (ana gelirleri) Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'ne, ecânibin (yabancıların) taht-ı nezâretine (yönetimine) tevdî' olundu (verildi).

Bu sûretle umûr-ı mâliyyeye (ekonomik işlere) güyâ nizâm verilmiş ve ortalığın i'timâdı (güveni) celb edilmiş olmağla güç hâl ile, gâyet ağır fâ'izler ile istikrâz (borçlanma) imkânı bulunmakta idi. Hükûmetin mâliyyûn (maliyeciler) nazarında derece-i i'tibârını (itibarının derecesini) anlamak için bunca seneler bütçesiz, müvâzenesiz (denk bütçesiz) idâre edilmiş olmasını mülâhaza (düşünmek) kifâyet eder. Bütçesiz hazîne'de i'tibâr ve intizâm tasavvur olunabilir mi? Abdülhamîd, milyonlarca vâridât-ı devleti (devletin gelirini) yed-i iğtisâbına (gasp eden ellerine) geçirmiş, bî-çâre

me'mûrları, muhâfaza-i vatan (vatanı korumak) için terk-i dâr ü diyâr eden (evlerini barklarını terk eden) asâkîri (askerleri) envâ'-ı sefâlet ve muzâyakaya (çeşit çeşit sefalet ve zorluklara) mahkûm etmişidi. Yalnız sâdıkâne(!) kendisine sadık olarak hizmet eden me'mûrîni (memurları) ellerine miktâr-ı kalîli (küçük bir miktar) geçebilecek muhassasât (ödenekler) ve mürettebâtın (tahsisatın) bakıyyesini (geri kalanını) telâfî için ahâlî üzerine taslît ile (musallat ederek) beceribildikleri kadar emvâl ve hukûk selb ü ibtâlîne (mal edinmeye ve hak hukuk yemeğe) serbest bırakmıştı. Hat-tâ tahrîb-i bilâd (yerleşim yerlerini tahrip) ve ta'zîb-i ibâde (insanlara azap çektirmeye) mutlaku'l-'inân olarak (kesin olarak) me'zûn kıldığı (izin verdiği) haklarında vukû' bulan şikâyâta kulak asmadığı bir takım büyük me'mûrları bir kısmı zât-ı şâhânelerine â'id (padişaha ait) olmak şartıyla i'tisâb-ı hukûk ve emvâle (mal mülk ve hukuk gasbına) dâir teşvîkât (teşvikler) icrâ ederdi. Haccâc-ı Zâlim gibi müstebiddân-ı zalemeye (müstebit zalimlere) rahmet okutan Ahmed Râtib ve sâi're gibi mevâcib-i mürettebeyi takdîmde (kendilerince gerekli her türlü ayak oyunlarına başvurmakta) kusûr etmeyen vülâtı (valileri), vükelâyı (bakanları) mezâlim ve ta'addiyâtıdan (haksızlıklardan) yanıp kavrulan ahâlînin şikâyet ve istirhâmâtı (ricaları) ayyûka çıksa azil ve tebdîl etmemesi (değiştirmemesi) bu hakîkatin bürhân-ı âdilidir (adil delilleridir). Umûr-ı mâliyyenin (mali işlerin) fevkalâde müşevveş (karmakarışık) bir hâlde bulunmasına mebnî (olmasından dolayı) hükûmet-i meşruta (meşrutiyet hükümeti) Meclîs-i Me'bûsân'a muntazam bir bütçe irsâline (götürmeye) kâdir olamadı. Tanzîm-i umûr-ı mâliyye için celb olunan (mali işlerini yoluna koymak üzere getirilen) Mösyö Loran gibi bir mâlî-i şehîr (meşhur maliyeci) bile hazînemizin dûçar edildiği (uğradığı) hâl-i harâbîye (hara-beye dönmüş haline) mütehayyir kalarak (hayret ederek)

emr-i ıslâhı müteazzir addediyor (ıslahı konusunda affını diliyor).⁵

Yukarıdaki alıntıda çok önemli iddialar yer almaktadır. Buna göre, öncelikle, Düyunu Umumiye bir başarı değil bir hezimettir. Osmanlı Devleti, büyük mali tavizler ve yüksek faizler olmadan borçlanma kabiliyetini kaybetmiştir. Yıllar yılı Osmanlı'nın adamakıllı bir bütçesi olmamıştır. Sultan, Osmanlı gelirlerinin önemli bir kısmını Düyunu Umumiye aracılığıyla yabancılara teslim etmiş, önemli bir kısmını da doğrudan kendisine bağlamıştır. Sultan, gerek sivil memurlara gerekse vatani korumakla görevli askerlere geçinemeyecekleri kadar cüzi maaşlar bağlamış, böylelikle bu memur ve askerlerin halkın sırtından geçinmelerine izin vermiştir. Vatandaşı haraca kesen, mal ve mülklerine el koyan, hukuklarını çiğneyen, özellikle büyük devlet memurlarıyla ilgili tüm şikâyetlere rağmen onları, kendisine sadık oldukları için, görevden almamakta ısrar etmiştir.

Sırat-ı Müstakim'e göre, Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı maliyesi o kadar bozulmuştur ki, Meşrutiyet hükümeti Meclis'e doğru dürüst bir bütçe götürememiştir. Maliyeyi yoluna sokmak için ünlü maliyeci Mösyö Loran davet edilmiş ama vaziyetin içinden çıkamayan adı geçen, özür beyanında bulunmuştur.

Bütün olumsuz şartlara rağmen Sultan Abdülhamid döneminde ülkenin dört bir yanında çok sayıda hastane, okul, hükümet binaları ve benzeri eserler yapılmıştır. Bir kısmı hâlâ ayakta ve kullanılmaktadır. Batı'yla mukayese edildiği zaman emekleme düzeyinde olmakla beraber, 19. yüzyıldaki en büyük eğitim reform ve hamleleri onun zamanında yapılmıştır. Osmanlı döneminde açılan kız mekteplerinin önemli bir kısmı da onun döneminde açılmıştır.

Sultan Abdülhamid'in çok önem verdiği kalkınma hamlelerinden biri de demiryolu projeleridir. Rumeli, Hicaz ve Bağdat demiryolu projeleri ona aittir. Bu projelerin elbette artısı, eksisi vardır.

⁵ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, n. 42, s. 245-246.

Finansmanı, yabancı etkinliği gibi konular hâlâ tartışılrsa da bunlar Sultan'ın artı hanesine yazılan eserlerdir. Almanlar ve Ruslar başta olmak üzere demiryolu imtiyazı verdiği yabancı ülkelere, aynı zamanda bir çeşit yeni kapitülasyon anlamına gelen, 25 ile 99 yıl arasında değişen sürelerle sahip ayrıcalıklar da tanımıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Sultan Abdülhamid, günümüzde abartılı bir biçimde kendisine izafe edilen “yerli ve milli” vasfa da çok uyan bir profil değildir. Bu durumu birçok başlık altında tekrar ele alacağız.

Birçok kışla yapan, kara ordusunu güçlendirmeye çalışan Sultan'ın en başarısız olduğu alan donanmadır. Onun zamanında donanma en kötü dönemini yaşamıştır. Halbuki Sultan Abdülaziz döneminde büyük paralar harcanarak muazzam bir donanma oluşturulmuştur. Bu gemilerin çoğunun Haliç'te çürümeye terk edildiği bilinmektedir. Denizcilerin işleri gereği yabancılarla daima temasta olması Sultan'ı oldum olası ürkütmüştür.

İstanbul'daki I. Ordu mensupları hariç, askerler, Sultan Abdülhamid döneminde tıpkı sivil memurlar gibi ekonominin kötü olmasından dolayı düzenli maaş alamamışlardır. Bu da ordu mensuplarını daima hoşnutsuz kılmıştır.

Sultan Abdülhamid, aynı zamanda pragmatist bir şahsiyettir. Taşındığı İslam halifesi sıfatına rağmen İsviçreli Bomonti kardeşlere, İstanbul Feriköy'de 1890'da yani padişahlığının 15. yılında, bir bira fabrikası kurma izni vermiştir. Sultan'ın saltanatının son yıllarında bu fabrika yılda yaklaşık 7 milyon litre alkollü bira ürettiyordu. Günümüzde, İstanbul'daki Bomonti semti, adını bu bira fabrikasından almıştır.

Sultan'ın 33 yıllık iktidarının ekonomik muhasebesini yapmak ve detaylandırmak elbette bu kitaba sığacak bir konu değildir. Bu alanda da çok sayıda kitap ve makale vardır. Ne var ki, bu yayınların çoğu yine ya Sultan Abdülhamid'i karalama ya da yüceltme yolunu seçmiştir. Bütün malzemeyi değil de sadece görmek istediklerimizi gördüğümüz sürece tarihi körlüğümüz ne yazık ki devam edecektir.

Soru 4.

Sultan Abdülhamid Döneminde Toprak Kaybı Olmuş mu?

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı, daha 1699 yılındaki Karlofça Antlaşmasıyla başlamıştır. Bu, aynı zamanda Gerileme Devrinin başladığı tarih olarak kabul edilir.

Tıpkı insanlar gibi, imparatorluklar da doğar, büyür, gelişir ve ölürler. Tarih boyunca kurulan bütün imparatorluklar, miadını doldurunca ölmüşler ve onların külleri üzerinde yeni filiz devletler kurulmuştur. Esas mesele izzetle mi zilletle mi öldükleridir.

Malum, I. Dünya Savaşının ardından Osmanlı İmparatorluğu tasfiye oldu. Osmanlı'nın sahip olduğu topraklar üzerinde bugün 30 küsur devlet kurulmuştur. Ancak biz, hepsiyle ya savaşarak ya da başkalarının işgal ve ilhak etmesi sonucunda ayrıldık. Sonuçta Müslüman devletler dahil, onlar bize, biz onlara düşman olduk.

II. Dünya Savaşının ardından Britanya İmparatorluğu tasfiye oldu. Ancak İngilizler bu mukadder sonu gördükleri için, daha 1930'lu yılların başında, kontrollü çözülmeyi kolaylaştırmak için Commonwealth'i kurdular. Bugün, İngiliz Milletler Topluluğu veya Milletler Topluluğu olarak bilinen bu gevşek federasyonun üyesi olan 54 ülke vardır. Bunların üçte biri de Müslümanların çoğunluk olduğu ülkelerdir. İngiltere, II. Dünya Savaşından sonra bu ülkelere adeta özgürlük bahşetti ve bağımsızlıklarını

ilan eden ülkeler, İngiltere'nin dostu ve müttefiki olarak kalmaya devam ettiler.

Soğuk Savaş'tan sonra Sovyet İmparatorluğu tasfiye oldu. Burada da Rusya Federasyonu, 16 devletin büyük çoğunluğunu Bağımsız Devletler Topluluğu çatısı altında kendisine dost ve müttefik yapmayı başardı. Fransa'nın, İspanya'nın, İtalya'nın, Portekiz'in, Norveç'in, Hollanda'nın, Belçika'nın bile, bazen kendilerinden katbekat büyük kolonileri vardı. Onlar da asırlarca sömürü üzerine kurdukları hâkimiyetlerine rağmen, eski kolonileriyle büyük çapta dost ve müttefik kalmayı başardılar.

İster Sultan Abdülhamid, ister Sultan X, Y veya Z, kim olursa olsun, ekonomisi, bilimi, eğitim sistemi, teknolojisi, sanayisi, tarımı, özetle her şeyi, rakip ülkelerin gerisinde kalmış bir ülkeyi eski halinde tutamazdı.

Nitekim, Ziya Paşa, 1870'te Avrupa ülkelerini gördükten sonra yazdığı bir gazelde, bizimle onlar arasındaki farkı şu beyitle özetlemişti:

*Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm,
Dolaştım mülk-i islâmı bütün virâneler gördüm.*

Devletin günlük işleyişinden, ordunun silah ve teçhizatının teminine kadar her şeyi dışarıdan alınan borçlarla dönen çok etnik yapılı, çok dinli, çok dilli, üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun toprak kaybını ve yıkılışını geciktirirsiniz ama önleyemezsiniz. Osmanlı Devleti'nin yıkılma ve dağılma sürecini biraz da bu tarafından görmek lazım.

Namık Kemal, daha 1860'lı yıllarda devletin gidişatından acı acı dert yanan yazılar yazıp konuşmalar yapınca dostları, "Ya üstad, sen sürekli devlet elden gitti gidiyor, diyorsun ama yıllar geçiyor, bak bir şey olmuyor. Devlet-i Aliye hâlâ dimdik ayakta," dediklerinde Namık Kemal der ki, "Beyler, bu Mehmet Efendi değil ki, akşam ölsün, sabahleyin dört Müslüman omuzlayıp götürüp

defnetsin. Müsaade edin de 600 sene yaşamış bir devletin 50 sene de can çekişmesi sürsün.” Namık Kemal çok haklıydı. Gerçekten 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başları Osmanlı Devleti’nin can çekişmesine sahne olmuştur. Bu dönemde kazandığımız tek savaş, Kırım Savaşıdır. Onda da İngiltere, Fransa ve Sardunya’yla (İtalya) müttefikiz.

Burada, itiraz edilen nokta şudur: Kemalistlerin Atatürk ve İsmet Paşa etrafında ürettikleri efsaneler gibi, muhafazakâr camia da Sultan Abdülhamid adına efsaneler ve yalanlar üretmiştir. Bu yalanlardan biri de “Sultan Hamid zamanında devlet bir karış toprak kaybetmedi,” şeklindeki yalandır. Halbuki Sultan Abdülhamid döneminde kaybedilen toprakların kilometre kare olarak büyüklüğü bugünkü Türkiye’nin iki katından fazladır. Kıbrıs, Tunus, Mısır, Sırbistan, Romanya, Karadağ ile Rumeli’deki irili ufaklı birçok yer onun zamanında kaybedildi. Kars ve Ardahan’ın yıllarca Rusların işgalinde kalması da cabası.

Kıbrıs’ın 1878’de, yani Sultan Hamid’in devri iktidarında, İngiltere’ye nasıl bırakıldığı ise başlı başına bir hadisedir. Bu kitaptaki başka bir soruya vereceğimiz cevapta İngiliz ve Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak bunu çok net bir şekilde ortaya koyacağız.

Allah selamet versin, Mustafa Müftüoğlu’nun Kemalist resmi tarihe isyan niteliği taşıyan 12 ciltlik en ünlü eserinin adı: “Yalan Söyleyen Tarih Utansın” şeklindedir. Resmîyet kimin eline geçerse, onun yalan ve yanlışlarla dolu kendi resmi tarihini oluşturması, nesillerimize yapılan büyük bir haksızlık değil mi?

Soru 5.

Sultan Abdülhamid Döneminde Kapitülasyonların Durumu Nedir?

Hiç şüphe yok ki, kapitülasyonları Sultan Abdülhamid icat etmemişti. Devletin yükselme devrinde, kendinden çok emin olan Osmanlı, Avrupalı, özellikle de Fransız tüccarların, ülkenin ihtiyaç duyduğu ürünleri temin etmesi için onlara geniş ticari imtiyazlar ve muafiyetler tanımıştır. Ne var ki, bu imtiyaz ve muafiyetler zamanla yerli üretici ve ticaret erbabının aleyhinde olmak üzere çok büyük bir ayak bağı ve sömürü aracı haline gelmiştir.

Devletin giderleri astronomik olarak artmış ancak vergi gelirleri aksine dramatik şekilde azalmıştır. Avrupa'nın fabrikasyon malları karşısında el tezgâhtarlığına dayanan üretimimiz çökmüş, önceleri küçük esnaftan alınan vergiler bile alınamamıştır. 19. yüzyılda, devlet kapısında bir memuriyet bulmak yani "kalem efendisi" olmak insanların hayalini süsler hale gelmiştir.

Sultan Abdülhamid, devletin gelirlerini arttırmak amacıyla 8 Mart 1900 tarihli bir kararnameyle ithalattan alınan gümrük vergilerini %3 arttırmaya teşebbüs etmiştir ama sadece teşebbüs etmiştir. Çünkü ardından kıyamet kopmuş, İstanbul'daki Avrupalı elçiler bir ağızdan bunun Türkiye'yle yapılan uluslararası anlaşmalara aykırı olduğunu, bunun kapitülasyonları kaldırmak anlamına geldiğini beyan ederek karardan dönülmesini istemişler ve

talepleri derhal yerine getirilmiştir. Gümrük tarifesı 1860'tan beri %8 olarak uygulanmaktadır. Artış sağlansa bile Düyunu Umumiye anlaşması gereği artışın aslan payı alacaklılara gidecektir. 1907'de Makedonya'da ayaklanmalar tavan yapınca Osmanlı Devleti, artan askeri harcamalarını sebep göstererek yabancıları uzun müzakereler sonucu %3'lük bir artışa razı etmiştir.

Kapitalizmin altın kuralı şudur: Altını olan kuralı koyar. Gerçekten altını olanlar bir kez daha "kural koyucu biziz" demişlerdi.

İmtiyazları kaldırmaya yönelik bir girişim de bir yıl sonra yabancı postalarla ilgili yapıldı. Yabancı postaları kaldırmaya yönelik girişim de büyükelçiler duvarına çarptı. Yerli posta hizmetleri bile aksamaya başladı. Osmanlı Devleti'nin 5 Mayıs 1901'de giriştiği bu hamle daha iki hafta bile geçmemişken, Babıâli'nin yabancılardan özür dilemesiyle sona erdi. Esasen yabancı postaları yasaklamaya yönelik olarak 1881, 1884 ve 1888'de de yoklamalar yapılmış ancak her seferinde başarısız olunmuştur. Yabancı postaların kaldırılması, en azından yabancı posta şirketlerinin getirdiği posta çuvarlarındakilerin dağıtımının Osmanlı Postası tarafından yapılması kesinlikle ret edilmiştir.

Son girişim, daha çok yurtdışında Sultan'a karşı muhalefet eden Jön Türkler'in yayınlarının ülkeye sokulmasını engellemeye yöneliktir ama sonuca ulaştırılamamıştır.

Bütün bu olup bitenlerden cesaret alan İtalya, 1908'de Osmanlı topraklarında kendi posta teşkilatlarının kurulması için imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. Bu arada aynı yıl Japonya, kapitülasyon sistemine kendilerinin de dahil edilmesi için başvurmuştur.

Sultan Abdülhamid, tüm bu girişimlerinde büyük devletleri birbirlerine karşı kullanmayı hesaplamış ancak her seferinde başarısız olmuştur. Dostu kabul ettiği Alman kayseri bile yanında olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin büyük projeleri gerçekleştirecek sermaye birikimi zaten yoktu. Hal böyle olunca başta demiryolu ve madencilik projeleri olmak üzere büyük finansman gerektiren yatırımla-

rın imtiyazı da Sultan Abdülhamid döneminde çaresizce yabancılara verilmiştir.

Sultan'ın 33 yıllık saltanatı boyunca kapitülasyonlarda bir santimlik geriletme yapılamamıştır. Kapitülasyonların kaldırılması çok çetin pazarlıklardan sonra ancak Lozan Antlaşmasıyla mümkün olmuştur.

Soru 6.

Sultan Abdülhamid Döneminde Yabancı ve Misyoner Okulların Durumu Nedir?

Yabancı okullar meselesi, Osmanlı'nın daha 16. yüzyıla kadar uzanan bir meselesidir. Kapitülasyonlardan güç alan Roman Katoliklerinin açtığı ilk yabancı okul, Fransız Cizvitlerin 18 Kasım 1583'te İstanbul'da açtığı Saint-Benoît'dır. I. Dünya Savaşının başladığı zamana kadar Osmanlı coğrafyasında Katolik, Ortodoks ve Protestan misyonierlerin açtıkları ruhsatlı, ruhsatsız okul sayısı 1124'tür. Bunların bir kısmı açıldıktan bir süre sonra kapanırken, bir kısmı uzun ömürlü olmuş, hatta bazıları günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu okullar, tabii olarak kuruluşunda misyonier okulu olarak geçmez. Amerikalıların, İngilizlerin, Almanların, Fransızların, Avusturyalıların, İtalyanların, Rusların ve az sayıda da olsa İranlıların, imparatorluğun bir başından diğer başına açtıkları okullar vardır.

Bu okulları, günümüzde yabancı misyon çalışanlarının ve o ülkelerdeki yerleşik kendi vatandaşlarının çocuklarına eğitim vermek üzere, devletlerin büyükelçilikler ve konsolosluklar bünyesinde açtıkları okullarla karıştırmamak lazım.

Sadece Hristiyan nüfusun yoğun olduğu Beyrut gibi yerlerde değil, Anadolu'nun da neredeyse her köşesinde bu okullara rast-

lamak mümkündür. Van'da, Mardin'de, Maraş'ta, Harput'ta, Tarsus'ta, Merzifon'da vs Amerikan kolejlerinin bulunması, bu okulların yayıldığı coğrafya hakkında sanırım yeteri kadar fikir verir. İşin ilginç tarafı, bu okulların neredeyse %90'ının Sultan Abdülhamid döneminde açılmış olmasıdır. Birçok yerde açılan yabancı okullarda Müslüman öğrencileri çekmek için, dönemin hassasiyeti göz önünde bulundurularak, kız ve erkek kolejleri ayrı ayrı açılmıştır. Ekonomik olarak dışa bağımlılık, askeri alandaki güçsüzlük, büyük devletlerin her alandaki baskıları, bu okullarla ilgili olarak gündeme gelen bütün denetim girişimlerini de her seferinde başarısız kılmıştır.

1900'de Osmanlı Devleti sınırları dahilinde, sadece Amerika'ya ait 400'ü aşkın okulda 20.000'e yakın öğrenci öğrenim görürken, aynı yıllarda faaliyet gösteren idadi (lise) ve sultani (lise+önlisans okulu) sayısı 69 olup 7000'e yakın öğrenci vardı. Bu rakamlar, sanırım konuyla ilgili olarak yeteri kadar fikir vermektedir.

Söz konusu okullardaki yönetici ve eğitimcilerin ezici çoğunluğu rahip ve rahibelerden oluşmuştur. Esas amaç, misyonerlik faaliyetleri olmakla beraber, eğitim kalitesi Osmanlı okullarından daha iyi olduğu ve buralarda eğitim yabancı dilde yapıldığı için Müslüman ahalide çocuklarını bu okullara göndermek için adeta birbirleriyle yarışmıştır. Birçok yabancı okul, aşırı talepten dolayı bir yıl sonraki kayıtlarını, bir yıl önceden kapatmak durumunda kalmıştır.

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yetişmiş meşhur edebiyatçı ve yazarlarımızın büyük çoğunluğu bu okullardan mezun olmuştur. Birçoğu hatıralarında, okulların şapellerine (küçük kilise) belli zamanlarda zorunlu olarak nasıl götürüldüklerini ve Hristiyan bir atmosferde nasıl yetiştirildiklerini anlatırlar. Büyük Fransız İhtilalinden sonra bütün dünyaya yayılan milliyetçi eğilimler, bu okullarda kendisine geniş yer bulmuş, Hristiyanlık telkinleriyle birlikte özellikle Osmanlı Devleti'nin gayri Müslim vatandaşlarının ayrılıkçı fikirlere kapılmaları buralarda teşvik edilmiştir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan gayri müslim tebaanın zaten binlerce okulu vardır ve bu okullar da zaafın başladığı asırlardan itibaren göstermelik bir denetime tabidir. Sırp, Leh, Romen, Bulgar, Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşlarımızın birçok okulu, zaten Osmanlı aleyhtarı faaliyetlerin odağı haline getirilmiştir. Buralarda görev alan misyoner öğretmenler, Osmanlı karşıtı bir ortamın oluşmasında büyük pay sahibi olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'ndeki Batı tarzındaki okulların da çok önemlilerinin Sultan Abdülhamid dönemi eseri olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu yönüyle Sultan Abdülhamid dönemi eğitim anlayışı, reformist ve modern bir eğitim anlayışıdır. Bu, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin olmazsa olmazı kabul ediliyordu.

Yabancı misyonerlerin okul açmaktaki gizli amacı Hristiyanlığı yaymakken bir de açıktan açığa bu işi yapan çok sayıda misyoner teşkilat vardır Osmanlı ülkesinde. Cizvitler, Fransiskenler, Kapuçinler, Dominikenler, Frerler ayrı ayrı kollar olarak faaliyet gösterirken Ortodoks ve Protestanlar da Türkiye'de geniş faaliyet alanı bulmuşlardır kendilerine. Sultan Abdülhamid döneminde ülkenin her tarafında Neşr-i Nasraniyet Cemiyeti (Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti) ile İncil Cemiyeti'nin hemen her yerde faaliyetlerine rastlamak mümkündür.

Özetleyecek olursak, Sultan Abdülhamid, çok sayıda okul açmış, eğitimi Batılı tarzda modernize etmeye çalışmış ancak devletin her köşesinde mantar gibi biten misyonerlerin kontrolündeki yabancı okulların açılmasına ve misyoner teşkilatların doğrudan Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine mani olamamış veya buralarda olması gerektiği gibi denetim yaptıramamıştır. Kapitülasyonlar zaten ayak bağıdır, bir de gücün altın kuralı burada da devrededir, "Altını olan kuralı koyar."

Soru 7.

*Sultan Abdülhamid Halkın İçinde miydi; Niçin
Dolmabahçe veya Çırağan Sarayında Değil de Yıldız
Sarayında Yaşıyordu?*

Yukarıda belirtmiştik, Sultan Abdülhamid Topkapı Sarayında doğmuş, Dolmabahçe Sarayında büyümüş, burada tahta çıkmış ancak sadece yedi ay buradan ülkeyi yönettikten sonra Yıldız Sarayına geçmiş ve tahttan indirilinceye kadar burada yaşamış ve saltanat merkezi olarak bu sarayı kullanmıştır.

İstanbul'daki saraylar içinde en büyük ve en muhteşemi Dolmabahçe Sarayı olmasına rağmen Sultan Abdülhamid niçin buradan ülkeyi yönetmemiş ve burada yaşamamıştır? Bunun birkaç sebebi vardır:

Şehzade Abdülhamid, bu sarayda amcası Sultan Abdülaziz'in darbeyle devrilmesine, ardından sarayın uzantısı olan Feriye'de darbeden dört gün sonra bilekleri kesilmiş halde bulunmasına tanıklık etmiştir. Amcasından sonra tahta çıkan ağabeyi Sultan V. Murad, sadece üç aylık saltanattan sonra yine bu sarayda tahttan indirilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sadece on beş gün sonra, kayınbiraderi Yüzbaşı Çerkes Hasan, bakanlar kurulu toplantısını basıp eniştesi Sultan Abdülaziz'i darbeyle deviren Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Dışişleri Bakanı Raşit Paşa'yı öldürmüş-

tür. Kısa zaman aralığında birçok devrilişe ve kanlı sahneye şahit olan Şehzade Abdülhamid'in zaten vehimlerle boğuşan sınırları iyice harap olmuştur.

Son Osmanlı padişahları arasında en evhamlısı, en şüpheci ve özetle en çok havadan nem kapanı hiç tereddütsüz Sultan Abdülhamid'tir. Sultan, oldum olası denizden gelecek tehlikelerden korkmuştur. Bunun için hem denizden hem de donanmadan uzak durmuştur.

Yıldız Sarayı ve Yıldız Korusu 16. yüzyıldan beri hanedan ailenin av alanıdır. Yıldız Sarayının bulunduğu mahalde zaman içinde irili ufaklı av köşkleri yapılmıştır. III. Selim döneminde bazı kadın sultanlar için aynı yerde yazlık köşkler yapılmıştır. Sultan Abdülhamid'in oturduğu ve yaklaşık otuz iki yıl devleti yönettiği saray amcası Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Ne var ki, burası Dolmabahçe'nin yavrusu bile olamayacak kadar küçüktür. Sultan Abdülhamid, saltanatı boyunca burada adeta şantiye şefliği yapmıştır. Saraya birçok ilave yapıldığı gibi, etrafta çeşitli amaçlara hizmet etmek üzere yüze yakın yeni bina inşa edilmiştir: Saraylar, köşkler, kışlalar, kasırlar, lojmanlar, seralar, atölyeler, müstemilatlar, arabalıklar, imalathaneler, ahırlar, tavlalar, kuşhaneler, güvercinlikler ve bir hamam... Bütün bu yapıların inşasında Sultan'ın en güvendiği ve beğendiği mimarlar, babasının da mimarı olan Ermeni asıllı Mimar Garabet Balyan'ın oğlu Sarkis Balyan ile İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'ydu. Sultan Sarkis Balyan'a "Sermimar-ı Devlet" unvanı vermiş ancak bir süre sonra onu da Avrupa'ya on beş yıl sürecek bir sürgüne göndermiştir. Yıldız'daki yapıların hepsindeki mimari tarz, başta barok olmak üzere Avrupa mimari tarzlarıdır. Mimari tercihte de Sultan asla yerli ve milli değildir, tercihi debdebe ve şaşıya dayalı Avrupai mimaridir.

Yıldız Sarayı külliyesi içinde ayrıca kütüphane, tiyatro salonu, müze, eczane hatta Habeşistan kralının hediye ettiği vahşi hayvanlardan oluşan bir de hayvanat bahçesi bulunmaktadır. Bugün hal-ka açık olan Yıldız Korusu o zaman sadece Yıldız Sarayı ahalisine hizmet etmektedir.

Sultan, sarayının etrafını çok sağlam ve oldukça yüksek surlarla çevirmiş, surun hemen arkasına, Yıldız Korusunun içine on beş bin askerin konuşlandığı kışlalar yapmıştır. Surlar öylesine yüksektir ki, zamanında “Bu surları ancak kanatlarına güvenen kuşlar aşabilir” şeklinde bir ironiye yol açmıştır. Yıldız sadece bir saray değil, içinde üretim atölyeleri hatta bir fabrikanın bile bulunduğu çok geniş bir yapılar bütünü, yani tam anlamıyla bir külliye. Bununla da yetinilmemiş, Ortaköy’de şık bir üstgeçit köprüsüyle külliye Çırağan Sarayıyla da entegre hale getirilmiştir. Yıldız, şehir içinde, nüfusu on iki bin kişiyi bulan adeta başka bir şehirdir. Sarayın güvenliği, başında Arnavut Tahir Paşa’nın bulunduğu beş bin Arnavut muhafız tarafından sağlanmaktadır.

Yıldız’da sadece saray ahalisi, çeşitli görevliler, memurlar, askerler değil, Sultan’ın daimi misafirleri de yaşıyor. Bunların çoğu imparatorluğun dört bir yanından getirilmiş dini liderler, tarikat şeyhleri ve hatırı sayılır halk önderleridir. Sultan bunları, görünüşte sarayda misafir ediyor ama aslında onları burada göz hapsinde tutuyordu. Çünkü bunların hepsi, karşısında olmaları halinde Sultan’a ciddi zarar verecek potansiyele sahip kimselerdir. İstanbul’da açtığı Aşiret Mektebi’nde ise bu etkili insanların çocuklarını elinin altında tutuyordu.

1907’de İstanbul’a gelen Bediüzzaman Said Nursi, yazdığı gazete makaleleriyle Yıldız Sarayının bu halini eleştiriyor ve Sultan’a bir öneride bulunuyordu:

Münhasif (Sönükleşmiş) Yıldız darülfünun et, tâ Süreyya kadar âli olsun. Ve oraya seyyahlar, zebânîler yerine ehl-i hakikat, melâike-i rahmeti yerleştire, tâ Cennet gibi olsun...

Şimdi muvazene edelim: Yıldız eğlence yeri olmalı veya darülfünun (Üniversite) olmalı? Ve içinde seyyahlar gezmeli veya ulema tedris etmeli? Ve gasp edilmiş olmalı veyahut hediye edilmiş olmalı? Hangisi daha iyidir? İnsaf sahipleri hükmetsin.

Yukarıda ‘zebaniler’ olarak sözü edilen kişiler, herkese korku salan muhafızlar, istibdatın sivil ve asker uygulayıcılarıdır.

Aşağıda, yani Beşiktaş’ta ise güvenlik Zaptiye Amiri Yedi Sekiz Hasan Paşa’dan sorulur. Çırağan Baskını esnasında Ali Suavi’yi bizzat öldüren Hasan Paşa, cahil olmasına rağmen kendisine sultan tarafından paşalık unvanı verilmiş sadık adamlardan biridir. Beşiktaş’ta insanların ikameti bile onun iznine tabidir.

Özetle Yıldız İstanbul’dan, İstanbul ise Yıldız’dan korkarak yaşamaktadır.

Sultan, Yıldız’da çeşitli amaçlar için sürekli yeni köşkler yaptırmıştır. Bugün hâlâ ayakta olan Şale Köşkü, Seyir Köşkü ve Merasim Köşkü Alman imparatoru, Kayser II. Wilhelm’in 1889 ve 1898’deki iki ayrı ziyareti için yaptırılmıştır. 1900 yılında İstanbul’u ziyaret eden İran şahı Muzaffereddin’in ikameti için yapılan köşke ise Acem Köşkü adı verilmiştir.

Sultan, tabir caizse Yıldız kalesine kendisini kapatarak esas İstanbul olan sur içi İstanbul’dan tamamen kopmuştur. Sultan’ın halkla bütün teması Külliye alanı içinde bulunan, kendisinin inşa ettirdiği Hamidiye Camiinde her hafta çıktığı cuma selamlığıdır. Yılda bir de geleneksel olarak bütün padişahların ziyaret ettiği, kutsal emanetlerin bulunduğu Topkapı Sarayındaki Hırka-ı Şerif dairesini ziyaret eder. Sultan’ın ahaliyle teması bundan ibarettir. O da eğer bu abartılmış güvenlik önlemleriyle yapılan merasimlere “ahaliyle temas” denebilirse... Kalabalığa karışma korkusu o kadar ileridir ki, 19 Mart 1877’de açılışı yapılacak Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açılış merasimini, meclis binasının bulunduğu Ayasofya’da değil de Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonunda yaptırmıştır. Sultan, ayrıca yılda iki kez, Ramazan ve Kurban Bayramlarında, Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonunda devlet adamlarının tebriklerini kabul etmektedir ki, burada da halk yoktur.

Sultan adeta bir fanusun içinde yaşamaktadır. Onun Yıldız tepesine yerleşmesinden sonra sur içi İstanbul’da yaşayan devlet ricali de ikametlerini Sultan’a yakın mekânlara taşımışlardır. Ni-

şantaşı'nın, Teşvikiye'nin, Maçka'nın, Ayazpaşa'nın hatta Şişli ve Beşiktaş'ın cazibe kazanması Sultan Abdülhamid'in Yıldız'ı mekân tutmasından sonradır. Birçok devlet adamının kendisine yakın oturmasını kendisi mecbur tutmuştur. Serasker, yani Genel Kurmay Başkanı, sadrazam (Sultan Abdülhamid zamanında adı başvekil olarak değiştirilmiştir) ve Şeyhülislam mecburen buralarda oturanlardandır. Serasker Rıza Paşa'ya Yıldız'ın hemen karşısındaki Yenimahalle'de muhteşem bir konak armağan etmiş, Şeyhülislam Cemalettin'e Kuruçeşme'de bir konak tahsis etmiş ve onun oradan izinsiz ayrılması yasaklanmıştır. Şeyhülislamlar, padişahlar için askerler kadar tehlikeliydi. Verecekleri bir hal fetvası bir anda her şeyi değiştirebilirdi.

Sultan Abdülhamid, önemli devlet adamlarını kendisine yakın tutmak için onlara karşı çok cömert davranır. Siz buna ister cömertlik deyin ister halkın parasıyla rüşvet verme deyin... 1897'deki Tesalya zaferinin ardından Hariciye Vekili Tevfik Paşa'nın Yunanistan'la yaptığı başarılı barış anlaşmasından dolayı Paşa'ya Ayazpaşa'da muhteşem bir konak hediye eder. Hatta çok yüklü bir çeyizle saray kadınlarından birini de kendisine armağan olarak gönderir. Tevfik Paşa, İsviçreli olan karısına sadakat yemini ettiği için Sultan'ın ikinci eş ikramını çok zorlanarak ret eder. Herhalde bu olay Osmanlı tarihinde bir ilktir. Çünkü Sultan'ın armağanını ret etmek bir çeşit hakarettir.

İddia edildiği gibi Sultan'ın Yıldız'ı yönetim merkezi olarak seçmesinin esas sebebi Ali Suavî'nin Mayıs 1878'de başını çektiği Çırağan Sarayı Baskını değildir. Sultan, bu olaydan çok önce zaten Yıldız'a çekilmiştir. Ancak bu olay ve 1905'te Yıldız Camiinden çıkarken Ermeni komitacıların kendisine suikast düzenlemesi, marazi korkuların pençesindeki padişahın vehmini ve şüphelerini daha da katmerli hale getirmiştir. Hatta ileride detaylarını yazacağımız gibi, Çırağan Hadisesi'nden sonra kontrolden çıkmış ruh haliyle İngilizlere sığınmış ve bunun karşılığında Kıbrıs'ı, İngilizlere adeta armağan etmiştir.

Sultan, korkuyu adeta bir hayat tarzı haline getirmiştir. Onun bu halini fırsata çeviren saray çevreleri, bundan fazlasıyla nemalanmışlardır. Uzun yıllar elektrik pillerinin, elektrikli dinamoların bile ülkeye girişi ya yasak ya da izne tabidir. Çünkü Sultan’a bunların patlayıcı düzeneklerinde kullanılabileceği söylenmiştir. Malum, korku, hayatın korunması için Allah’ın insana verdiği bir nimettir. Ne var ki, korkunun kontrolden çıkmış hali paranoyadır ve insanı halden hale sokar. Her an öleceği veya öldürüleceği korkusuyla yaşayan bir insan bir kere değil her gün tekrar tekrar ölür. Ne yazık ki, bütün tanıklar ve tarihi belgeler Sultan Abdülhamid’in Yıldız surlarının arkasına sığınmasının esas sebebinin bu kontrolden çıkmış korku olduğunu gösteriyor. Güvenlik tedbirlerinin aklın sınırlarını zorlamasının da sebebi budur. Korku, bulaşıcıdır. İmparator korkuyorsa, imparatorluk korku evine dönmüş demektir. Sultan’ın en ufak tedbir talebi aşağıya yirmiye katlanmış olarak yansır. Sadi-i Şirazi der ki: “Hünkâr köylünün yumurtalarını alırsa, hünkârın adamları tavuklarını alır.”

Soru 8.

Sultan Abdülhamid Dindar mıydı, Onun İslamcılık ve Hilafet Politikası Ne Anlama Geliyor?

Sultan Abdülhamid, diğer Osmanlı padişahları ne kadar dindarsa o kadar dindardır. Şehzadeliğinden beri, çocuklarının şهادetiyle tam bir Avrupalı burjuva gibi yaşamaktadır. Evet, Müslümanların halifesidir ama Yıldız'daki hayat Avrupalı bir hayattır. Şarap haramdır diyerek arada bir rom ve konyak içer. Onu "yerli ve milli" göstermeye çalışanlar ısrarla onu Batı ve Batılılaşma karşıtı olarak takdim ediyorlar ki bu da doğru değildir.

Gerçek şu ki, Batılılaşma serüvenimiz Sultan Abdülhamid'ten çok önce başlamıştır. Osmanlı'nın güçlü dönemlerinde, yükselme devrinin zaferleri arasından tepeden bakılan, hatta bazen sefaletlerine acıdığımız Avrupa, kabuğunu kırmış, Reform ve Rönesans hareketleriyle ortaçağ skolastik düşüncesinden, kilisenin hegemonyasından kurtulmuş, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmiştir.

Müslüman Doğu dünyası ise, bilim ve teknolojiadaki liderliğini daha 13. yüzyılın sonunda kaybetmiş, 17. yüzyıldan itibaren de hayatın her alanında üstünlüğü Batı'ya kaptırmıştır. Osmanlı, ilk defa savaş meydanlarında karşılaştığı Batı'nın teknolojisi karşısında önceleri şoke olmuş, sonra bunları elde etme ve aradaki uçurumu kapatma gayreti içine girmiştir. Malumdur ki, zayıf güçlüye

özenir ve onu taklit etmeye çalışır. Bu genel kaide, Osmanlı için de değişmemiştir. Özenme ve taklit bilim ve teknolojiyle sınırlı kalmamış, hayatın her alanında kendisini hissettirmiştir.

Lale Devri olarak bilinen III. Ahmed döneminde, 1721'de Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin "Takrir" isimli sefaretnamesi, bir Osmanlı aydınının gözüyle Avrupa'nın nasıl görüldüğünün tipik bir örneğidir. Mehmed Çelebi, mimariden musikiye, operadan baleye, kadın erkek ilişkilerinden adabımuaşerete, bahçe düzenlemesinden giyim kuşama kadar Batı'nın adeta röntgenini çekmiş ve yer yer hayranlığını da gizleyememiştir.

18. yüzyıldan bu yana her sektör ve alanda Batı tesiri ivme kazanarak devam etmiştir. Bazılarının zannettiği gibi biz Cumhuriyet dönemiyle birlikte Batı'ya açılmadık. Batı'ya açılma Osmanlı Sarayında başladı. Mimariden musikiye, plastik sanatlardan giyim kuşama kadar her alanda Batılılaştırmanın hem merkezi hem pom-palandığı yer Saray'dır.

Saray'ın Batılılaştırma tercihi, II. Mahmud döneminde hız kazanmış, Sultan Abdülmecid döneminde zirve yapmış, Sultan Abdülhamid döneminde de kararlılıkla sürdürülmüştür.

Sultan Abdülmecid, ilk Saray tiyatrosunu Dolmabahçe kompleksi içinde inşa ettirmiştir. Dieterle ve Hammond isimli mimarların projelendirdiği İtalyan üslubundaki tiyatro binasının iç dekorunu Paris Operası dekoratörü Séchan yapmıştır. Tiyatro, 1859'da Naum Tiyatrosu sanatçılarının sahnelediği Luigi Ricci'nin "Scaramuccia" operasıyla açılmıştır.

Sultan Abdülhamid de babasının bıraktığı yerden devam etmiş, o da Yıldız Sarayı içinde özel tiyatrosunu yaptırmıştır. Binanın mimarı, Kalfa Vasilaki'nin oğlu Yanko'dur.

Yıldız Sarayı Tiyatrosuna İtalyan Arturo Stravolo yönetmen olarak atanmıştır. Stravolo'nun çocukları ve damatları da sanatçıdır ve hepsi de II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği 1909 yılına kadar, Yıldız Sarayı Tiyatrosunda sahneye konan eserlerde rol almıştır. Hünkâr'ın sahne sanatlarında tercihi İtalya olmuştur.

Sultan Abdülhamid, çocukluğunda Paul Dussap'tan musiki, Guatelli'den piyano dersleri almıştır. Şehzadelğinde ise Donizetti ve Lombardi'den de dersler almıştır. Esasen tercih ettiği musiki de Batı müziğidir. Özellikle opera ve operetlere bayılır, Türk musiki-sinden hazzetmediği de çok iyi bilinir. Hünkâr, 17 çocuğuna da Batı müziği dersleri aldırmıştır.

Sultan Abdülhamid dönemi mimarisine yön ve şekil verenler de ya gayri Müslimler veya yabancı mimarlardır. Mimarbaşı Sarkis Balyan'ın yanı sıra, Mimar Vasilaki, Mimar Yanko, Mimar Ohannes, Amasyan Efendi, Dikran Kalfa, Başmühendis Bertier gibi isimler en çok bilinenlerdir. Yabancı mimarlardan en ünlüleri ise, Alexandre Vallauray, Raimondo d'Aronco, Giulio Mongeri, Philippe Bello, M. René Dukas, Jachmund, Otto Ritter ve Helmuth Cuno gibi isimlerdir. Batılılaşma dönemi mimarisine, bilindiği gibi, Mimar Sinan veya Sedefkâr Mehmed Ağa ilham kaynağı olmamıştır.

Sultan Abdülhamid'in kendisi de sanatkâr bir insandır. Yaptığı mobilyalar da Batı tarzındadır. Bu dönem camilerinde bile mimari üslup ağırlıklı barok olmak üzere, neobarok, neorönesans, neogrek, neogotik üsluptur. İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü, (eski) Haydar Paşa Lisesi binası, Düyunu Umumiye Meclisi binası olarak yapılan şimdiki İstanbul Erkek Lisesi, taşra vilayetlerinde hâlâ ayakta olan bazı hükümet konakları, eğitim tesisleri, hastaneler, birçok askeri bina, kışla ve boğazdaki birçok cami, Sultan Abdülhamid dönemi eserleridir ve yukarıda belirtilen mimari üsluplarla inşa edilmişlerdir.

Başta İstanbul Darülfünunu (1900) olmak üzere, Batılı tarzdaki birçok eğitim kurumu, birçok hastane, postane de Sultan Abdülhamid dönemi eseridir.

Batılılaşma sevdamızı beğenirsiniz, beğenmezsiniz, bu bir tercih meselesidir. Ama Sultan Abdülhamid'i "yerli ve milli" yapacağız diye onu başka bir insan olarak takdime de sanırım hakkımız yoktur.

Sultan Abdülhamid'in "Panislamizm" politikası dini bir hassasiyetten kaynaklanan bir tercih değil, dönemin şartlarının gereği olarak başvurulmuş pragmatist bir stratejidir.

Yavuz ve Kanuni gibi, haşmetli devirlerin padişahlarının Panislamizm yapmaları zaten söz konusu olamazdı. Çünkü bütün dünya Müslümanları zaten onların eline bakıyordu ve hepsi Osmanlı'ya muhtaçtı. Çöküş asırlarında ise, çoğu diğer süper güçlerin esaretinde olsalar bile, dünya Müslümanlarına, Osmanlı'nın ihtiyacı vardı. Onun için "Panislamizm" dini hasbilikten doğmuş bir hareket değil, zayıflıktan kaynaklanan siyasal bir ideolojidir.

Müslümanlık yapmak ile İslamcılık yapmak kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gereken şeylerdir. Tıpkı dindarlıkla dinciliğin çok farklı olması gibi. Dindar, büyük bir ruh ve beden teslimiyetiyle dinini yaşayan ve yaşatmaya çalışan insandır. Dinci ise, dinini başta her türlü menfaat olmak üzere, dünyevi amaç ve emelleri uğruna kullanan insandır. Birincisinde ihlas ve samimiyet, ikincisinde ise manevi iflas ve riya vardır. Dünya Müslümanları üzerinde titremek, din kardeşliği potasında erimek, İslam dünyasının maddi ve manevi refahını istemek ve bu uğurda gayret göstermek, şüphesiz ki çok saygıdeğer erdemlerdir. Ancak, siyasal güç ve iktidarı elde etmek veya elde tutmak için dinden ve dini hassasiyetlerden faydalanmayı esas alan siyasal İslamcılık hareketi için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Birincisi dini için dünyasını kullanırken; ikincisi dünyası için dinini kullanır.

Kaldı ki, çoğu günümüzdeki İslamcıların ilham kaynağı olan dönemin İslami hassasiyetleri ön planda olan aydınlarının neredeyse hepsi Sultan Abdülhamid'e sınırsızlık karşıdılar. (Said Halim Paşa, Filibeli Ahmed Hilmi Efendi, Babanzade Ahmed Naim Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı, Musa Kazım, Ferid Vecdi, Mustafa Sabri Efendi, Ferit Kam, Eşref Edip, Mehmet Âkif Ersoy, Elmalılı Hamdi Yazır, İskilipli Atıf Hoca, Bediüzzaman Said Nursi vs.) Çünkü bu aydınlar, baskı rejiminden dolayı münafık ve maskeli bir toplum oluştuğunun farkındaydılar. Onun için

bu Müslüman aydınlar, hilafet kurumu ve sözümona din adına tesis edilen otoriter bir yapıdan değil, homojen bir yapısı olmayan, hürriyetçi ama İslamcı olmayan Meşrutiyetçilerden yana oldular.

Sultan Abdülhamid döneminde düşüncelerini ifade etme zemini bulamayan İslamcı aydınlar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan *Sırat-ı Müstakim* mecmuası etrafında toplanıp Meşrutiyet ve İstibdat rejimleri hakkındaki detaylı görüşlerini kamuoyuyla paylaşmışlardır.

Özellikle Hintli Müslümanların, Padişah'ın dinin koruyucusu olduğu şeklindeki algılarına karşı *Sırat-ı Müstakim*'de bir hayli yazı yayımlanmıştır. Bunlardan en önemlisi Muhammed Ferid Vecdi'nin kaleme aldığı ve Mehmet Âkif'in tercüme ettiği makaledir. Makalede konu şöyle ortaya konuyor:

Ey erbâb-ı fikr ü insâf! Allah için söyleyin bu çeşit akıllar hayretinize bâdî (sebe) olmuyor mu ki tam sülûs asır (üçte bir asır), otuz üç sene müddet içinde dîn ü devlete zerre kadar hizmeti görülmeyen, bilakis devletin izmihlâlinden (yerle bir olmasından), dîn-i mübînin (yüce dinin) inkırâzından (tükenmesinden) başka netâyic-i vahîme (vahim neticeler) tevlîd etmeyeceği (doğurmayacağı) âşikâr bulunan cihâta (cihetlere) hasr-ı mesâ'î eyleyen (mesai harcayan) bir hükümdâr-ı müstebidin (istibdatçı bir hükümdarın) hâmî-i dîn (dinin koruyucusu) ve hâris-i müslimîn (Müslümanların muhafızı) i'tikâd olunmasına (olduğuna inanılmasına) sâ'ik oluyor (sebe oluyor)? Böyle bir akla mâlik olanlar (sahip olanlar) bir kere de gözlerini açıp baksalar Abdülhamid'in devr-i menhûs-ı saltanatında (uğursuz saltanatı döneminde) devlet ve milletimiz evc-i a'lâ-yı terakkiye (yükselmenin zirvelerine) mi is'âd (yükselmiş), yoksa girdâb-ı ummâne (denizlerin derinliklerine) mi ıskât olunduğunu (indiğini) görürler. O devr-i meş'ûmda (o uğursuz dönemde) bütün gavâ'il ve müşkilât (olumsuzluklar ve sıkıntılar) matbû'âtın

(basının) dilini bağlamak, erbâb-ı hamîyyetin (vatanperver insanların) boğazını sıkma ile setr ü ihfâ olunuyordu (kapatılıp gizleniyordu), şimdi olanca ıhtîşâş (çıplaklık) ve tezebzübüyle (köpürmesiyle) bütün ahvâl (bütün durumlar) meydân-ı alâniyyete çıktı (açığa çıktı).⁶

Büyük bir hürriyet taraftarı ve istibdat düşmanı olan Manastırlı İsmail Hakkı'nın Ayasofya Camiinde konuyla ilgili olarak ettiği vaazlar *Sırat-ı Müstakim*'in sayfalarını süslemektedir. Mecmua daha ilk sayısına Hoca'nın söz konusu vaazlarından birini koymuştur. İsmail Hakkı diyor ki:

Bu zulm ü istibdâd dünyaları tuttu. Bu engizisyonlar memleketleri harâbe-zâra çevirdi. Bitiyorduk, mahv oluyorduk. Fakat elhamdülillah yetiştirdi. Kahramanlar ortaya atıldılar. Râyet-i hürriyyet (hürriyet bayrağı) Balkanlarda temevvüce başladı. Bir nesîm-i seher (sabah esintisi) bütün meşâmm-ı ümmete (ümmetin burnuna) hürriyet kokuları getirdi. Kalbler galeyâna geldi. Zâlimler şaşırды, rüyâ zannettiler. Yerden insanlar, gökten melekler hep birlikte çalıştılar. O mel'ûnların cümlesini ser-nigûn (baş aşağı) etti Allah. Elhamdülillah, sümme elhamdülillah. Bu böyle devam edeydi hâlimiz ne olurdu? İnd-i ilâhîde (Allah'ın yanında) ne kadar mes'ûl olacaktık. Böyle hâlleri, böyle zulm ü istibdâdı İslâmiyet şiddetle takbîh eder (suç olarak görür). Bu istibdâdı kaldırmak için çalışmağa herkes dînen mecbûrdur. Şerî'atimiz hürriyeti, adâleti, müsâvâtı (eşitliği) emr ediyor.

Mecmuanın kurucularından Mardinizâde Ebu'l Ula'nın ön ayak olduğu ve Eşref Edip'in derleyip mecmuaya koyduğu aynı mahiyetteki vaazlar sonraki sayılarda da devam etmiştir.

Garip olan şu ki, *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının (8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından sonra *Sebîlürreşâd*) günümüzde tıpkıbasımını ve Latin harflerine çevirisini bir bütün olarak yapan İslamcılarının aynı zamanda sırılsıklam Abdülhamidçi olmalarıdır.

⁶ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, n. 43, s. 259-260.

Dönemin ulema sınıfının da Sultan'la yıldızı barışmamaktadır. Amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde softaların (medrese öğrencilerinin) yaptıkları gösterilerin önemli payı olduğunu bilen Sultan Abdülhamid'in oldum olası ulema sınıfı ve medreselerle yıldızı barışmamıştır. Bunun birinci sebebi, ulemanın yeniçerilerden beri hep müdahalecilerin yanında yer alması, ikincisi ise ulemanın yeniliklerin karşısına dikilmesidir. Sultan medreselere ve ulemaya mesafeli durmakla beraber onların muhalefetini kırmak için onları ihsanlara boğmaktan da geri durmamıştır. Mithat Paşa'nın sürgününden üç gün önce Hoca Şakir Efendi'yi kabul edip "softa taburuna" para yardımında bulunması, Sultan Abdülhamid'in onlara karşı endişe ve korkusunun ilk günlerden beri var olduğunu göstermektedir.

Dönemin İslamcılarına göre Sultan Abdülhamid ilmiye sınıfına baskı yapmıştır. Özellikle *Beyânü'l-Hak* dergisi taraftarları II. Abdülhamid'in ilmiye sınıfını susturduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre padişah ilmiye sınıfını sürgün ederek muhalefetlerini kırmak istemiştir:

Onaltı sene evvel –ki devr-i istibdâtın tam ortasında– bir defa nakl-i emvat tarzında (cenaze taşır gibi) İstanbul'dan dışarıya atılmak üzere bir gün içinde topumuzu kayıklara mavnalara doldurmuşlardı.⁷

İddia sahiplerine göre, Sultan Abdülhamid ilmiyenin bel kemiğini oluşturan medreselileri de aynı muameleye tabi tutmuştur:

İstanbul sokaklarından koyun sürüsü gibi fevc fevc (dalga dalga) menfaya (sürgüne) gitmekte olan talebe-i ulûmu (medrese talebelerini) gören erbâb-ı vicdan (vicdan sahipleri) ve ashâb-ı namustan (namuslu insanlar) bulunan İstanbul ahâlisi bir vâveylâlar kopardılar, pencerelerin camlarını kırıp feryat etmeye başladılar.⁸

⁷ *Beyânü'l-Hak*, c. II, n. 29, s. 670.

⁸ *Beyânü'l-Hak*, c. II, n. 29, s. 670.

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin, İstibdat Döneminin medreselilere reva gördüğü muameleyle ilgili şu ifadeleri kayda değerdir:

Geçen devirde ilmiye tarîkı ve talebe-i ulûm jurnalciler için en geniş geçim kaynağı, en hazır bir vesile durumunda bulunduğundan, bu hainlerin, bizim kadar hiçbir sınıf ve mesleğin ve terakki (gelişme) yolunu kapamadıkları hususu da durumumuzu yakından bilenlerce kabul edilen bir hakikattir.⁹

Medreselilerin Meşrutiyet aleyhinde kışkırtılması, Meşrutiyet taraftarlarının dinsizlikle suçlanması üzerine Mehmet Fahrettin *Sırat-ı Müstakim*'de bu duruma isyan eder ve medreselilere Sultan Abdülhamid döneminde kendilerine reva görülen zulümleri hatırlatır:

Talebe-i dîn, sarıklarının eşna' elfâz ile (en iğrenç küfürlerle) söküldüğünü görünce Abdülhamid'in o dağlar dayanmaz mezâlim ve i'tisâfâtı (sapkınlıkları), kütüb-i mukaddese-i dîniyyemizi (kutsal dini kitaplarımızı) kemâl-i hakâratle (büyük bir hakaretle) Gülhanelerde cayır cayır yaktığı, hele üç yüz dokuzda (miladi 1893'te) kendilerini medreselerden sille ile, kırbaçla, tekme ile çıkarıp yâr ü ağyâra (dosta düşmana) karşı ite kaka fevc fevc (dalga dalga) vapurlara ırkâb ettiği (bindirildiği) o kara günleri, o İslâmiyet'in İstanbul üzerinde girye-nâk-i teessür olduğu (ağlamaklı hüznle dolduğu) hengâme-i mâtem-nümûnu (matemli zamanları) bile unuttular.¹⁰

Kendisine kayıtsız şartsız biat eden, her fırsatta onun "zıllullah" olduğunu hatırlatan Ebul-Hüda es-Sayyadî'ye 1889'da Serencebey Yokuşunda bir konak hediye etmiş, ayrıca kendisine 4500 kuruş aylık maaş bağlamıştır.

⁹ *Beyan'ül-Hak*, c. I n. 1, s. 1.

¹⁰ *Sırat-ı Müstakim*, c. 6, n. 138, s. 120.

Yıldız'ın baş tacı ettiği bu Ebü'l-Hüda kelimenin tam manasıyla bir sahtekârdır. Asıl adı Muhammed b. Hasan Vadi'ydi. Halep'ten 1876 yılında Nakibü'l Eşraf olmak için İstanbul'a gelen bu zat, uzun süre Şeyhülislamlığın kapısını aşındırmış ama aradığını bulamamıştır. Bunun üzerine Nuruosmaniye'de bir dükkân kiralarak üfürükçülüğe başlamıştır. Falcılık, muska yazıcılığı, sevenleri kavuşturma, rüya tabirleri gibi insanların ne yazık ki rağbet ettiği bütün işleri yapmış ve kısa zamanda İstanbul'da "Arap Hoca" adıyla nam salmıştır. Müşterilerinin çoğu tebdili kıyafetle kendisine gelen saray kadınlarıdır. Saray'daki ilk namı "Cinci Hoca"dır. Bazı devlet adamları ve saray kadınları aracılığıyla nihayet sultana ulaşmış, seytitliğinden, Rufai şeyhi olduğundan bahsederek padişaha rüyalarını anlatmıştır.

Sultan Abdülhamid'i kısa süre içinde nüfuzu altına alan Ebü'l Hüda, sürekli kendisine, rüyasında Hz. Peygamber'in ve şeyh Ahmed Rûfai'nin "Şu mesajı Sultan'a ilet" dediklerini söyler ve uydurduğu rüyaları anlatır. Ebü'l Hüda Yıldız Sarayı üzerinde öyle bir tesir bırakır ki, artık ikbal peşinde olan devlet adamları, saray ahalisi bir yerlere gelebilmek için adeta onun kapısında yatıyorlar. Önce babasını kendisi için çok istediği Halep'teki Nakibü'l Eşraflığın kaymakamlığına getirir. Aslında babası bir çiftçidir. Küçük kardeşi Abdürrezzak'ı İstanbul'a getirterek Meclis-i Kebir-i Maarif'e aza yaptırdı. Yedi sülalesine makamlar, ayrıcalıklar, araziler temin eden bu sahte şey, Sultan Abdülhamid'in bütün saltanatı boyunca kendisi de saltanat sürer. Sultan'a Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasını, Kanuni Esasi'yi rafa kaldırmasını da telkin ve teklif eden odur. Bütün Arap dünyasında da padişah üzerindeki tesiri ve yakınlığından dolayı büyük şöhrete kavuşur. Bu coğrafyadan bir şey elde etmek isteyenler önce Ebü'l Hüda'ya gelir. En büyük meziyetlerinden biri de saraya yerleştirdiği kimseleri muhbir olarak kullanmasıdır. Kendisine rakip olarak gördüklerini padişahтан uzak tutmak, onlarla ilgili aslı astarı olmayan jurnaller verdirmek de başlıca meziyetlerindendir.

Bu fırlıdak şeyh özellikle Arap dünyasında kendisinden başkasının sarayda sözünün geçmemesi için Tunuslu Hayrettin Paşa, Cemalettin Afgani, Mahmud Alusi, Cemalettin Kasımi, Abdurrahman Kevakibi gibi birçok ünlü ismi yalan ve dolanlarla Sultan Abdülhamid'e jurnalliyordu.

Sultan'ın çok saygı duyduğu Libyalı Şazeli Dergâhı şeyhi Zafir Efendi'yi jurnalleyen Ebü'l Hüda, Sultan'ın Şazeli Dergâhını ziyaret etmemesi için bomba ihbarı bile yaptırmıştır. Padişahın vehmini kullanarak ona istediğini yaptırmak konusunda Ebü'l Hüda üzerine kimse yoktur.

Osmanlı'nın son Yemen valisi Mahmud Nedim Bey, çok teşebbüs etmesine rağmen bir türlü padişaha ulaşıp bu adamın sahtekârlığını ve Arap dünyasında çevirdiği dümenleri anlatamamıştır. Sultan'a kendisinin ulaştırılması için hangi etkili ve yetkilinin kapısını çalmışsa kendisine "Aman evladım bu konuyu kapat. Sultanımız Ebül Hüda Efendi'yi çok sever. Ebül Hüda'nın nüfuzundan dolayı da işinden olursun" şeklindeki nasihati işitmiştir. Nihayet saraydaki kızlarağası Abdülgani Ağa'nın aracılığıyla Sultan'a ulaşmış, Ebü'l Hüda'nın içyüzünü kendisine arz etmiştir. Meğerse Sultan, onun her şeye burnunu sokmasından ve bitmez tükenmez taleplerinden bıkmış olmalı ki "O Ebü'l Hüda değil, Ebü'l Delal'dır" demiştir. Son yıllarında Sultan, Ebü'l Hüda'dan bir parça uzaklaşmış ama Mahmud Nedim dediğiyle kalmış, Ebü'l Hüda konumunu Sultan tahttan indirilinceye kadar büyük çapta korumuştur. Bunları "Arabistan'da Bir Ömür" adlı hatıratında anlatan Vali Mahmud Nedim ise sadece kahrolduğuyla kalmıştır.

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Ebü'l Hüda, 28 Mart 1909'da Büyükkada'da göz hapsinde tutulduğu evindeyken vefat eder. Padişahın kendisine armağan ettiği Serencebey'deki konak başta olmak üzere malları Darüşşafaka'ya devredilir.¹¹

¹¹ Ebu'l Hüda'nın marifetleri için bkz. Turan Kışlakçı, "Abdülhamid'in Sarayında Bir Sahte Şeyh: Ebu'l Hüda" www.istiklal.com.tr

Ebü'l Hüda gibi sahte şeyhler baş tacı edilirken kendisine ters düşen, meşayihden Esad Erbili Efendi'yi sürgüne göndermiştir. Sultan Abdülhamid istibdatının sürgüne gördüğü Esad Efendi'yi, Cumhuriyet döneminde bu sefer tek parti istibdatı, Menemen Hadisesini bahane ederek oğluyla birlikte idama mahkûm etmiştir. Yaşı ileri olduğu için cezası müebbetle çevrilen Erbili'nin oğlu Mehmet Ali Efendi ise 1930'da idam edilmiştir. Kendisi de Menemen'de tedavi altındayken 4 Mart 1931'de vefat etmiştir. Zehirlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bediüzzaman Said Nursi, Sultan'ın adamlarının teklif ettiği, İstanbul'u terk etmesi karşılığındaki yüksek maaşı ret ettiği için tımarhaneye gönderilmiştir. İstanbul'a, şahsının değil, ait olduğu bölgenin cehaletine ve fakirliğine çare bulmak için Sultan'a tekliflerini arz etmek üzere geldiğini söylediği, Padişah'la görüşme arzusunun ısrarla dile getirdiği için başına gelmeyen kalmamıştır.

Sultan Abdülhamid istibdatına şiddetle karşı çıkan Bediüzzaman İttihat ve Terakki dönemindeki baskıcı, komitacı uygulamalara da aynı sertlikte muhalefet etmiştir. Cumhuriyet döneminde ise istibdatın en şiddetli olanından dolayı ömrü hapisane ve sürgünlerde geçmiştir. Vefatından sonra, 60 darbesini yapan Milli Birlik Komitesi, mezarını bile tehlikeli görüp Şanlıurfa'daki mezarını parçalayıp naaşını bir meçhule götürmüştür.

Esasen Sultan Abdülhamid, medreselerdeki yozlaşmışlık ve kokuşmuşluğun farkındaydı. Dolayısıyla medreselerin ıslahı yönünde bir şeyler yapma yerine o, Batılı tarzdaki okullar açmayı tercih etmiştir. Nitekim dönemin önemli düşünce insanlarından biri olan Muhammed Abduh'un medreselerin ıslahıyla ilgili olarak hazırlayıp kendisine sunduğu projeyi kale almamıştır. Abdülhamid'in bu yaklaşımı da günümüz İslamcılarının yaklaşımına ters düşmektedir.

Sultan Abdülhamid, *Halife-i Müslimin* unvanını seleflerine göre çok daha fazla kullanmıştır. Çünkü ekonomik ve askeri olarak zayıf olan imparatorluğun *soft power*'a ihtiyacı vardı. Hilafet politikası, bu yumuşak gücün en önemli ayağıydı. Avrupa'daki

topraklarının çok önemli bir bölümünü kaybeden Osmanlı'nın ağırlık merkezi artık doğuydu. Arabistan ve Kuzey Afrika'daki toprakları korumak için "Müslümanların Halifesi" sıfatının ön plana çıkarılması işe yarayabilirdi.

Hilafet Politikasının içe ve dışa dönük iki cephesi vardı. İçerde Arapları, Kürtleri, Arnavutları ve diğer daha birçok etnik unsur Hilafet ortak paydasında buluşturup bir arada tutmak için işe yarayabilirdi. Dışarıda ise İngilizlerin, İspanyolların, Rusların, Portekizlilerin, Hollandalıların, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun sömürgesi olan Müslümanların yine bu ülkelere karşı bir güç olarak elde tutulmasına yarayabilirdi.

Daha 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşmasında Osmanlı Devleti Kırım üzerindeki hâkimiyetini tamamen kaybetmiş ancak antlaşma gereği Osmanlı Sultanı'nın İslam Halifesi sıfatıyla Kırım Tatarları üzerindeki ruhani etkinliği devam ediyordu. Ruslar, Şeyh Şamil'in direncini kırdıktan sonra 1860'tan itibaren Kafkasya'ya tamamen hâkim olmuştur. Orta Asya'daki bütün Türk hanlıkları Sultan Abdülhamid döneminde artık Rus işgali altındadır. Daha Sultan Abdülaziz zamanında Buhara'dan, Hive'den, Kaşgar'dan, hatta bugün Endonezya'nın bir parçası olan Açe'den İstanbul'a gelerek işgalcilere karşı direnebilmek için maddi ve manevi destek isteyen Müslüman topluluklarına İstanbul'un nasihatten ve misafirperverlik göstermekten başka verebileceği bir şey yoktu.

1862'de Rusların maddi ve manevi baskılarından usanan Dağıstan hanı Mehmet Han, İngiliz kraliçesi Victoria'ya yazdığı mektupta, Osmanlı Sultanı'na yapılan başvurulardan bir sonuç alınmadığını, İngiltere'nin gerekirse Rus zulmüne karşı Dağıstan'ı işgal ve ilhak etmesini ister.

1867'nin Aralık ayında, Doğu Türkistan'da Çinlilere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Yakup Han'ın elçisi İstanbul'a gelir. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Elliot, bu ziyaretle ilgili olarak Londra'ya yazdığı raporda Yakup Han'ın elçisine Osman-

lı hükümetinin şatafatlı bir ağırlama ve uğurlamanın ötesinde bir destek veremediğini yazar.¹²

Hilafet Politikası, ciddi bir askeri ve ekonomik güçle bir arada olunca bir işe yarardı. Müslüman ülkeler ve topluluklar üzerindeki hâkimiyeti peyderpey kaybeden Osmanlı Devleti, onlarla hiç olmazsa gönül bağıını sürdürmek istiyordu. Bundan dolayıdır ki, “emirü’l-mü’minin,” (Müslümanların Emiri) “Zıllulah fi’l arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) ve “Hilafetpenah” (Halifelüğün sığınağı), “Hadimü’l Haremeynü’Şerifeyn” (Hz. Peygamber’in iki kutsal evi olan Mekke ve Medine’nin hizmetkârı) gibi unvanlar, Sultan Abdülhamid için daha sıklıkla ve daha bir vurgulanarak kullanılmıştır.

İslam dünyasının değişik yerlerinden getirilerek Yıldız Sarayında kalıcı olarak misafir edilen birçok şeyh ve dini liderin varlık sebebi de budur. Onların varlığıyla, hem Sultan’ın bütün dünya Müslümanlarının dini lideri olduğu ispat edilmeye çalışılmış hem de İslam dünyasını sömürgeleştiren ülkelere gözdağı verilmeye çalışılmıştır. Söz konusu şeyhler, kendi kitlelerine yönelik olarak yaptıkları yayınlarda, Halife Sultan’a itaat etmenin Allah’a ve Resulüne itaat etmek anlamına geldiğini sıklıkla vurgulamışlardır.

Sultan’ın bu kozuna karşılık olarak İngilizler ise Hicaz’da “Şerif” unvanıyla Osmanlı’nın özel statü verdiği yöneticilere “halife” sıfatı vererek Sultan’ın bütün Müslümanların dini lideri olduğu iddiasını boşa çıkarmak için bir hayli gayret göstermişlerdir.

Sultan, Arap Yarımadasındaki halkın hoşnutluğunu kazanmak için buradan alınan vergilerin neredeyse yirmi katı harcama yapmıştır. Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla beraber İngilizlerin bölgedeki hareketliliğine ve Bedevileri avlama-tavlama girişimlerine karşı buradaki aşiret liderlerini hediye yağmuruna tutmuştur. Müslümanların hac görevlerini güvenli olarak yapabilmeleri için büyük tedbirler alınmıştır. Nitekim Sultan’ın en büyük eserlerinden biri olan Hicaz Demiryolu Projesi’nin amaçlarından biri de budur.

¹² Bunların detayı için bkz. Hüseyin Çelik, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

Sultan Abdülhamid'in elindeki kozlardan biri de "cihat çağrısı"dır. Batılıların esaretindeki Müslümanları topyekûn cihada davet etmesi halinde sömürgeci Batılıların çok sıkıntıya gireceği varsayımı, Sultan'ın bütün saltanatı boyunca bir blöf malzemesi olarak kullanılmıştır. Sultan'ı çok yakından tanıyan Macar asıllı İngiliz ajanı Arminius Vambery, Sultan'ın cihat çağrısı tehdidini bostan korkuluğuna benzetir. Vambery çok haklıydı. Çünkü tamamen esaret altında olan İslam dünyasının kendisine faydası yoktu. Nitekim I. Dünya Savaşı esnasında Sultan Reşad'ın yayınlattığı "cihat fetvası"ndan sonra İslam dünyasında kıpırdama bile olmamıştır. Beylerbeyi Sarayında devrik padişah olarak yaşayan Sultan Abdülhamid, kardeşinin bu hamlesinden sonra tepki göstermiş, kızına, "Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı" demiş ve böylelikle Vambery'nin teşhisine haklılık kazandırmıştır.

Sultan Abdülhamid, bazen de halife sıfatını Avrupalı devletlerin ricası üzerine onların lehine kullanılmıştır. Bosna-Hersek'ten Filipinler'e kadar, birçok sömürgeci ülke, kendilerine isyan eden veya isyan etme ihtimali olan Müslüman toplulukları teskin etmek için Sultan'a zaman zaman başvurmuştur. Sultan'ın girişimleri sınırlı oranda da olsa bazen etkili olmuştur.

Sultan Abdülhamid, sarayında batılı bir burjuva hayatı yaşasa da iç kamuoyunda özellikle de avam-ı nas denen geniş halk kitleleri nezdinde, bütün dini vecibeleri yerine getiren, ahlaka, örf ve âdetlere uyan, kendisinden öncekiler gibi, eğlence ve av partileri gibi hafifliklere pirim vermeyen ağırbaşlı bir İslam halife imajı uyandırmayı başarmıştır.

Bütün bunlara rağmen, bir kısmını yukarıda zikrettiğimiz dönemin İslamcı aydınları, Sultan Abdülhamid'in bu maskeli halini asla tasvip etmemişti. Bu konuya ileride detaylıca değineceğiz. Siyasal İslam'ın Türkiye'deki piri hiç şüphesiz ki, Sultan Abdülhamid'tir. Günümüz siyasal İslamcılarının kendisini sembol haline getirme çabası elbette tesadüfi değildir.

Soru 9.

Sultan Abdülhamid, Bir Yahudi Düşmanı mıydı?

Osmanlı Devleti'nde hiçbir devirde, bireysel bazı yaklaşımlar istisna kabul edilirse toplu ve sistematik antisemitizme, yani Yahudi düşmanlığına rastlanmaz. Aksine Osmanlı millet sistemi din esasına dayalı olduğu için Yahudiler de diğer din mensupları gibi zimmî hukukuna tabi tutulmuş, her türlü dinî ve kültürel faaliyetlerini yapmalarına büyük bir serbestiyet sağlanmıştır. Zimmî olmak, bu insanların can, mal ve ırz güvenliklerinin devletin zimmetinde olması demektir.

Osmanlı'da Yahudi düşmanlığı olmadığı gibi, asırlarca sığınmacı Yahudiler Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmiştir. Endülüs Emevilerinden kalan son şehir devleti Granada (Gırnata) da İspanyollar tarafından ele geçirilip İber Yarımadasında Müslüman varlığına son verilince, Yahudilerin de artık o topraklarda yaşamasına imkân bırakılmamıştır. Bütün İspanya'ya hâkim olan Isabel ve Ferdinand ikilisi, Kuzey Afrika'ya kaçamayan Müslümanları katlederken, Yahudilere ise ölmek veya dört ay içinde İspanya'yı terk etmek gibi iki seçenek sunmuştur. 1492'de hiçbir Avrupa ülkesi Yahudilerin kendi ülkelerine iltica etmesine müsaade etmemiştir. Ortalıkta perişan bir şekilde kalan Yahudilere Sultan II. Bayezid ülkesinin kapılarını açmıştır.

Nitekim Türkiye Yahudileri, 1989 yılında 500 yıl önce atalarına kapılarını açan Türkiye'ye bir şükran ifadesi olarak "Beş Yüzcü Yıl Vakfı"nı kurmuşlardır. Bu vakfın kurucuları arasında Yahudi olmayan ünlü işadamları ve politikacılar da vardır.

Siyonizme gelince işin mahiyeti değişir. Siyonizm, en hafif anlamıyla Yahudi Milliyetçiliği olduğu için her Müslüman gibi şüphesiz Sultan Abdülhamid de bu fanatik ideolojiye karşıydı. Siyonizme karşı olmak asla Yahudi düşmanlığı değildir. Sultan'ın kendi vatandaşı olan Yahudilerle de bir derdi olmamıştır. 29 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel şehrinde Theodor Herzl'in topladığı Dünya Siyonist Kongresiyle bu acımasız ideoloji tarih sahnesine çıkmıştır.

Ne var ki, Sultan Abdülhamid'in Siyonizmle mücadelesiyle ilgili olarak yazılıp çizilenlerin çoğu da abartı ve süslemelerden payını almıştır. Dönemin dünyaca meşhur banker ailesi Yahudi Rothschildler, Sultanla ileri derecede içli dışlıdır. Kendileri borç vermede cömert oldukları gibi, Sultan da onları nişan ve hediyelere boğmaktan geri durmamıştır. Bu aileyle Osmanlı'nın yakın ilişkisi II. Mahmud döneminde başlamış, Sultan Hamid'in babası Sultan Abdülmecid, Kırım Savaşı esnasında Rothschildlerden büyük çapta silah satın almıştır.

Dünya Siyonizm Kongresinin lideri Theodor Herzl ile Sultan Abdülhamid arasında Filistin üzerine geçtiği iddia edilen meşhur diyalog da hiçbir belgesi olmayan bir tevatürden ibarettir. Aksine Theodor Herzl, 1902'de Sultan'ı ziyareti esnasında Sultan tarafından hüsnükabul görmüştür. Yani, kendisine nezaketle muamele edilmiş, ağırlandıp uğurlanmıştır. Ayrıca farklı zamanlarda Herzl'e üçüncü ve birinci dereceden Mecidi nişanlar da verilmiştir.¹³

Sultan Abdülhamid, bilinenin aksine Rothschildlerin Filistin'de koloniler kurmalarına müsaade ettiği gibi, Musevilerin burada

¹³ Prof. Dr. Vahdettin Engin, *Pazarlık*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

arazi satın almasına da müsaade etmiştir. Yabancı kaynaklar değil, Balcıoğlu ve Balcı, yukarıda adı geçen eserlerinde Başbakanlık Arşivi'ndeki belgelere dayalı olarak bu durumu çok net bir biçimde ortaya koymuşlardır.

Sultan Abdülhamid'e hal fetvasını sunan ekibin içinde bulunan Selanik Yahudisi ve aynı zamanda mebusu Emanuel Karasu'nun konumu da yıllarca farklı yorumlanmıştır. Esasen ortaya çıkmıştır ki adı geçen şahıs aslında Sultan'ın jurnalcılarından biridir. Karasu, padişahın tahttan indirilmesi fetvasını bir Yahudi olarak değil, İttihat ve Terakki Partisi'nin bir milletvekili sıfatıyla sunan biridir. Padişahın kabinesinde Yahudi bakanların olmasının yadırganmadığı bir dönemde, Yahudi bir Osmanlı milletvekilinin böyle bir misyonu, üstelik farklı milletlerden bir milletvekili heyetiyle beraber yüklenmesi de yadırganmıyordu.

Unutmayalım ki, Sultan Abdülhamid, bir askeri darbenin sonucunda tahta çıkmıştı; asker ve sivillerin ulemayı da yanlarına alarak yaptıkları bir müdahaleyle tahttan indirilmişti. Siyasi iradeye karşı yapılan her darbeyi lanetlemek lazım. Ayrıca bunu Müslüman ya da Yahudinin yapması arasında da bir fark yoktur.

Yazılan ve ağızdan ağıza dolaşan efsanelerin aksine Yahudiler Sultan Abdülhamid'ten, Sultan da onlardan bir hayli hoşnuttu. Bu durum, sadece Osmanlı Yahudileri için değil dünya Yahudiliği için de böyleydi.

Dikkat edilirse Osmanlı döneminde, ülkeye Yahudi göçleri olurken, Cumhuriyet döneminde ise Türkiye'den başka ülkelere, hem de kitleler halinde Yahudi göçü olmuştur. Bunların önemli bir kısmı ise gönüllü göç değil, zorlamalar sonucu yaşanan göçlerdir.

Soru 10.

Sultan Abdülhamid'in Yabancı Misyon Şefleriyle İlişkileri Nasıldı?

Sultan Abdülhamid'in yabancı büyükelçilerle, diplomasinin gerektirdiği nezaket ve hassasiyetle muhatap olduğuna dair yüzlerce örnek vardır.

Diplomasinin gücüne inanan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca ülkeler arasındaki ilişkilerde diplomatik nezaket ve teşrifata hep riayet etmiştir. Sultan'ın bu tarafı, onu seven veya sevmeyen herkes tarafından kabul edilmektedir. Sadece yurtdışından gelen yabancı misafirlere ve onların maiyetindeki kimselere değil, aynı nezaket ve hassasiyeti kendi ülkesinde yerleşik yabancı misyon şeflerinden de esirgememiştir.

Her ne kadar TRT'de yayınlanan "Payitaht Abdülhamid" dizisinde, Sultan Hicaz Demiryolunun güzergâhıyla ilgili bir meselede tartıştığı İngiliz Büyükelçisi'ni bir tokatla neredeyse yere seriyorsa da, bunun tarihi gerçeklikle zerre kadar alakası yoktur. Hani meşhur bir sözümüz var ya, "Şecaat arz ederken merd-ı kıptı sirkatın söyler." Yani, "Kıpti vatandaş, cesaretini anlatacağı zaman yaptığı hırsızlıkları anlatır." TRT de Sultan Abdülhamid'e kahramanlık yaptıracakım derken onu bir mahalle kabadayısına çevirmiştir. Koca bir ülkenin padişahı Abdülhamid, bütün diplomatik teamül ve nezaketi ayaklarının altına alarak üzerinde güneş batmayan

imparatorluğun elçisine kendi makamında dayak atıyor. Bu akla ziyandır. Denecektir ki, bu bir belgesel değil, bir dizidir. Senarist istediği gibi tarihi eğer büker.

Hayır efendim, milletin parasıyla milletin kanalında sırf hamaset adına böyle bir tarih saptırmasını kimsenin yapmaya hakkı yoktur. Sanırım bugüne kadar, tarihin gördüğü en uçuk devlet başkanı Amerika devlet başkanı Trump'tır ama o bile böyle bir densizlik yapmazdı. Merhum Necip Fazıl'ın ünlü beytini biz yıllar yılı kült yaratma sevdalısı olan Kemalist tarih yazıcılarıyla alay etmek için söyledik:

*Bülbüllere emir var: lisan öğren vakvaktan;
Bahset tarih, balığın tırmandığı kavaktan!*

Ne yazık ki, şimdi milletin kanalı, milletin parasıyla millete balığın tırmandığı kavaktan söz ediyor.

İnsanımızın önemli bir kısmının okumadığı, sadece seyrettiği hesaba katılırsa, tarihi sinema filmi ve dizileri yapanların bu hususu göz önünde bulundurmaları aslında toplumsal bir sorumluluktur. Ne Kanuni, *Muhteşem Yüzyıl*'daki Kanuni'dir ne de Sultan Abdülhamid, söz konusu dizideki sultandır. Hele hele bir dizi devletin resmi kanalında yayınlanıyorsa sorumluluğunuz birkaç kat artıyor demektir.

Hamaset, tarihi gerçekliğin en büyük düşmanıdır. Boya ve mak-yaj kişiyi kendisi olmaktan çıkarıyorsa orada ciddi bir yanlışlık vardır.

Sultan, kendisiyle görüşen veya ziyaret eden yabancılara çok nazik davranmakla kalmayıp onları hediyelere de boğuyordu.

Sadece büyükelçilere değil, öyle anlaşıyor ki, Sultan elçiliklerin daha alt kademedeki meslek memurlarına da hediyeler veriyordu. İngiliz Devlet Arşivi'nde araştırmalar yaparken ilginç bir yazışmayla karşılaşmıştım. Hatta bu konuyu Türkiye'ye döndükten sonra *Dergâh* mecmuasında yayımladım. Söz konusu olay şöyle cereyan eder:

Yıl 1878. Ruslar 93 Harbi'nin galibi olmuş ve Yeşilköy'de kargâh kurmuşlardır. Osmanlı'nın İngiltere'ye en çok muhtaç olduğu günler yaşanıyor. Sultan, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğinin 1. Kâtibi Mr. Sandison'a, çok kıymetli mücevherlerle süslü bir enfiye kutusu hediye etmek ister. Sandison, Büyükelçi'nin bilgisi ve onayı olmadan bu hediyeyi kabul edemeyeceğini kibar bir dille Sultan'a arz eder. Mr. Sandison, büyükelçiliğe gelip Büyükelçi Henry Layard'a ne yapması gerektiğini sorar. Layard ise Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin bilgisi ve onayı olmadan kendisine "al" veya "alma" diyemeyeceğini söyleyerek konuyu resmi bir yazıyla Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e bildirir. Salisbury cevabi yazıda, selam kelimelerinden sonra işin özüne yönelik şöyle yazar:

"It depends on service which is expected." Yani, "Bu konuda bir karar vermeden önce, söz konusu hediyenin hangi hizmete karşılık olarak ihsan edilmek istendiğini bilmek isterdim."¹⁴

Bu yazışmalara İngiliz devlet arşivinde rastlayınca doğrusu hem şaşırmış hem de bu hassasiyeti takdir etmiştim. Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere göre sadece Mr. Sandison'un kendisine değil eşine de birçok hediye vermiştir.

İngiltere'nin 19. yüzyıldaki konumu ABD'nin bugünkü konumundan da daha güçlüydü. Hal böyle olunca İngiliz elçilerin de belirgin bir ağırlığı vardı. Bütün tarihçiler bilir ki, o gün için "düveli muazzama" yani büyük devletler denince akla İngiltere, Fransa ve Rusya gelirdi. Haliyle onların elçileriyle olan görüşmelerde de daha bir hassasiyet gösterildiği unutulmamalıdır.

Mehmet Âkif Ersoy'un, "Üzengi öpmeye hasretti, garbın elçileri" dediği devirler çoktan geride kalmıştı. Dikkat ederseniz zaten Âkif de geçmiş zaman kipi kullanıyor: *Hasretti* diyor, *hasrettir* demiyor.

¹⁴ Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi) F.O.: Dışişleri Bakanlığı, 195-1169, No. 828.

Bütün belge ve tanıklıklar Sultan Abdülhamid'in özellikle yabancı veya yabancı ülkelerin temsilcisi olan misafirlerine son derecede nazik davrandığını göstermektedir. Makamında misafirlerine ikram etmekten, onları en iyi şekilde ağırlayıp uğurlamaktan özel bir keyif alan Sultan, zaman zaman misafirlerinin sigarasını yakacak kadar mütevazıdır.

Sultan'ın selefi olan padişahların huzurunda elçiler asla oturmaz, maruzatlarını ayakta, adeta el pençe divan durarak arz ederlerdi. Bunun bir istisnası olmuş, o da bütün Avrupa basınında haber olarak yer almıştır. Sultan Abdülhamid'in amcası Sultan Abdülaziz, 1867'de çıktığı Avrupa gezisinden dönüşü, dönemin Rus elçisi General İgnatyef'i kabulü esnasında elini sıkarak ve kendisini huzurunda oturtur. Bu durum bütün dünyada olay olur. Çünkü bir Osmanlı sultanı ilk defa bir elçinin elini sıkıp ona oturması için yer göstermiştir. Bunun birkaç sebebi var: Birincisi, Sultan Abdülaziz, Rusya'ya karşı Avrupalı devletlerin desteğini almak için bu seyahati gerçekleştirmiştir. Dönemin çok güçlü bir figürü olan Rus elçisi İgnatyef'e böyle bir jest yaparak meseleyi dengelemeye çalışmıştır. İkinci sebep ise, Avrupa'da temas ettiği devlet adamlarının el sıkma usulünün etkisinde kalmış olma ihtimalidir.

Hal böyleyken Sultan Abdülhamid, ecdadının aksine yabancı misyon şefleriyle sıcak sohbetler yapmayı hatta onları zaman zaman yemekte ağırlamayı tercih eder. Kendisini ziyaret eden yabancıların büyük çoğunluğu Sultan'ı "nazik" ve "yumuşak" bulur. Bu haliyle Sultan, misafirlerini kapıya kadar yolcu etmekten üşenmeyen bir Batılı monark profili çizer. Günümüzdeki bağır çağır diplomasinin tarihte örneklerini bulma gayretkeşliğiyle Sultan Abdülhamid'i elçileri aşağılayan bir hükümdar olarak göstermek büyük bir saygısızlıktır.

Unutmayalım ki, ne devir Kanuni devriydi ne de Sultan Abdülhamid. Sultan Abdülhamid isteseydi de büyük devletlerin temsilcilerine sesini yükseltemezdi. Çünkü onun bütün padişahlığı çaresiz-

likler ortasında hep günü kurtarmakla geçmiştir. Muhtaç ve zayıf bir devletin başındaki kişi, büyük ve güçlülere ayar çekemez. Ayar çekmeye kalkışsa da her seferinde tükürdüğünü yalamak zorunda kalır. Diplomasi duygularla değil, akılla yapılır. Duygularını aklının önüne geçiren yöneticiler tarih boyunca hem kendilerini hem de yönettikleri halkı felakete sürüklemişlerdir. Bu açıdan Sultan Abdülhamid, zaman zaman zillete düştüğü görüntüsü verse de rasyonel hareket eden bir liderdir.

Soru 11.

Sultan Abdülhamid Zengin miydi?

Osmanlı padişahları içinde şahsi serveti en çok olan kişi Sultan Abdülhamid'tir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, şehzadeligi yıllarında Rum bankerı Yorgo Zarifi aracılığıyla parasını borsada çalıştıran, ticaret ve hayvancılık yapan Şehzade Abdülhamid, tahta çıkınca servetinin çok önemli bir kısmını cülus bahşişi olarak dağıtmıştır. Esas serveti padişahlığı döneminde edindiği mallardır. Malum Osmanlı padişahları bütün ülkeyi kendi mülkü olarak kabul ederdi Dolayısıyla nereyi gözlerine kestirirlerse kendi şahsi mülklerine dönüştürebilirlerdi.

Sultan Abdülhamid tahtan indirilince malına ve mülküne de el konmuştur. "Vefat ettiği zaman bir şey yoktu" diyenler, bu müsadere işini sanırım bilerek görmemezlikten geliyorlar.

Sürgün hayatı bittiği için Türkiye'ye dönen, Sultan Abdülhamid'in torunlarının ellerindeki tapulara dayanarak kendilerine ait olduğu iddiasıyla açtıkları davalarda adı geçen bazı mallar bize Sultan'ın sahip oldukları hakkında bir fikir vermek için yeterlidir. Bu malların bir kısmı şunlardır:

İstanbul Sultanhamam'daki İzmirli Hanı

İstanbul Direklerarası'nda Letafet Apartmanı

İstanbul Gedikpaşa'daki tiyatro arsası

Eyüp Kopçageçidi'ndeki 21 dönüm tarla
 Eyüp'te 18 dönümlük Bahariye Kışlası
 Kâğıthane'de 20 dönüm arazi
 Kâğıthane'de Silahtarağa Çiftliği
 Bakırköy'de 70 dönüm arazi
 Bakırköy Veliefendi çayırı
 Dolmabahçe'de 30 dönüm bostan
 Küçükçekmece'de Burunsuz Mandıra Çiftliği, mera ve çayırları
 Nişantaşı'nda Ahmet Celalettin Paşa Konağı, Kâmil Paşa Konağı
 Teşvikiye'de bir dönüm arsa
 Beşiktaş Serencebey'de 2 dönüm bağ
 İstanbul İhlamur'da 3 dönüm arsa
 İstanbul Horhor'da konak ve 5 dönüm arsası
 Arnavutköy Akıntı Burnunda gazino ve müştemilatı
 Ortaköy'de Dalyan Mahallesi ve Ali Saib Paşa Yalısı ile müş-
 temilatı
 Kuruçeşme önündeki (Galatasaray) ada
 Kartal Soğanlık Köyünde köşk ve 3 dönüm arazisi
 Kartal'da Alemdağı Çiftliği, Çakmak Çiftliği ve 21 parça tarla
 Paşabahçe İncirli Köyünde 40 dönüm arazi ve şişe fabrikası
 Beykoz'da 40 dönüm bostan, üç bahçe, 6 tarla, 2 çayır, 3 arsa,
 1 bağ, 1 dükkân ve yalısıyla Tokat Çiftliği, Yalnız Servi Çiftliği
 Beykoz'da Abraham Paşa'dan alınan 38 dönüm arazi ve üze-
 rindeki müştemilat ve teferruatıyla çiftlikler
 Fenerbahçe'de tarla, çayır, kahvehane
 İzmit'te 3 dönüm bahçe, İzmit Çiftliği
 Geyve'de 26 dönüm Balabal Çiftliği
 Şişli'de İzzet Paşa Çiftliği
 Çatalca ve Çekmece'de; Filifos Çiftliği, Kaparya Çiftliği, Safra
 Çiftliği, Kılıçalı Sagır Çiftliği, Silivri Çiftliği, Bosna Çiftliği, Saz-

lı Bosna Çiftliği, Haraççı Çiftliği, Papas Bergos Çiftliği, İzzettin Çiftliği, Tozalak Çiftliği ve Yahya Bey Kışlası

Yalova'da 11 odalı han, hamam, 17 odalı otel, 7 odalı misafirhane, dükkân, fırın, 2500 dönüm orman

Mihaliç'te; Çeribaşı Çiftliği, Melda Çiftliği, Cambaz Çiftliği, Ekmekçibaşı Çiftliği, Kayseri Çiftliği, Orta Çiftliği, Keçifdere Çiftliği, İskele Çiftliği, Kızıllar Köyünde 24 parça gayri menkul, Akköprü Köyünde 280 dönümlük Paris Bey arazisi, yine aynı köyde 308 dönümlük Hızır Bey arazisi

Burdur Ağlasun'da Çeltikçi Çiftliği

İzmir'de Hayrettin Çiftliği

Tire'de Meşhet Çiftliği

Akhisar'da Rahime Çiftliği

Nazilli'de 7 bin dönüm arazisiyle Bilare Çiftliği

Keşan'da Türkmen Çiftliği

Babaeski'de Keçili merası

Havza'da Pavli Köyü arazisi vs vs vs.¹⁵

2016'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanı Zeynel Abidin Türkoğlu'nun yaptığı açıklamada, Sultan Abdülhamid'in mallarının tapu kayıtlarının bulunduğu üç büyük defterde toplam 7 bin 756 taşınmazının olduğu anlaşıyor. Bunların Osmanlı coğrafyasına dağılımı ise şöyledir:

Anadolu'da 2 bin 369 taşınmaz

Balkanlar'da da 4 bin 280 taşınmaz (2843'ü Yunanistan'da, 1424'ü Arnavutluk'ta, 8'i Bulgaristan'da, 5'i Makedonya'da)

Ortadoğu'da 1107 taşınmaz (Suriye'de 390, Lübnan'da 333, Filistin'de 223, Irak'ta 83, Arabistan'da 60, İsrail'de 10, Libya'da da 8)

¹⁵ Soner Yalçın, *Hürriyet*, 14 Aralık 2008.

Açıklamaya göre bunların bir kısmının tapusu hâlâ Sultan Abdülhamid'in üstünde, bir kısmı da taşınmazların bulunduğu ülkelerde hazineye devredilmiştir.¹⁶

2017 yılında dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Metin Hülagü'nün verdiği bilgilere göre, Sultan Abdülhamid'e ait yurtdışı bankalarında 250 milyon dolar bulunuyor. Bu paralar: Almanların German Bank İstanbul Şubesi, Deutsche Bank of Berlin, The Reichs Banks; İngilizlerin The Bank of England; Amerikalıların New York Bank ile Fransa'da bilinmeyen bir bankada bulunuyor.¹⁷

Devlet borç harç içindeyken, hazine kan ağlarken Sultan'ın, o dönem dünyanın en zengin üçüncü monarkı olduğu bilinmektedir. Devlet, en ufak tabii afetler esnasında bile acizken, dönemin gazetelerinde Sultan'ın kendi servetinden felaketzedelere yaptığı yardımlar çarşaf çarşaf yayımlanır. Önce halkın malını kendi üzerine geçir, sonra onların malını onlara sadaka olarak ver! Tam Doğu tipi bir yönetme biçimi.

Hiç şüphe yok ki, Sultan Abdülhamid, halka kendi parasını dağıtan, onları musibetler ve felaketler karşısında yalnız bırakmayan bir sultan olarak imaj oluşturma konusunda çok başarılıdır. Dönemin medyası aykırı tek kelime yayınlamayacağı için bu görüntü en azından fakir fukaranın, alt tabakanın kafasında yer etmişti. Halbuki bilmiyorlardı ki Sultan onlardan aldığıının yüzde birini bile onlara vermiyordu.

İşin tam da bu noktasında Mehmet Âkif'in *Safahat*'taki manzum hikâye olan "Dirvas" isimli şiiri hatırlamak lazım. Hikâyeye göre Emevi halifelerinden Hişam zamanında Şam ve civarında korkunç bir kuraklık olur. Kuraklık sonucu ziraat yapılamadığı için insanlar aç ve perişandır. Yörenin ileri gelenleri bir araya gelir, dertlerine deva bulması için halifeye gidilmesi gerektiğine karar verirler. Ancak halifenin huzuruna çıkıldığı zaman kafiye sözcülük

¹⁶ *Hürriyet*, 7 Kasım 2016.

¹⁷ Habertürk, 17 Haziran 2017.

edecek, üstün konuşma ve ikna kabiliyetine sahip bir sözcü bulunması lazım. Uzun boylu araştırmanın sonucunda, bir konuşma dehası olan ve henüz 11-12 yaşlarında olan Dirvas'ta karar kılınır.

Halife'nin huzuruna çıkıldığı zaman Dirvas kalabalığın arasından sıyrılarak öne çıkar ve konuşmaya başlar. Halife, bunca yaşını başını almış insan varken bir çocuğun konuşmasını yadırgar ve çocuğu tersler. Dirvas ise Halife'ye, yaşın aklın ölçüsü olmadığını, kendisini dinlemesini şayet mantıksız bir şey söylerse kendisini rahatlıkla tersleyebileceğini söyler. Halife'nin müsaadesiyle içinde bulundukları sefaleti ve perişanlığı mükemmel bir şekilde özetledikten sonra Halife'ye kendisinin korkunç bir servete sahip olduğunu ancak halkın açlıkla boğuştuğunu söyler ve şöyle devam eder:

Artık sana ilticaya (sığınmaya) geldik.

Reddetmez isen ricâya geldik:

Görmekteyiz ey Emîr-i âdil (Ey adil yönetici)

-İnkârı bunun değil ya kâbil- (Bunun inkârı mümkün değil)

Yok sendeki ihtişâma pââyân; (Sendeki servetin ucu bucağı yoktur)

Bizlerse alay alay sefilân! (Bizler ise yığın yığın sefil insanlarız)

Bir yanda demek ki fazla var, çok;

Hayfâ ki (ne yazık ki) öbür tarafta hiç yok.

Öyleyse biraz tevâzün (denge) ister.

Evvel beni dinle, sonra hak ver:

Nerden buldun bu ihtişâmı?

Halkın mı, senin mi, Hâlik'in (Yaratıcının mı) mı?

Allâh'ın ise eğer bu servet,

Bizler de onun kuluyken, elbet

Bir pay talebinde hakkımız var...

İnsâf olamaz bu hakkı inkâr.

Halkınsa şu bî-nihâyet emvâl (sınırsız mal mülk);

Ver, etme hukûk-i gayrı pââmâl (Halkın malını onlara ver ki, onların hakkını ayak altına almış olmayasın).

Yok; böyle de olmayıp da kendi

Mâlin ise –çünkü fazla– şimdi

Bî-vâyelere tasadduk eyle... (Çaresizlere sadaka olarak ver...)

Dördüncüsü varsa haydi söyle!

Soru 12.

Sultan Abdülhamid Dönemi İstibdat Dönemi miydi?

Sultan Abdülhamid dönemi, hiç şüphe yok ki, tam manasıyla bir istibdat dönemi idi. İster şahsının güvenliği ister saltanatın güvenliği ister hilafetin ve devletin selameti için, her ne amaçla olursa olsun Sultan Abdülhamid dönemi, istibdat dönemi idi.

“İstibdat” yönettiği kitleye hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi ve despotluğun adıdır.

Sultan Abdülhamid, tek adam yönetimi kurmak için önce Babıâli yönetimini devre dışı bırakmış, bütün yetkiyi Yıldız Sarayında, kendi eline almıştır. Sadrazamın adını başvekil, bakanlar kurulunun adını meclisi vükela olarak değiştirmiş ve işlevsiz hale getirmiştir. Kendi mabeyninde ise kendisine kayıtsız ve şartsız biat ve itaat edecek dirayetsiz insanlar bulundurmuştur.

Tahta çıkarken ilan ettiği Meşrutiyet rejimini, topladığı meclisi mebusanı (millet meclisini) ve ilan ettiği Kanuni Esasi’yi (Anayasa-yı) kısa bir süre sonra, Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek ortadan kaldırmış, mutlak monarşiyle ülkeyi yönetmiştir.

Aslında ülkedeki yönetimin adının ne olduğundan ziyade, içeriği ve özü önemlidir. Eski bir hukuk kuralı der ki “tebeddül-esma ile hakayık değişmez” yani isim değiştirilerek gerçeği değiştiremezsiniz.

Bize yıllarca “Cumhuriyet”i, “demokrasi” diye anlattılar. Halbuki Çin, Rusya, Küba, İsrail, İran, Irak, Suriye, Libya, Özbekistan

vs de cumhuriyettir. Ancak İngiltere, Hollanda, Belçika, İspanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Japonya sembolik de olsa hâlâ krallıktır. Birinci saydıklarım totaliter, otoriter, sosyalist veya teolojik cumhuriyetlerken, ikinciler demokratik monarşilerdir. Birincilerde hak, hukuk, düşünce hürriyeti, insan hakları hak getire; ikincilerde ise bunların âlâsı var. Bu durumun, çok şey anlattığı açıktır. Mühim olan bir cumhuriyetinizin veya meşrutî yönetiminizin olması değil, nasıl bir cumhuriyetinizin veya meşrutîyetinizin olduğudur. Namık Kemal'in ifadesiyle, zenci bir hatuna "Gülbeyaz" adı vermekle onu beyazlatamazsınız. İnsanlar arasında bir anket yapılsa ve sorulsa, "Yukarıda isimleri geçen ve benzeri olan cumhuriyetlerde mi yaşamak istersiniz yoksa adı geçen krallıklarda mı yaşamak istersiniz?" Acaba sonuç ne çıkar?

Malumdur ki, monarşilerle cumhuriyetler arasındaki temel fark, devletin başındaki kişinin işbaşına gelme biçimidir. Bir hanedanın fertleri arasında görev devir teslimi halkın iradesine başvurulmadan yapılıyorsa orada monarşi vardır. Monarkın adının kral, kraliçe, şah, padişah, sultan, hakan, kağan, emir, melik olması sonucu değiştirmez. İsimler farklı olsa da bunlar mahiyet itibarıyla aynıdır. Bir ülkede devletin başındaki insan, bir hanedan mensubu olmayıp seçimle işbaşına geliyorsa orada cumhuriyet var demektir. Ancak gerçek anlamda seçimle veya göstermelik seçimle işbaşına gelen cumhurbaşkanları ille de demokrat olacaklar diye bir şey yoktur. Ne yazık ki, yaşadığımız dünyadaki cumhuriyetlerin çoğunluğu demokratik değildir.

Esasen çoğunluğu Müslüman olan bir ülkeye yakışan yönetim biçimi cumhuriyettir.

Bilindiği gibi saltanat ortak ve aykırı görüş kabul etmez. Hz. Peygamber dönemi ve Dört Halife dönemi, aslında adı konmamış bir cumhuriyet uygulamasıydı. Emevilerle birlikte hilafet ve imamet müessesesi saltanata dönüştürülmüş ve asırlarca Müslümanlar bu şekilde yönetilmiştir. Osmanlı padişahları da saltanatlarına aileden birinin ortak olmaması, daha doğrusu kendi saltanatlarını

güven altına almak için acımasızca erkek kardeşlerini öldürmüşlerdir. Çoğu zaman öldürülen şehzadeler, henüz kundaktaki bebeklerdir. İşin garip tarafı işlenen bu cinayetler şeyhülislamlardan alınan fetvalarla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Kendisi kayıtsız şartsız bir Osmanlı Hanedanı savunucusu olan şair Necip Fazıl Kısakürek, “Canım İstanbul” isimli şiirinde bu vahşete şu ifadelerle göndermede bulunmuştur:

*Her şafak Hisarlarda oklar çıkar yayından
Hâlâ çığlıklar gelir Topkapı Sarayından.*

Topkapı Sarayından gelen çığlıklar, boynuna yağlı urgan geçirilip boğdurulan şehzadelerin çığlığıdır ve asırlarca bu böyle devam etmiştir. Günümüzde maziperest olan, Osmanlı döneminde yapılan neredeyse her şeyi körü körüne savunan birçok muhafazakâr yazar ve sözde bilim adamı ne yazık ki “kardeş katli” gibi bir barbarlığı hâlâ savunmaktadır. Bediüzzaman Said Nursi, *Şuâlar* isimli eserinde bu konuyla ilgili olarak şöyle der: “cüz’î ve zâhirî ve muvakkat bir hâkimiyeti için kardeşini ve evlâdını zâlimâne öldürmesi gösteriyor ki: Hâkimiyet rakib kabul etmez...”

Şu garipliğe bakın ki, Bediüzzaman’ın talebesi olduğunu bildiğimiz bazı insanlar, Osmanlı’ya toz kondurmamak adına söz konusu zalimliği hararetle savunmaktadır. Önsöz’de belirttiğimiz gibi, bizim ülkemizde tüm anlayış ve hareket tarzları, reaksiyonlar üzerine oturtulmaktadır. Cumhuriyet döneminde, Kemalizm adına bütün bir geçmişi ayaklar altına alan, Osmanlı’yı her şeyiyle karalayan zihniyete karşı, beri tarafta, Osmanlı’yı her şeyiyle kutsamak ve Osmanlı’ya toz kondurmamak gibi bir tavır ortaya konmuştur. Halbuki hiçbir devir ve yönetim her şeyiyle iyi ya da kötü olmaz. Bir şeyin iyisine iyi, kötüsüne kötü deme anlayışı ne yazık ki, bizden bir hayli uzaktır.

“Devlet-i Ebed-müddet” ve “nizam-ı âlem” ifadeleri ise sergilenen zalimliklerin ne yazık ki gerekçesi olarak kullanılmıştır. Ön-

celikle her Müslüman, Allah'tan başka hiçbir şeyin “ebedi” olmayacağına inanır. “Ezeli” ve “ebedi” ifadelerinin Allah'tan başka bir şey için kullanılması söz konusu bile olamaz. Zaman Osmanlı Devleti'nin de “ebed-müddet” olmadığı anlaşıldı. Daha 1918'de tuz buz oldu. Günümüzde de devlet adına yapılan zulümler, adaletsizlik ve hukuksuzluklar “devletin bekası” adına sergileniyor. Bütün mezarların üzerine “el bâki, hüvel bâki” diye yazar. Yani beka sadece O'na yani Allah'a mahsustur. Sözde devletin bekası için ferdin hukukunu yok sayan anlayışa dün “istibdat” denirken bugün ise despotizm deniyor. Aslında devletin bekasından söz edenlerin çoğu kendi hegemonyalarının bekasından söz ediyorlar; ancak unutulmasın ki, şahıslar da, onların hegemonyası da, devlet de fanidir. Türkiye Cumhuriyeti, Türklerin kurduğu 18. Türk devletidir. On yedisi sadece tarih kitaplarında mevcuttur. “Devletin âli menfaatleri,” “kamu düzeni,” “milli birlik ve beraberlik,” “huzur ve güven ortamı” ve benzeri ifadeler, özgürlükleri yok etmenin, hegemonyayı sürdürmenin, basını susturmanın ve keyfiliğin gerekçeleri olmaya başladı mı, bu kavramlar da sevimsiz hale gelmeye başlar.

Özgürlükleri ortadan kaldıranların tarih boyunca benzer bahane ve mazeretleri olmuştur. Sultan Abdülhamid için de durum farklı değildi. Onun da anayasayı rafa kaldırırken, meclisi kapatırken ve aykırı söz söyleyecek bütün ağızlara kilit vururken bahaneleri vardı: Osmanlı-Rus Savaşı, ekonomik zorluklar, içerdeki isyanlar, dışarıdan yapılan baskılar, ülkenin çok dilli, dinli ve etnik bir nüfusa sahip olması gibi bahaneler bunlardan sadece bazılarıydı. Ancak bunlar gerçekten bahaneydi. Esas amaç, saltanatın tahkim edilmesi ve hegemonyanın kurulmasıdır. Osmanlıcada “yedi vahit” denen tek adam yönetimi bunu gerektiriyordu. Ne var ki, buna daha “milli,” “mukaddes” ve “munis” gerekçeler bulmak gerekiyordu.

Sultan Abdülhamid, 1876 yılında ilan ettiği meşrutiyeti, isteyerek arzulayarak değil kerhen ilan etmiştir. Kendisini iktidara getirenlere meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz vermiştir. Saltanatını

pekiştirdikten sonra, yukarıda belirttiğimiz şekilde, önce kendisini tahta çıkaranları birer birer harcamış, arkasından meşrutiyeti rafa kaldırmıştır. Tek adam yönetimi anayasaya, kanunlara, prensiplere değil, başta binin bireysel tercih ve kararlarına dayanır.

Gelelim Sultan Abdülhamid dönemine “istibdat dönemi” denmesinin gerekçelerine.

Sultan Abdülhamid’in dedesi Sultan II. Mahmud döneminden itibaren devlet yönetimine dirayetli devlet adamlarını dahil etme, başka bir ifadeyle Babiâli’yi güçlendirme çabası, amcası Sultan Abdülaziz döneminde sekteye uğramış, Sultan Abdülhamid döneminde ise Babiâli neredeyse hayaletten ibaret kalmıştır. Yürütmeyi tamamen kendi eline alan Sultan, Meclis’i kapatarak yaşamayı da tamamen avuçlarının içine almıştır. Kanun tasarıları Şûrayıdevlet’e (Danıştay) ve Heyeti Vükela’ya (Bakanlar Kurulu) usulen gelir. Bu kurumlar artık sembolik, buralardaki faaliyetler ise seremonyal hale gelmiştir. Şer’i-i şerifin, yani şeriat hükümlerinin padişah üzerindeki kısıtlayıcı özelliği, asrın başından itibaren hayata geçirilen laikleştirici uygulamalardan dolayı zaten ortadan kalkmıştır. Yeniçeri Ocağı’nı dedesi II. Mahmud kaldırmış, amcası Sultan Abdülhamid’e darbe yapan modern orduyu ise Sultan Abdülhamid, istediği şekle sokmuş, özetle kendisini sınırlayacak hiçbir güç ve müessese kalmamıştır.

Öte yandan Sultan, kendisine rakip olabilecek bütün hanedan mensuplarını sıkı bir göz hapsine almış, günlük her faaliyetleri en ince detayına kadar kontrol edilip takip edilmiştir. Saray içinde de Sultan mutlak surette tek hâkimdir. Valide Sultan makamı sadece isimden ibaret olarak devam etmektedir.

Sultan, bir kâtibin ilgileneyeceği basit meselelerle bile kendisi meşgul olduğu için Yıldız’a adeta evrakların içine gömülmüştür. İngiliz Büyükelçisi Henry Layard, 1880’deki bir ziyareti esnasında padişahı Pera’daki şarkılı kahvehanelerle ilgili bir nizamnameyi incelerken bulur. Bu durumu yadırgayan Büyükelçi’ye Sultan, etrafında güvenebileceği kimse olmadığını söyler.

Sultan Abdülhamid hem yetiştirme tarzı hem de mizacından kaynaklanan sebeplerden dolayı neredeyse hiç kimseye güvenmez. Güvensizlik, evham, korku, şüphe, vesvese onun hayatının her anını kuşatmış vaziyettedir. Bilindiği gibi diktatörler, çok cesur oldukları için değil aksine çok korkak oldukları için dikta yönetimi kurarlar. Demokratik ve özgürlükçü ülkelerin başındaki insanlar, ellerini kollarını sallayarak halkın arasına karışırken, diktatörler ancak koruma ordularının refakatinde ve zırhlı araçlarla görünür hale gelirler. Birçok ABD devlet başkanı suikast sonucu hayatını kaybettiği için, ABD demokratik ve özgürlükçü bir ülke olmasına rağmen, ABD devlet başkanlarına uygulanan koruma prosedürü dünyada en çok abartılan koruma prosedürüdür. Dolayısıyla ABD, bu durumun istisnası olarak kabul edilebilir.

Güvensizlik duygusundan dolayı, Sultan, her işe bizzat kendisi nezaret etmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Yıldız Sarayında, alternatif hükümet anlamına gelen bir yığın komisyon kurulmuştur ve bu komisyonlara çoğu zaman padişah başkanlık yapmaktadır.

Saray'da İngiliz Hobart Paşa, Fransız Dreyssé gibi askeri danışmanlar, esas maharet ve marifetleri Sultan'a kayıtsız şartsız bağlılık olan Batılı hayat tarzına sahip kâtipler, şeyhler, aşiret liderleri, Gazi Osman Paşa gibi kahramanlar, belli konularda danışmanlık yapan çok sayıda gayri Müslim danışman, jurnalcılar, büyükelçiliklerle irtibat ve iyi ilişkiler kurmak üzere sarayda özel olarak tutulan bazı şahıslar, hepsi bir aradadır. Yıldız Sarayı, bu yönüyle belki de dünyadaki tek örnektir. Dışarıda kalan bakanlıklar ve diğer devlet kurumlarının varlıkları büyük çapta semboliktir. Devletin ağırlık merkezi tartışmasız olarak Yıldız'dadır.

Sultan, bakanlara ve etrafındaki adamlara, kendilerini önemli hissetmeleri için danışır ama her zaman kendi bildiğini okur. Bu durumu, bizzat kendisi siyasi hatıralarında ifade eder. Sultan'ın yaptığıının Kuran'ın kesin hükmü olan "istişare"yle alakası yoktur. Ancak onun da tabii ki güvendiği ve görüşlerine en çok itibar ettiği kişiler çoğunlukla gayri Müslimlerdir. Ruslar, 93 Harbi'nde Yeşil-

köy'e dayanırken Sultan adına müzakereleri yapan Rum asıllı Osmanlı devlet adamı, eski Roma sefiri Aleksandros Karatodori'dir. Savaş sonrası Berlin Konferansında Osmanlı'yı temsil eden yine dönemin Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) Karatodori Paşa'dır. Hariciye vekili değil, Nafia vekili uluslararası bir konferansta Osmanlı'yı temsil ediyor. Bu konferanstan sonra kendisine paşa unvanı verilmiş, ayrıca Meclisi Âyan'a (Senato) üye yapılmıştır. Hem Ayastefanos hem de Berlin Antlaşmaları Osmanlı için hezimettir. Bütün bu sonuçlara rağmen Karatodori Paşa, bu sefer Hariciye Vekilliğine (Dışişleri Bakanlığına) getirilmiştir.

Sultan Abdülhamid'in bir başka Rum sırdaşı, saraya yerleştirilen özel doktoru Spiridon Mavroyeni'dir. Mavroyeni kendisinin o derecede sırdaşıdır ki, Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiği görüşmede İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'ın dışında, Sultan'ın huzurunda bulunan tek kişidir. Layard'la görüşmeler esnasında Sultan'a, her zaman tercümanlığını yapan Küçük Said Paşa değil, Mavroyeni yapmıştır.

Yukarıda, bütün saltanatı boyunca en yakınında çalıştırdığı ve büyük yetkiler verdiği gayri Müslim devlet adamlarının listesini vermiştik. Bu durumu, elbette Sultan Abdülhamid'in bir kusuru olarak zikretmiyoruz. Ancak her vesileyle "yerli ve milli" bir karakter olarak sunulan Sultan'ın, yerli ve millilere çok da güvenmediğini ortaya koymak istiyoruz.

Sultan'ın başka bir özelliği, devlet adamlarının kendisine bağlılığını sürdürmek için kendilerine ve aile fertlerine çok sayıda hediye ve nişan dağıtmasıdır. Hediyeler, mini saray ve köşklere, çiftliklere, yalı ve konaklardan cismi küçük ama değeri büyük mücevherlere uzanan geniş bir yelpazede çeşitlilik gösterir. Devlet Arşivi belgelerine göre en çok hediye ve nişan dağıtan padişah Sultan Abdülhamid'tir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Sultan'ın bu cömertliği(!) kordiplomatik çevreler ve yabancılar için de geçerlidir. Kim ne derse desin bu, bir çeşit devlet rüşvetidir.

Tek adamlar, daima her şeyin kendi etraflarında dönmesini is-

ter. Onların makamdaki devamlılığı devlet ve milletin menfaatlerinin daima üstündedir. Halkı, sefil ve perişan olan bir hükümdar, halkının refah ve mutluluğunu arttıracığına, etkili ve yetkililere, yine halkının kesesinden cömertlik yapıyorsa orada adalet terazisi mutlak surette şaşırmıştır.

Sultan Abdülhamid, daima üst düzey askerleri hoş tutmuştur. 1891'den II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Serasker (Genelkurmay Başkanı) olan Rıza Paşa, Sultan'ın cömertliğinden(!) en çok yararlananların başında gelir. Öyle ki, hatırı sayılır bir servete sahip olması dikkat çekmiş, İttihatçılar kendisini görevden almıştır.

Padişahları tahtan indiren güçler, işe meşruiyet kazandırmak için daima şeyhülislamlardan fetva almışlardır. Sultan Abdülhamid, kendisinden önceki iki padişahın hal fetvasında mührü olan Hayrullah Efendi'yi, tahta çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra görevden alır ve Taif'e sürgün eder. Çok sayıda şeyhülislam değiştiren Sultan, son ikisi olan Üryanizade Ahmed Esat Efendi ile Mehmed Cemalettin Efendi hem uzun süre görevde kalmışlar hem de padişahın çok miktarda ikram ve ihsanına mazhar olmuşlardır. Bütün bunlara rağmen her adımları oluşturulan hafiye sistemiyle sürekli izlenmiştir. Sultan'ın en çok güvendiği zannedilen, kendisine en sadık devlet adamları da daima gözetim altında tutulmuştur. Bu kişiler de her hareketlerinin bir şekilde kayıt altına alındığını ve her konuşmalarının ulaştırıldığını biliyorlar.

Sultan Abdülhamid dönemi, hafiyeciliğin ve jurnalcılığın cinet derecesinde olduğu bir dönemdir. İşin garip tarafı, çoğu zaman isimsiz olarak gelen ihbarlara, asılsız haber ve gammazlamalara itibar edilmesidir. Sultan tahtan indirilince saraydaki jurnalleri tasnif etme görevi İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a verilir. İbnülemin gördüğü manzara karşısında dehşete kapılır. Çünkü Sultan'ın sırılsıklam muhalifi olduğu bilinen çok sayıda insanın saraya verdiği jurnaller ortaya çıkar. Mahmud Şevket Paşa, bunların çoğunu yakıtır. Çünkü bütün jurnalcıların ifşa edilmesi halinde çok sayıda İttihatçı'nın da ipliği pazara çıkacaktı.

Sırat-ı Müstakim, Sultan'ın çok çalıştığı iddiasına ironik bir cevap verir:

Rahat ve huzûru terkle gece, gündüz sarf-ı mesâ'iden (çalışmaktan) hâlî değilmiş. Evet! Bunda mübâlağa yoktur. Çok çalışırdı. Lâkin her sa'y ü ameli (çalışması ve icraatı) mel'anetle neticelenirdi. Çünkü dâimâ uğraştığı mesâ'î hafiye jurnallerini mütâla'a (okumya), onların îcâbını icraya (gereğini yerine getirmeye) dâir i'tâ-yı evâmirden (emirler vermekten) ibâretdi. Rivâyet-i mevsûkaya (ispatlı iddiaya göre) nazaran Yıldız Köşkü bu jurnaller ile mâlâ-mâl imiş (doluymuş). Bunları bir şahsın tamamen okuyabilmesi için Abdülhamîd'in cülûs-ı meş'ûmundan (tahta çıktığı uğursuz günden) beri geçirdiği müddet kifâyet etmeyeceği (yetmeyeceği) teslîm olunmaktadır (kabul edilmektedir).¹⁸

Sultan, Yıldız'da "Umur-ı Hafiye" adı altında doğrudan kendisine bağlı bir birim kurar. Kelime anlamı "gizli işler" olmakla beraber, bu bir gizli polis teşkilatıydı. Resmi mensupları olduğu gibi, her meslekten üyeleri de vardı. Abdülhamid muhalifleri, bunlara *ispiyoncu*, *müzevvir* veya *muhbir* diyorlardı. Tüm resmi kurumlar, şehzadelerin ikametgâhları, medreseler, tekkeler, askeri kışlalar ve askeri okullar, esnaf kuruluşları, belli başlı kıraathaneler, özetle her yer hafiyelerin cirit attığı yerlerdi. Bu yapılanma sadece İstanbul'a mahsus da değildir. İmparatorluğun her yerinde aynı resmi veya gayri resmi yapılanma mevcuttur.

İspiyoncu veya jurnalcıların önemli bir kısmı da padişahın bu işe verdikleri önemi bildikleri için, ya kendi ikballeri için, yani yükselmek için ya da başkalarının idbarı, yani gözden düşmesi, konumunu kaybetmesi için çoğu zaman da aslı astarı olmayan jurnalleri saraya bir şekilde ulaştırıyorlardı. Bütün bu ihbarlar, jurnaller, ispiyonculuklar, gammazlamalar, her ne denirse densin, padişahın

¹⁸ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, n. 43, s. 262.

zaten iyi olmayan ruh halini daha da kötü hale getiriyordu. Bütün bunlar, zaten evhamlı olan Sultan'ın vehmini katbekat katlıyordu. Bunun sonucu olarak herkesten korkan, aynı zamanda en yakının-dakiler dahil, herkesi korkutan bir padişah profili ortaya çıkıyordu.

Sultan'ın, ulemadan olan muhaliflerinden Manastırlı İsmail Hakkı, *Sırat-ı Müstakim*'deki bir yazısında bu duruma değiniyor ve padişahın içinde bulunduğu atmosferi şöyle tasvir ediyordu:

Bir kişi yalnız başına ne yapar? Binlerle cânî etrâfını almış idi. Evhâmdan evhâma ilkâ ederler (aşılarlar). Kendisini korkuturlardı, vehme düşürürlerdi. İnsan elbet selâmetini te'mîn için çâre düşünecek değil mi! Fakat diyeceksiniz ki devlet mahv olduktan sonra, millet batdıktan sonra selâmet-i nefis kaç para eder? Tamâmen ma'zûr olamaz. Bu kadar tecrübeler üzerine o hâ'inleri izâle etmesi lâzımdı. Neye sükût etdi?¹⁹

Sultan'ın en çok korktuğu şeylerden biri de aleyhinde kamuoyu oluşmasıydı. Osmanlıların "âmme efkârı" dediği şey 1860'tan beri gazeteler aracılığıyla oluşuyordu. Onun için İstibdat döneminde iki türlü gazeteci vardı. Kayıtsız şartsız olarak her meselede padişaha övgüler yağdıran gazeteciler izzet ve ikrama boğuluyor, ima yollu eleştirenler ise gözünü ya Fizan'da ya da Hizan'da açıyordu.

Sırat-ı Müstakim'e göre Sultan'a methiyeler düzen gazeteciler, bu yaptıkları iş karşılığında ya para ya da mevki ve makam kapıyorlardı. Muhammed Ferid Vecdi'nin kaleme aldığı ve Mehmet Âkif tarafından tercüme edilen makalenin ilgili bölümü şudur:

Artık Hindli kardeşlerimiz hatâlarını tashih etsinler, yakînen bilsinler ki Abdülhamîd'i medh ede ede meleklerin fevkine (üstüne) çıkaran gazeteler ya doğrudan doğruya kendisinden veyâhud avanesinden (adamlarından) paralar alır, mansıblar (mevki ve makamlar) kapardı.²⁰

¹⁹ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, n. 13, s. 208.

²⁰ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, n. 43, s. 260.

İstihbarat ve hafiyeciliğin yanı başında tüm matbuata uygulanan dehşetli bir “sansür” vardır. Sansür, Sultan Abdülhamid’ten önce de vardı ama bu kelime onun dönemini ifade eden belli başlı kavramlardan biri haline gelmiştir. Gazeteler basılmadan önce sansürcü memurlar tarafından satır satır okunur, sakıncalı(!) görülen ne varsa çıkarılır, gazeteler ondan sonra baskıya girerdi. Bu durum kitaplar için de geçerliydi.

Sansür sadece yerli basın ve yayınlara değil, yabancı basın ve yayınlara da uygulanıyordu. Her ay düzenli bir şekilde “memalık-i mahrusaya duhulü memnu olan asarın esamisini havi cetveldir” (Ülkeye girmesi yasak olan eserlerin listesi) başlığıyla yasak eserlerin listesi yayınlanırdı. Sultan Abdülhamid döneminde sık sık evler basılarak zararlı(!) kitap araması yapıldığı ve bunların âleme ibret olsun diye açık bir alanda yakıldığı bilinmektedir. Nitekim, *Sırat-ı Müstakim* bir makalede bu durumu teşhir eder:

Onun ahkâm-ı meş’ûmesi (uğursuz hükümleri) cümlesinden olmak üzere sinîn-i âhirede (son yıllarda) herkesin hânesi teftiş olunarak kitapları gasb olunmak bid’at-ı mel’ûnesi (melun uygulaması) ta’kîb edilmekte idi. Muzır addolunan kitaplar toplanır, sâhiblerine cezâlar ta’yîn olunurdu. Bundan dolayı bî-çâre kalan erbâb-ı ma’ârif (okumaya önem vereler) kendi elleriyle âsâr-ı nâdireyi (nadir eserleri) yakmaya, yer altına, mahzenler içine defnetmeye mecbûr idiler. Yalnız bilâd-ı Sûriye’de (Suriye’deki yerleşim birimlerinde) bir sene zarfında esfâr-ı kadîme ve cedîdeden (eski ve yeni kitaplardan) on bin kadar kitab mahv ü itlâf edilmiştir (telef edilmiştir). İstanbul’da resmen ih-râk olunanlar (yakılanlar) herkesin ma’lûmu olduğu cihetle beyândan müstağnîdir (herkesçe bilindiği için üzerinde durmaya gerek görmüyoruz).²¹

²¹ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, n. 43, s. 260-262.

İstibdat devrinde bazı kelimeler sansürcüler tarafından resmen değil ama fiilen yasak kelimeler haline getirilmişti. Nasılsa bu kelimeler çizilecek diye yazarlar, otosansür uygulayarak bu kelimeleri kullanmamaya özen gösteriyorlardı.

Grev, suikast, ihtilal, anarşi, sosyalizm, dinamo, dinamit, infilak, kargaşalık... hal, kıtal, kanuni esasi, hürriyet, vatan, müsavat (eşitlik), Bosna, Hersek, Makedonya, Girit, Kıbrıs, Yıldız, büyük burun (Abdülhamid'in burnu büyük olduğu için)... İstibdat, bey-nelmilel, veliaht, cumhuriyet, bomba, Mithat Paşa, Kemal Bey (Namık Kemal), Suavi (Ali Suavi), inkılap, tahtakurusu (yanlışlıkla tahtı kurusun diye okunabileceği için)... Hasta (Batılılar Osmanlı İmparatorluğuna Hasta Adam dedikleri için), kardeş (yani tahtan indirilen Sultan V. Murad)...

Münif Paşa'nın tekrar çıkarttığı *Mecmua-i Fünun* adlı derginin, ilk sayısından sonra kapatılmasının gerekçesi "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu" adlı hikâyede geçen "Yıldız Böceği"nin II. Abdülhamid'i ima etmesidir.

Ahter adındaki Farsça gazete "Netice-i Âli Osman" terki-binden dolayı kapatılmıştır. Burada geçen "netice" kavramının Farsçada "son" anlamına gelmediği, "hülasa" anlamına geldiği belirtilmesine rağmen gazete kapatılmıştır.

Bu arada hemen belirtelim ki, tek partili dönemin sansür anlayışı Sultan Abdülhamid dönemini aratmayacak nitelikteydi.

Hazinei Hassa, padişah ve saray mensuplarının masraflarını karşılamak üzere kurulmuş bir kurumdur. Sultan Abdülhamid döneminde bu hazineye ayrılan kaynaklar katbekat artırılmış, bu da yetmezmiş gibi ayrı bir bakanlığa dönüştürülmüştür: *Hazinei Hassa Nezareti*. Bu nezaretin başına şehzadelikten beri mali işlerine bakan Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Agop'u getirmiştir. Daha sonra kendisine paşa unvanı vermiş, Agop, Agop Paşa olmuştur. Agop Paşa'nın bakanlığında çalışanların çoğu da Ermeni'dir. Agop Paşa'dan sonra Padişahın örtülü ödenek işlerine de bakan bu bakanlığın başına yine Sultan'ın sırdaşlarından biri olan Ohannes

Efendi getirilmiştir. Sultan'ın malvarlığı başlığı altında da belirttiğimiz gibi, kendisi gayri menkul edinmeye çok iştiyaklıdır. Sultan Abdülhamid, önemli bir bölümü Çiftlikat-ı Hümayun adı altındaki çiftlik arazisi olan 1.250.000 hektar araziye şahsen sahiptir. Döneminde, dünyanın en büyük toprak sahibi Sultan Abdülhamid'tir.

Sultan, yabancı gazetecileri lehine çevirmek, muhalif Jön Türk basınını susturmak için, halkın malı olan, inanılmaz servetler harcar. Bunlar hiç şüphe yok ki örtülü ödenekten harcanır. Serhafiyesi Ahmet Celalettin Paşa, altın vererek Jön Türk basınını susturmak için Cenevre, Kahire, Paris ve Londra arasında mekik dokur. Ne var ki, bütün bu çabalar yine de işe yaramaz.

Sonuç itibariyle, bütün yetkiler tek elde toplanmışsa, yasama, yürütme hatta yargı bir kişinin iki dudağı arasında ise, bir istişare meclisi yoksa, anayasa rafa kalkmışsa, farklı görüşlere ve itiraza yer yoksa, özgürlükler rafa kalkmışsa, bir numaralı yönetenin yetkileri hiçbir sınırlamaya tabi değilse, bütün yetkileri elinde tutan kişinin hiçbir sorumluluğu yoksa, yöneten, kamu kaynaklarını keyfi bir şekilde harcıyorsa, sansür, sürgün, hafiyecilik, jurnalcılık hayatın her alanına hâkimse, korku iliklere kadar işlemişse bu rejimin adı sadece İstibdat değil, büyük harflerle İSTİBDAT'tır.

Soru 13.

*Sultan Abdülhamid İngiltere'ye Niçin Sığındı,
Kıbrıs İngiltere'ye Nasıl Verildi?*

Doksan üç Harbi olarak bilinen 1877-78'deki Osmanlı-Rus Savaşında, Osmanlı ağır bir yenilgi almış, Ruslar hem doğudan hem de Balkanlar üzerinden Osmanlı Devleti'nin topraklarının önemli bir kısmını işgal etmişlerdi. Rumeli'deki yüz binlerce Türk, Müslüman perişan bir halde topraklarını terk ederek İstanbul'a dolmuş vaziyettedir. Ruslar, o gün Ayastefanos olarak bilinen Yeşilköy'e kadar gelmiş ve her an İstanbul'u işgal edebilecek bir pozisyon almışlardır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin fikri liderlerinden biri olan Ali Suavi, 1867'de Kastamonu'da sürgündeyken Namık Kemal ve Ziya Paşa'yla birlikte Avrupa'ya kaçmış. Paris, Londra, Lyon ve Montrö'deki on yıllık siyasi ve fikri mücadelesinden sonra İstanbul'a gelmiş ve gelir gelmez Sultan Abdülhamid'in kitapçıbaşılığına ve şehzadelerin hocalığı görevine getirilmiştir. Ardından, o gün Osmanlı'nın Batı tarzında eğitim yapan en üst düzeydeki öğretim kurumu olan Galatasaray Sultanisine müdür olarak atanmıştır. Ali Suavi, bu göreve getirilen ilk Türk ve Müslüman müdür olmuştur. Aynı yıllarda *Vakit* gazetesinde yazdığı yazılarda ve camilerde verdiği vaazlarda İngiltere'nin Osmanlı'ya yönelik politikalarına çok sert eleştiriler yönelttiği için İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'ın

Babıâli ve Yıldız Sarayı nezdindeki girişimleri sonucu görevinden alınmış, daha sonra Bombay'a konsolos olarak gönderilmesi gündeme gelmiş, ancak İngiliz elçisi buna da engel olmuştur.

Uğradığı bu muameleden dolayı kişisel olarak gayri memnun olan ve kabına sığmayan bir mizaca sahip olan Ali Suavi, ülkenin gidişatından da memnun değildir. Suavi, Sofya'da Ticaret Mahkemesi Reisi olduğu, Filibe'de tahrirat müdürü olduğu yıllarda Rumeli'deki Müslümanlarla derin dostluk bağları kurmuştur. Aç, perişan ve kendi haline terk edilen, sokaklarda barınan yüz binlerce Rumeli göçmeni patlamaya hazır bomba gibidir. Zaten kaybedecek bir şeyleri de yoktur. Suavi, başına topladığı bin kadar muhacirle bir saray darbesi yapmak niyetiyle 20 Mayıs 1878'de Çırağan Sarayını basar. Burada güvenlik güçleriyle meydana gelen çatışmalar esnasında Beşiktaş Zabıta Amiri meşhur Yedisekiz Hasan Paşa, Suavi'nin kafasına bir sopayla vurarak onu öldürür. Muhacirlerin bir kısmı öldürülür, bir kısmı ise tutuklanır. İşte dananın kuyruğu bu olaydan sonra kopar.

Olayın hemen ertesi günü Padişah, İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Henry Layard'ı Saray'a davet etmiştir. Elçi'nin Londra'ya gönderdiği "Top secret and very confidential" (çok gizli ve çok mahrem) damgalı yazısında, Sultan'ı çok endişeli bulmuştur. Her zaman aralarında tercümanlık görevi yapan Küçük Said Paşa bile bu sefer görüşmeye alınmamıştır. Sultan'ın Rum asıllı özel doktoru ve sırdaşı Dr. Mavroyeni tercümanlık görevi yapmak üzere içeridedir.

Sultan, Elçi'ye Çırağan Olayının sadece Ali Suavi ve birkaç yüz muhacirin girişimi olmadığını, bu olayın arkasında ordunun ve yüksek bürokrasinin bulunduğunu söyleyerek yardım istemiştir. Sultan, kendisinin tahttan indirilerek çoluk çocuğuyla birlikte perişan edilmek istendiğini, Topkapı Sarayının loş odalarına kapatılması halinde buna dayanamayacağını söyler. Layard'a, şahsına ve ailesine yönelik daha ileri bir hareketin olması halinde İngiltere'nin kendisini koruyup korumayacağını sorar.

Layard, bu konuyu Londra'yla paylaşmadan ve oradan talimat almadan şahsen bir karar veremeyeceğini söyleyerek ayrılır.

Elçi, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'yle şifre sistemiyle yaptığı yazışmalardan sonra iki gün sonra tekrar Sultan'ın huzuruna çıkar. İçerde yine Sultan'la Elçi'den başka sadece Dr. Mavroyeni vardır. Layard, Sultan'a, "Majesteleri Kraliçe, sadece Sultan'ın şahsını ve ailesini değil, Küçük Asya'daki (Anadolu) bütün topraklarını korumaya taliptir" der. Sultan, bu habere sevinmiştir. Ne var ki, İngilizlerin hiçbir ihsanı karşılıksız değildir.

Layard, Kraliçe adına Sultan'dan Kıbrıs Adasını istemektedir. Sultan bu talebi kabul etmiş ve derhal işlemlere başlamaları için Başbakan Sadık Paşa'ya talimat vermiştir. Bu arada, Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle İzmit körfezinde demirli olan Amiral Hornby'in komutasındaki İngiliz donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan *Helicon* gemisi, herhangi bir durumda Sultan'ı gemiye almak üzere Ortaköy açıklarına çekilmiş ve uzun bir süre burada tutulmuştur.

Nitekim, 24 Mayıs 1878'de Layard'ın Sultan'a ilettiği taleple ilgili çalışmalar hızla tamamlanmış, imzalanan antlaşma ile Kıbrıs 4 Haziran 1878 tarihinde üs olarak kullanılmak üzere İngiltere'ye bırakılmıştır.

Antlaşmadan kısa bir süre sonra, Sultan pişman olmuş, Başbakan'a yazdığı bir layihada, o zaman içinde bulunduğu kötü ruh hali ve hastalığını gerekçe göstererek konunun İngilizlerle yeniden müzakere edilmesini istemiştir. Ancak atı alan Üsküdar'ı çoktan geçmiştir. Kıbrıs elden gitmiş ve Kraliçe, bu başarısından dolayı Elçi Layard'ı "Grand Cross" nişanıyla ödüllendirmiştir.

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard, Sultan ve Dr. Mavroyeni arasında geçen görüşmeler esnasında Sultan Abdülhamid'in içinde bulunduğu ruh hali Layard'ın raporlarında çok detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Buna göre, Sultan uykusuzluğun ve vehimlerin pençesinde kıvrınmaktadır. O kadar ürkmüş ve korkmuştur ki, en yakınındaki Gazi Osman Paşa gibi devlet

adamlarından bile şüphelenmektedir. Daha önceki tüm görüşmelerde tercümanlığını yapan Küçük Said Paşa'yı bu sefer tercüman sıfatıyla içeriye almamasının sebebi de bu güvensizlik duygusudur.

Layard'la görüşmesi esnasında sarayın etrafından silah seslerine benzer sesler gelmiştir. Sultan hemen mabeyincilere seslerin ne olduğunu öğrenmeleri için talimat vermiştir. Bir süre sonra seslerin Yıldız'daki kışlalarda talim yapan askerlerin trampet sesleri olduğu anlaşılmış ve Sultan bir parça da olsa rahatlamıştır.

Büyükelçi Layard, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye yazdığı 31 Mayıs 1878 tarihli raporunda, 27 Mayıs tarihli görüşmesinde Sultan'ın durumunu "His Majesty, as I stated you, appeared to be ill, and suffering from great depression of spirits" (Size daha önce arz ettiğim gibi Majeste Sultan, hasta görünüyor ve farklı ruh hallerinden kaynaklanan depresyonlardan ıstırap çekmektedir). Elçiye göre Padişah öylesine ürkek ve depresif durumdadır ki, elçi kendisine yaklaşıncı ani bir hareketle geri çekilmiştir. Görüşmenin ardından İngiliz Elçiliği'nin birinci kâtibi Mr. Sandison'u huzuruna çağırarak, elçiyle görüşmesi esnasındaki hallerinden dolayı bir yığın mazeret ileri sürmüş, Layard'ın ve İngiltere'nin dostluğundan duyduğu memnuniyeti, ayrıca Layard'la görüşmesinin kendisini ne kadar mutlu ettiğini dile getirmiştir.

Bu görüşmelerle ilgili yüzlerce sayfalık resmi yazılar, telgraflar ve layihalar, İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office) ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.²²

²² Belgelerin fotokopileri ve referanslar için bkz. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 404-429, 725-748.

Soru 14.

Sultan Abdülhamid'in Almanlarla Geliştirdiği Dostluğun Sebebi Nedir?

Sultan Abdülhamid, tahta çıktığı zaman dünyanın en büyük gücü şüphe yok ki İngiltere'ydi. Avustralya'dan Kanada'ya kadar neredeyse dünyanın üçte biri İngiltere'nin hükümrânlık alanındaydı. İngiltere'nin sömürgesi altında yaşayan Müslüman nüfus, Osmanlı Devleti'nin nüfusundan çok daha fazlaydı. Osmanlı Devleti'nin komşusu veya mücavir alanında olan diğer güçler ise Rus İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğuydu.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması halinde Rusya'nın Akdeniz'e hâkim olacağını ve böylelikle İngiltere'nin Asya'daki varlığını tehdit edeceğini düşünerek doğuda güç dengesinin korunması gerektiğini düşünüyordu. Bu amaç ve endişeden dolayıdır ki, 1853'te başlayan Kırım Savaşında İngiltere, Fransa ve Sardinya-Piemonte Krallığı (Bugünkü İtalya) Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı savaşmışlardı. Nitekim adı geçen üç ülkenin müttefikliğiyle Osmanlı Devleti Rusya'ya galip gelmişti. Kırım Savaşını bitiren Paris Antlaşmasından Osmanlı Devleti çok da kazançlı çıkmamıştı. Savaş öncesinde ekonomisi zaten zayıf olan Osmanlı ekonomisi, alınan dış borçlarla daha da zayıf hale gelmişti. Savaşın finansmanını büyük çapta İngiltere ve Fransa sağladığı

için Paris Antlaşmasında elbette onların sesi daha gür çıkıyordu. Bu antlaşmada, sadece Osmanlı Devleti'nin Avrupalı bir devlet olduğu tescil ediliyor ve toprak bütünlüğü teyit ediliyordu. Bunun ötesinde Osmanlı'nın bir kazancı olmadığı gibi ciddi kayıpları vardı. Paris Antlaşmasından sonra Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ne, gayri Müslim nüfus adına daha çok müdahale edeceklerdi.

1848'de çıkan Macar ayaklanmasında, Avusturya ancak Rusların yardımıyla ayaklanmayı bastırabilmişti. Bu tarihten sonra Avusturya; Rusya'ya daha yakın durmaya başlamıştı. 93 Harbi'nden sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun 1878'de, Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek'i işgal etmesi, Osmanlı Devleti'nin bu ülkeyle düşmanlığını bir derece daha ileriye taşıdı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Rus dostu olan bu devletle artık dost olamayacaktı.

İngiltere'nin 19. yüzyılın son çeyreğindeki en başarılı ve ünlü başbakanı, Muhafazakâr Parti Genel Başkanı Benjamin Disraeli (Lord Beaconsfield) görevde kaldığı sürece Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmuş ve Osmanlı'nın en zor günlerinde bir şekilde yanında olmuştur. Disraeli'nin en büyük rakibi Liberal Parti'nin Genel Başkanı William Ewart Gladstone'dur. Gladstone tam anlamıyla bir Türk ve Müslüman düşmanıdır. 1875-1876 tarihinde Bulgaristan'da Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan isyanlar esnasında Osmanlı, isyanlara müdahale etmiş ancak bu durum İngiltere'de muhalefette olan Gladstone'a epeyce malzeme çıkarmıştır. Osmanlı'nın müdahalesini katliam olarak niteleyen Gladstone art arda yazdığı "The Lessons In The Massacre" (Katliamdaki Dersler) ve "The Greater Lessons In The Massacre" (Katliamdaki Daha Büyük Dersler) isimli kitaplarıyla İngiliz kamuoyunu fazlasıyla tahrik etmiştir.

Aslında kitaplarında elbette Türkleri hedef alan Gladstone'ın esas amacı Osmanlı'ya nispeten yakın duran rakibi Disraeli'yi İngiliz kamuoyunda zayıf düşürmek ve onu siyaseten zor duruma düşürmektir. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osman-

lı'ya müttefik olmayan Disraeli yönetimindeki İngiltere, donanmasını İzmit körfezine göndererek İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmesine engel olmuştur. Halbuki, Gladstone barbar olarak nitelediği Türklerin bütün Avrupa'dan, ardından Anadolu'dan sürülerek geldikleri Orta Asya steplerine sürülmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. İngiltere'deki Hıristiyan fanatizmini fazlasıyla tahrik etmeyi başaran Gladstone 1880'de yapılan seçimlerde Disraeli'ye karşı büyük bir başarı kazanarak iktidara gelmiştir.

Hal böyle olunca Sultan Abdülhamid isteseydi de artık Gladstone'nun yönettiği İngiltere'yle müttefik olamazdı. Nitekim Gladstone'un ilk icraatlarından biri 1882'de, Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmesiydi. Bu işgal karşısında Sultan Abdülhamid, İngiltere'ye bir protesto notası vermekten başka hiçbir şey yapamamıştır. İngilizlerin bu işgali ne yazık ki, 1952'de Mısır'ın bağımsız bir devlet olmasına kadar kesintisiz 70 yıl sürmüştür. Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılmasından sonra İngiltere buraya hâkim olmayı kendi varlık sebebi saymış ve amacına da ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti, Süveyş Kanalını İngilizlerden almak için iki kanal seferi yapmış ama ikisinde de başarısız olmuştur.

Fransa, "hasta adam" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nden payına düşeni kapma telaşına girmiştir. Asrın başında Osmanlı toprağı olan Cezayir'i işgal ve ilhak eden Fransa, bu sefer gözünü Tunus'a dikmiştir. 1881'de Fransa Tunus'u işgal ve ilhak etti. Osmanlı Devleti, işgali protesto etmekten öteye geçemedi.

İngiltere ve Rusya azılı düşman, Avusturya düşman, Fransa düşman olunca Osmanlı Devleti için tek bir alternatif kalıyordu. 1871'de Bismarck tarafından Almanya birliği sağlanmış ve Alman İmparatorluğu her geçen gün Avrupa güç dengesinde daha çok söz sahibi olmuştur.

Genellikle Sultan Abdülhamid'in İngilizlere karşı dirayetli duruşundan söz edilir ki, bu doğru değil. İngilizlere mesafeli durma, Sultan'ın tercihi değil, Gladstone yönetiminin uzak ve hasmane bir tutum içinde olmasından kaynaklanmıştır. Sultan Abdülhamid za-

manında başlayan ve I. Dünya Savaşında Almanya'nın müttefiki olarak Osmanlı'nın kendi sonunu getiren bir savaşa girmesi, isteyerek arzularak yapılan bir tercih değil, şartların ve güç dengelerinin sonucu olarak kerhen katlanılan bir sonuçtur.

Almanlarla yakınlaşma ve Almanya'nın saflarında maceraya atılma konusunda hep ittihatçılar suçlanmıştır ama Alman dostluğu Sultan Abdülhamid'ten kalan bir mirastır. Daha dedesi Sultan II. Mahmud zamanında orduyu ıslah etmesi için o gün adı Prusya olan Almanya'dan uzman desteği alınmış ama kayda değer bir mesafe alınamamıştır. İngiltere'de Gladstone'nın iktidara gelmesi ve ardından Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi, İngiltere'yle olan müttefikliği fiilen bitirmişti. Almanya'nın başında İmparator I. Wilhelm vardır ama ondan da önemlisi Alman Şansölyesi Otto von Bismarck, dünyadaki ve özellikle de Avrupa'daki güç dengesini çok iyi bilen bir siyasetçidir. Avusturya'yla tabii müttefik olan Almanya, Osmanlı'yla bazı alanlarda işbirliği yapabilmek için önce Avusturya'yı ikna etmek durumundadır. Bismarck, Avusturya engelini ustaca ortadan kaldırmayı başarmıştır.

14 Temmuz 1880 yılında imzalanan bir antlaşmayla Alman İmparatorluğu, Osmanlı'ya bir askeri heyet yollanmasını kabul etmiş ve 11 Nisan 1882 yılında Kaehler heyeti göreve başlamıştır. Alman Subay heyeti, kısa sürede Osmanlı'nın devlet yapısına iyice nüfuz etmiştir. Bu insanlar öyle el üstünde tutulmuştur ki, 1882'de heyet başkanı Kaehler göreve başladığı zaman albayken, 1885'te öldüğü zaman mareşal rütbesindedir.

1885'te Kaehler'in yerine gelen Colmar von der Goltz ise Osmanlı ordusunun en parlak ve sözü en çok dinlenen subayı olmuştur. 1895 yılına kadar görev süresi üç kez uzatılan Goltz Paşa, orduda çok köklü reformlar yapmış, batılı anlamda birçok askeri okulun kurulmasına ve müfredatının belirlenmesine ön ayak olmuştur. II. Meşrutiyet'ten sonra tekrar davet edilmiş, I. Dünya Savaşı kapsamında 1916'da Osmanlı ordusuyla birlikte katıldığı Irak seferi esnasında yakalandığı tifüsten dolayı hayatını kaybet-

miştir. Goltz Paşa, Osmanlı ordusunu büyük çapta Alman teknolojisine dayanan silah ve mühimmatlara bağımlı hale getirmiştir.

Bismarck'ın aksine "Weltpolitik" yani Dünya Politikası olarak bilinen bir politika izleyen Alman İmparatoru II. Wilhelm, Almanya'yı dünyadaki güçler dengesinde öne geçirme gayesiyle hem denizlerde hem de karada İngilizlerle büyük bir rekabete girer. İngiliz Kralı V. George ve Rus Çarı II. Nikolay'ın kuzeni olan Wilhelm, söz konusu Almanya'nın yükselişi olunca onları rahatlıkla karşısına almış, donanmasını güçlendirmiş ve büyük bir demiryolu hamlesi başlatmıştır. 19. yüzyılda son viraja girerken artık güçler dengesinde iyiden iyiye "ben de varım" diyen bir Almanya vardır.

Sultan Abdülhamid'in davetlisi olarak 1889'da İstanbul'a gelen İmparator II. Wilhelm, Osmanlı demiryollarının Alman şirketler tarafından yapılmasını sağlamıştır. 1892 yılında Eskişehir-Konya demiryolunun ayrıcalığı Almanlara verilmiş ve 1896 yılında 444 km hat döşenerek Konya'ya ulaşılmıştır. Halbuki İngilizler 130 kilometrelik İzmir-Aydın hattını 1856-1867 yıllarında, ancak on bir senede bitirebilmiştir. Almanların bu kadar kısa sürede bu kadar demiryolu döşemesi hem hayretle hem de takdirle karşılanmıştır. Nitekim bu başarı diğer demiryolu hatlarında da imtiyazın Almanlara verilmesi sonucunu doğurmuştur.

İmparator II. Wilhelm 1899'da ikinci kez İstanbul'a gelmiş, bu gelişinde de tıpkı birincisinde olduğu gibi çok iyi ağırlandı. Yıldız kompleksi içinde yer alan Şale II. Wilhelm'in ziyareti şerefine ikameti için inşa edilmiştir. Merasim Köşkü de Kayser'in ziyareti vesilesiyle inşa edilmiştir. Sultanahmet Meydanındaki Alman Çeşmesi ise Kayser'in İstanbul'a hediyesidir.

Bu ikinci ziyaret kapsamında, Eskişehir-Konya demiryolu hattının Basra'ya kadar uzatılması görüşülmüş, Konya'yı Halep üzerinden Bağdat'a bağlaması planlanan bu yeni hattın imtiyazı 18 Mart 1903 yılında II. Abdülhamid'in kararıyla yine Almanlara verilmiştir. Kayser, seyahati kapsamında Şam'ı ve Kudüs'ü de zi-

yaret etmiş, buralarda dünyadaki üç yüz milyon Müslümana sıcak mesajlar vermiştir.

Almanlarla öylesine içli dışlı olunmuştu ki I. Dünya Savaşın-
da Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisini belirleme işi büyük çapta
Alman General Liman von Sanders'e bırakılmıştı. Çünkü Osmanlı
I. Dünya Savaşını Alman silahı ve parasıyla yapmıştı. Savaşın biti-
mine yakın Osmanlı ülkesinde yaklaşık 25.000 Alman asker vardı.

Hal böyle olunca, muhafazakârların sonu felaketle biten Al-
man yakınlaşmasından, tamamen İttihatçıları sorumlu tutup Sul-
tan Abdülhamid'e toz kondurmamaları gerçekte de, hakkaniyetle
de bağdaşmamaktadır. Unutulmamalıdır ki, İttihat ve Terakki'nin
iki en önemli askeri lideri olan Enver ve Cemal paşalar, Sultan
Abdülhamid'in adeta Almanların eline teslim ettiği, onların yön ve
şekil verdiği askeri okullardan mezundurlar.

Soru 15.

Sultan Abdülhamid'in Taşra Siyaseti Nasıldı?

Sultan Abdülhamid, Fuad ve Ali paşaların çabaları sonucu 1871'de çıkarılıp yürürlüğe konan Vilayet Nizamnamesinin aksine tıpkı dedesi Sultan II. Mahmud gibi merkezi bir idare kurmayı tercih etmiştir. 1876'da ilan edilen Kanuni Esasi'nin (Anayasa) 108. Maddesi vilayetlerin "ademi merkezîyet" (yerinden yönetim) prensibine göre yönetileceğine dair amir hüküm içermektedir ama Sultan, Anayasa'yı da elinin tersiyle kenara itmiştir.

Valiler, çoğu zaman Dahiliye Nezareti'nin (İçişleri Bakanlığı) haberi bile olmadan doğrudan Saray tarafından atanmaktadır. Valiler sarayın tutumunu bildikleri için onlar da çoğunlukla Dahiliye Nezareti'ni atlayarak sarayla yazışmaktadırlar. Sultan Abdülhamid, Mısır hıdivlerinin başına buyruk yönetiminden çıkardığı dersle vilayet yönetiminde mutlak merkezîyetçiliği benimsemiştir.

Yirmi yedi vilayetten oluşan Osmanlı Devleti'nde, vilayetlerin coğrafi büyüklüğü, çoğunlukla Avrupa'daki vilayetlerden katbekat büyüktür. Ulaşım ve iletişim imkânlarının çok kötü olduğu da hesaba katılırsa, o günkü coğrafi büyüklüğü bugünkü devlet büyüklüğünde olan birçok vilayette, yerinden yönetim bile çok zorken bir de her şeyin merkezileştirildiği göz önünde bulundurulunca işin zorluğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Bugünkü Irak'ın Bağdat, Basra ve Musul adında üç vilayetten, bugünkü Suriye'nin Şam ve Halep vilayetlerinden, bugünkü Suudi

Arabistan'ın Hicaz isminde tek vilayetten oluşması Osmanlı vilayetlerinin coğrafi büyüklüğü hakkında sanırım yeterli bilgiyi verir.

Osmanlı yönetiminde, İstanbul vergi ve asker vermekten muaftır. Ülkenin gelirlerini ve asker ihtiyacını İstanbul dışındaki vilayetler karşılamaktadır. Zaten kötü olan Osmanlı maliyesi, 93 Harbî'nin harcamaları ve sonrasında Ruslara ödenen ağır tazminat ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. Bir de üstüne sıkı bir merkeziyetçi yönetim gelince vilayetlerin yönetimi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Mesela 1904'te Yemen Valiliğine atanan Mehmet Tevfik Paşa, İstanbul'dan Sana'ya gemiyle ancak ulaşabilmiştir. Hatıralarında anlattıkları, ancak pişmiş tavuğun başına gelen türdendir.²³

Merkezden bolca emir gelir ama para bir türlü gelmez. Öyle ki vilayetlerde devlet çalışanları aylarca, bazen yılı aşkın, maaşlarını alamamaktadırlar. Oldum olası var olan rüşvet Sultan Abdülhamid döneminde misliyle artmıştır. Maaşlarını alamayan memurlar bulundukları mahallerde insanlarla çok farklı ilişkiler geliştirirler.

Sultan Abdülhamid devrindeki yönetim o derece merkeziyetçidir ki, Sultan'ın kız kardeşinin oğlu Prens Sabahaddin, Jön Türkler'e katılmak üzere Paris'e kaçtıktan sonra, bu katı merkeziyetçi yapıyı Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinden biri olarak görür ve devletin kurtuluşu için "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" adını verdiği bir proje geliştirir. Prens, kişisel girişimciliğin yok olmasından dolayı insanların çareyi devlet kapısında bir iş bulmakta aradığını ve bu durumun ekonomiyi çökerttiğini iddia eder. Üstelik yukarıda ifade ettiğimiz gibi devlet kapısında iş bulanlar da maaşlarını düzenli olarak alamamaktadırlar. Devletin cari harcamalarının karşılanması için bile dışarıdan borç bulmaktan başka çözüm kalmayan bir dönemden söz ediyoruz. Çarenin girişimcilikte ve yerinden yönetimde olduğunu uzun uzadıya izah eden Prens tabii ki, desteklerle beraber çok ağır eleştirilere de muhatap olmuştur.

²³ II. Abdülhamid, *Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, der. Fatma Rezan Hürmen, 2 c, Arma Yayınları, İstanbul, 1993.

Soru 16.

*Sultan Abdülhamid'in 1890'dan Sonraki Rus
Yakınlaşmasının Sebebi Nedir?*

Sultan Abdülhamid, saltanatının on beşinci yılında artık kurt bir siyasetçidir. Devlet yönetimini tamamen ellerine almıştır. Taşradaki en ufak memurların ataması bile iradei seniye (padişah karnamesi) ile yapılmaktadır. Babiâli tamamen fonksiyonsuz hale getirilmiş, sansürle basın yayın tamamen kontrol altına alınmış, kurulan hafiye teşkilatıyla aile fertleri bile konuşurken birbirlerinden korkar hale getirilmiştir. Osmanlı, tam anlamıyla bir polis devleti olmuş, sarayda en çok itibar edilen şey sağdan soldan yağan jurnaller olmuştur.

Eskiden kadılar, devlete ve şer-i şerife (şeriata) sadık kalacaklarına dair yemin ederek göreve başlıyorken, 1893'te yemin metnine Padişah'a sadakat da ilave edilmiş ve bir süre sonra bütün devlet memurlarının da aynı zamanda padişaha sadakat yemini etmesi zorunlu hale getirilmiştir.

Sultan, 1891'de, İngilizlerle ilişkileri düzeltmekten yana olan Sadrazam Kamil Paşa'yı azletmiş yerine kayıtsız şartsız kendisine itaat edecek olan Cavid Paşa'yı getirmiştir. Girit'teki birliklerin komutanı olan Cavid Paşa 1895'e kadar sadece emirleri uygulayan silik bir sadrazamlık yapmıştır.

Sultan, 93 Harbi'yle Osmanlı Devleti'ni perişan eden, yüklü miktarda Osmanlı'dan tazminat alan ve Osmanlı ülkesindeki bütün Ortodoksların hamisi olduğunu kabul ettiren Rusya'yla yakınlaşmak istemektedir. Bu işte müşavirliğini on yıl St. Petersburg Osmanlı sefirliği yapmış Şakir Paşa yapmaktadır.

Sultan, Rusya'yla iyi ilişkiler geliştirmek için onların 1878'de adeta ayaklarını Osmanlı'nın boğazına bastıkları yer olan Ayastefanos'a (Yeşilköy) 1893'te bir Ortodoks kilisesi inşa etmelerine bile müsaade eder. Bu yakınlaşma çabaları ve jestlerin bir başka sebebi vardır: O da Rus çarı III. Aleksandr'ın ülkesindeki yönetimin Sultan Abdülhamid'in yönetimine aşırı benzerliğidir. Sansür, sürgün, sindirme, korkutma, muhaliflere göz açtırmama ve her şeyden önemlisi tek adam yönetimi Osmanlı yönetimiyle neredeyse aynıdır.

Hatta rivayet edilir ki, Sultan Abdülhamid'in 1891'den itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurdurduğu Hamidiye Alayları da ilhamını Rus çarının kurdurduğu Kazak Birlikleri'nden almıştır. Sultan'ın hilafet politikası ile Çar'ın kendisini bütün dünyadaki Ortodoksların siyasi lideri olarak görmesi arasında da çok ciddi benzerlikler vardır. Nitekim Sultan Abdülhamid *Siyasi Hatıratım* isimli eserde bu benzerlikleri kendisi itiraf etmektedir.

Elbette dış politikada ebedi dostluk ve ebedi düşmanlık yoktur. Sultan'ın bir süre önce çok tahripkâr bir savaşı karşı karşıya geldiği Ruslarla ilişkileri geliştirme çabası diplomasi gereğidir. Ancak demokratik devlet yapısının hâkim olduğu, çoğulculuğu, parlamentarizmi ve hukuk devletini olmazsa olmaz kabul eden Batı dünyasından, Almanlar hariç, uzaklaşıp Rusya'ya yakınlaşmanın başka sebepleri olmalı.

Soru 17.

*Sultan Abdülhamid'in Kurduğu Hamidiye Alayları ve
Aşiret Mektebi Neyin Nesidir?*

1890 ve sonrası Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıkların yoğunlaştığı yıllardır. Özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus arasında milliyetçi eğilimler güçlenmeye başlamıştır. Aslında 93 Harbi, ayrılıkçı Ermeniler için bir dönüm noktası olmuştur. 93 Harbi'nden sonra toplanan Berlin Konferansından itibaren Ermeni Meselesi Osmanlı Devleti'nin önüne çıkan uluslararası bir konu haline gelmiştir.

1890'da Ermeni davası için çalışan tüm örgütleri çatısı altında toplama iddiasıyla Rusya Ermenileri tarafından kurulan Taşnaksutyun (Federasyon) komitesi, Osmanlı topraklarında da hızlı bir örgütlenme faaliyetine girişmiştir. 1894'te Federasyon, o zaman Diyarbakır'a bağlı Sason'da Osmanlı yönetimine karşı silahlı bir kalkışma örgütledi. Direnişin amacı Avrupa devletlerinin ilgisini Ermeni sorununa çekerek Ermeniler lehine uluslararası baskı sağlamaktı. 1895'te aynı amaçla Van'da bir ayaklanma düzenlendi. 26 Ağustos 1896'da Taşnak bir grup terörist İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basarak dünya kamuoyunun ilgisini çekmeye çalıştı.

Taşnaklar, bu eylemleriyle 1887'de Osmanlı Ermeni hareketini örgütlemek için kurulan Hınçak Cemiyeti'ni gölgede bıraktılar. Hınçaklar, 1890'da Kumkapı'da Patrikhaneye bir baskın düzen-

lemiş, 1895'te ise meşhur Babiâli yürüyüşünü organize etmiş ama Taşnaklar kadar etkili ve kalıcı olamamışlardır.

Aynı yıllarda Doğu Anadolu'daki kayda değer Ermeni nüfus arasında, adı geçen komitaların propagandası ve örgütlemesi sonucunda ciddi huzursuzluklar baş göstermiştir. Ülkenin her tarafında mantar gibi çoğalan yabancı konsolosluklar ile misyoner okul ve teşkilatlar, Ermeni ayrılıkçı hareketlerin ciddi anlamda destek gördüğü yerlerdir.

Ekonominin çok kötü olmasından dolayı İmparatorluğun her tarafında kalıcı ve nizami askeri birlikler bulundurmamak imkânsız hale gelmiştir. Sultan Abdülhamid, işin tam bu noktasında yerel güç odaklarından faydalanmayı denemiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Hamidiye Alayları'nın ilham kaynağı, Rus Kazak Birlikleridir. 1891'den itibaren kurulan namı diğer "Hamidiye Hafif Süvari Alayları"nı kuran padişahın birden fazla amacı vardır: Birincisi, söz konusu alaylar, Ermeni tedhiş hareketlerine karşı koyacak, ikincisi doğudan gelecek muhtemel bir Rus saldırısına karşı doğu sınırlarını koruyacak, üçüncüsü ise başına buyruk yaşayan ve çok da devlet otoritesini kabullenmeyen Kürt aşiretlerini devlete bağlayacaktır. Sultan Abdülhamid, hemen hepsi Sünni Müslüman olan Kürt aşiretlerini aynı zamanda hilafet bağıyla da kendisine sıkı sıkıya bağlamayı ummaktadır. Bu projeye Sultan o kadar çok önem vermektedir ki, bizzat kendi adını vermiştir.

1891'de 53 maddelik bir nizamnameyle kurulan Hamidiye Alayları'nda çok az sayıda Karapapak, Çerkes, Türkmen yer almışsa da temelde bu birlikler Sünni ve Şafii Kürtlerden oluşuyordu. Çoğunluğu Doğu Anadolu'da bulunan alaylarından sadece bir tanesi Sivas'ta bulunmaktadır. Kafkas milletlerinden oluşan ve ünlü Mihrali Bey komutasında yer alan bu alayın en büyük etkinliği, 1905'teki Yemen İsyanı'na müdahale etmek üzere gönderilmesidir.

Sultan Abdülhamid'in saltanatının sonuna doğru sayısı 65'e kadar çıkan Hamidiye Alayları'nın adı İttihatçılar tarafından Aşi-

ret Süvari Alayları olarak değiştirilmiştir. Altmış beş Hamidiye Alayı bünyesinde yaklaşık kırk bin süvari ve piyade yer almıştır.

Hamidiye Alayları'nın kuruluşunu çok isabetli bulmakla beraber bu konuda çok ciddi eleştirenler de vardır. Bu milis birliklerinin imza attığı zulümlerin de haddi hesabı yoktur. Düşünebiliyor musunuz, bir aşiret ağası, akşam Ahmet Ağaysa, Mehmet Ağa olarak yatar; sabah sultanın gönderdiği madalyayı göğsüne taktığı zaman Ahmet Paşa, Mehmet Paşa oluyor. Artık onları tutabilene aşk olsun.

Demokratik hukuk devletlerinde, kamu otoritesi, kanun hâkimiyetini ve asayiş meşru ve nizami güçleriyle sağlar. İş, yerel güç odaklarına ve başıbozuk kuvvetlere devredildiği zaman orada bin bir türlü yanlışlık ve haksızlığın olması kaçınılmazdır. Düne kadar sıradan bir vatandaşken arkasına devleti alan ve bundan dolayı bir yığın avantaja kavuşan, çoğunluğu cahil insanlardan oluşan bir kitlenin neler yapabilecekleri çok rahatlıkla tahmin edilebilir. Silahını, cephaneliğini ve her türlü askeri malzemesini devletten alan insanlar üzerinde yerel mülki ve askeri idarecilerin bir yaptırımı da yoktu.

Alaylar, doğrudan merkezi Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu'ya ve sultana bağlıdır. Herhangi bir olay karşısında bölgedeki mülki ve askeri birim ve yetkililer onlardan hesap soramıyor, yerel mahkemeler onları yargılayamıyordu. Muhatapları doğrudan doğruya 4. Ordu ve İstanbul'du. Dördüncü Ordu'nun başında ise Sultan'ın eniştesi Müşir Zeki Paşa vardı.

Van Gölünün Kuzeyi ve doğusunda (Muş, Kars, Ağrı, Van) Kör Hüseyin Paşa (Heyderan), Diyarbakır'ın güneyi ve batısında İbrahim Paşa (Milli), Cizre ve civarına Mustafa Paşa (Miran) öne çıkan Hamidiye paşalarıdır. Alaylarda Alevi ve Yezidi Kürtlere yer verilmemiştir. Çoğunluğu göçebe Sünni, aynı zamanda Şafii olan Kürtler Hamidiye Alayları'nın ana gövdesini oluşturmuştur.

Padişah ve Zeki Paşa'dan başka otorite tanımayan Hamidiye Alayları'nın, giydikleri devlet zırhından dolayı, sistem içinde yer

almayan aşiretlere karşı üstünlük kazandıkları, özellikleri Ermeni, Süryani ve Yezidilere ciddi zulümler ettikleri bilinen bir gerçektir. Dahası, bulundukları yörelerin yegâne otoritesi konumuna yükselen Hamidiye paşaların zaman zaman kendi maiyetindeki insanlara da ciddi haksızlıklar yaptıklarını biliyoruz. Bediüzzaman Said Nursi, o zamanlar Molla Said olarak bilinir, zulümleri ayyuka çıkan Miran Aşiret Reisi, Hamidiye paşası Mustafa Paşa'yı bizzat Cizre'ye giderek, gazabına uğrama tehlikesini de göze alıp, çok sert bir dille uyarmıştır.

Hamidiye Alayları'nın Padişah'tan sonraki ikinci dereceden sorumlusu Müşir Zeki Paşa, Bediüzzaman'ın rahatsızlığından haberdar olduğu için, 1896'da kendisini Erzincan'a davet etmiş, kendisini üç ay boyunca misafir edip fikirlerinden yararlanmaya çalışmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kürt Aşiretlerini dolaşarak onlara Meşrutiyet fikrini aşılamaaya çalışan Bediüzzaman, Hamidiye Alayları ile ilgili düşüncesini şu cümlelerle ifade eder:

Eşkiyalık ve husûmet derdiyle mültehap (iltihaplı) bulunan o vücuda, iltihâbı tezyid eden (arttıran) Hamidîlik icrâ etmek ve ilâ âhir (ve diğer uygulamalar), acaba tedâvi mi, yoksa tasmîn (zehirleme) midir, melekü'l-mevte (Azrail'e) yardım etmek midir?²⁴

Yani Bediüzzaman Hazretleri özetle şunu söylüyordu: Evet Kürt aşiretleri arasında eşkiyalık ve karşılıklı düşmanlık yaygındır ama bunun çaresi Hamidiye Alayları değildir. Bu irin bağlamış yapıyı tedavi etmenin yolu, bir kesime güç ve üstünlük sağlamak değildir. Bu durum, bünyeyi daha çok zehirler, ölümleri daha da arttırır. Nitekim sonuç aynen böyle olmuştur.

²⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, Envar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 299-300.

Bediüzzaman'ın, o zaman "Kürdistan" olarak Osmanlı haritasında yer alan Doğu ve Güneydoğu bölgeleri için önerdiği çözüm askeri değildi. O, hastalığı "cehalet, zaruret (fakirlik) ve ihtilaf (bölünmüşlük, bölücülük)" olarak teşhis etmiş; çözüm olarak ise "sanat, marifet (eğitim) ve ittihatı (birlik, bütünlük)" önermiştir. 1907'de Sultan Abdülhamid'e bunları ve düşündüğü eğitim projesini önermek için İstanbul'a gitmiş ama padişahın mabeynini aşıp kendisine ulaşamamıştır. Üstüne üstlük İstanbul'u terk etmesi için devlet adamları tarafından şahsına yapılan her türlü resmi rüşvet teklifini ret ettiği ve onlar karşısında bir âlimin sergilemesi gereken vakarlı duruşu sergilediği için "deli" diye tımarhaneye atılmış.

Hamidiye Alayları'nın elbette yurt savunmasında bazı faydaları da olmuştur. Bundan dolayıdır ki, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazdığı makalelerde Bediüzzaman, her vesileyle Hamidiye Alayları'nın ıslah edilmeleri meselesini gündeme getirmiştir. Ancak artıları ile eksileri hesaplandığında eksilerin ağır bastığını rahatlıkla söylemek mümkündür.

Hamidiye Alayları'ndan önce de devletin güç, yetki ve büyük imkânlar verip sonra başına bela ettiği birçok örnek vardır:

III. Selim döneminde Vidin âyanı Pasvandoğlu Osman'ın hikâyesi bu anlamda çok ibret vericidir. Çok cahil bir insan olmasına rağmen, yeniçeri ocağının bozulduğu, devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir zamanda aslında bir eşkıya olan Pasvandoğlu'nun hem gücünden yararlanılmış hem de kendisine vezirlik dahil olmak üzere çok önemli unvanlar vermiştir. Ancak Pasvandoğlu, kopardığı her tavizden sonra iyice güçlenmiş, isyan ettiği zamanlarda, üzerine ordular sevk edildiği halde, bu uğurda binlerce can kaybedildiği halde Pasvandoğlu mağlup edilememiştir. 1807'de öldüğü zaman Pasvandoğlu Osman, Rumeli'de devlet içinde devlet konumundaydı. Öyle ki, adının Osman olmasından dolayı, falcıların telkiniyle, tahta geçip Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu olacağına bile inanıyordu.

İkinci örnek Tepedelenli Ali Paşa'dır. Aslen Arnavut olan Ali Paşa, Osmanlı İdaresi tarafından Yanya (Arnavutluk) valiliğine getirilmiştir. Yunan ayaklanmalarını bastırmak başta olmak üzere civarda asayiş Ali Paşa'ya teslim edilmiştir. Tepedelenli o derece güçlenmiştir ki, topladığı vergileri İstanbul'a koklatmamaya başlamıştır. Kendisine devlet gücü verilen Paşa, devlete başkaldırmıştır. Yunanistan, Arnavutluk ve Makedonya'daki çok geniş bölgeyi nüfuzuna alan Ali Paşa, Adriyatik sahillerinin yegâne hâkimiydi. Mora valisi olan oğlu Veli Paşa da zulmetmekte babasıyla yarış-yordu. Tepedelenli Ali Paşa, II. Mahmud döneminin adeta kabûsu konumundadır. Üzerine sevk edilen orduların çoğu başarısız olmuş ama sonunda yakalanarak öldürülmüştür. Onun bertaraf edilmesi elli bin insanın ölümüne mal olmuştur.

Yunanistan, Arnavutluk ve Makedonya'nın bir bölümünde asayiş sağlamakla görevlendirilen Tepedelenli'nin kendisi, sonunda kronik bir asayiş mevzusu haline gelmiştir. Onun ve oğlunun zulümleri sonucu doğan tepkilerden sonradır ki Yunanistan Osmanlı Devleti'nden kopmuştur.

Üçüncü örnek Mısır hıdivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. Cahil paşalardan biri olan Kavalalı da II. Mahmud döneminde, Osmanlı Devleti'nin başındaki en büyük sıkıntılardan biridir. Suudi Arabistan'daki Vehhabi ayaklanması ile Mora'daki isyanların bastırılması kendisine ve çocuklarına emanet edilmiştir. Bu işlerin üstesinden gelen ve her olaydan sonra muazzam güç ve yetki devşiren Kavalalı Suriye'nin kendisine bağlanmasını istemiştir. Başına buyruk, otorite tanımayan Paşa'nın orduları, Suriye'de, Konya'da, Nizip'te karşılaştıkları Osmanlı ordusunu çok ağır yenilgilere uğratmıştır. Kütahya'ya kadar ilerleyen Mehmed Ali'yi durdurmak için Padişah Fransa, Rusya ve İngiltere başta olmak üzere çalmadık kapı bırakmamıştır. Nihayet Londra Antlaşmasıyla Kavalalı'nın İstanbul'u ele geçirmesi önlenmiştir. Ünlü Tanzimat Fermanı da Mehmed Ali Paşa'yı durdurmak için büyük devletlerin desteğini almak için verilen bir tavizdir. Siz devlet olarak bütün yetki ve gücünüzü

cahil bir paşaya teslim ederseniz, o gücün bumerang gibi size geri dönmesinin önüne geçemezsiniz.

Günümüzdeki koruculuk sistemini de bu çerçevede değerlendirebiliriz. Devletten silah alıp korucu olan aşiretlerin, korucu olmayan aşiretlere karşı ciddi anlamda statü kazandıkları ve zaman zaman ellerindeki, devlete ait silah ve mühimmatı, korucu olmayan rakip aşiretlere karşı kullandıkları bilinmektedir. Korucu aşiretlerin haksızlıklarına muhatap olan aşiretler, çoğu zaman devletten haksızlıkların giderilmesi yönündeki taleplerine olumlu cevap ve yaklaşımlar alamamışlardır. Çünkü korucu aşiretler onları devlete PKK'lı, yardım ve yataklık edenler olarak takdim etmişlerdir. Yıllar içinde korucu olmayan aşiretler devletten bulamadıkları desteği PKK'dan görünce o tarafa yakınlaşma da arkadan gelmiştir.

Meselenin özeti şudur: Devlet kanun hâkimiyetini, asayiş ve güvenliği mütegalibe, yani yerel güç odaklarına, başıbozuk kuvvetlere havale ederse o güçler zamanla kendisi için büyük bir tehdit haline gelir.

Hamidiye Alayları, doğrudan devlet için bir tehdit haline gelmemiş ama devletin yöredeki varlığına, mülki ve askeri idareye, gayri Müslimlere ve bazen de kendi kitlelerine çok zararlar vermişlerdir. Bunun sonucu olarak Osmanlı'nın dünya kamuoyundaki imajının çok büyük zarar gördüğünü de ilave edelim.

Aşiret Mektebi

Yukarıda, Sultan'ın bazı dini ve etnik önderleri İstanbul'a getirtip Yıldız Sarayında ikamet ettirdiğini belirtmiştik. Avrupa'daki toprakların önemli bir kısmını kaybeden, kalanların da adeta pamuk ipliğiyle bağlı olduğunu bilen Sultan Abdülhamid, hilafet politikasının desteğiyle, imparatorluğun geleceğini Asya'da arıyordu. Kuzey Afrika'dan Yemen'e kadar, etkili ve yetkili olan şeyhlerin, ağaların, kabile reislerinin çocuklarını İstanbul'a getirip okutmak, onların ve ailelerinin Osmanlı Devleti'ne mensubiyet duygularını pekiştirmek Aşiret Mektebi'nin kuruluş amacıydı. Fikir, Hicaz ve

Yemen’de valiliklerde bulunmuş olan Osman Nuri Paşa’dan çıkmıştı. Buradaki tecrübelerden yola çıkarak böyle bir teşebbüsün faydalı olacağını padişaha telkin eden odur. Padişah’a sunduğu la-yihada Paşa, okulun kuruluş amacını arz etmiştir.

Paşa’ya göre, Osmanlı Devleti içerisindeki Arap aşiretlerini saltanat ve hilafetten soğutmak için çeşitli propagandalar yapılmaktadır. Arap aşiretlerinde hüküm süren cehalet yüzünden kötü propaganda ve zararlı tesirler etkisini fazlasıyla göstermektedir. Bu tehlikenin önüne geçmek için cehaleti ortadan kaldırmak gerekmektedir, bunun yolu ise eğitimden geçmektedir. Paşa, mektebe “cismen ve zihnen” kabiliyetli ve sağlıklı çocukların alınmasını önermektedir. Osman Nuri Paşa, çocukların “şer’an ve kanunen mükellef oldukları sadâkat-ı kalbiyye ve vezâif-i diniyyelerini takviye ve te’kid” (Dinen ve kanunen yükümlü oldukları gönülden bağlılık ve dini görevlerini yerine getirme alışkanlıklarının pekiştirilmesi) etmenin hedeflendiğini özellikle belirtir.

5 Temmuz 1892 tarihli bir yazıyla mektebin kurulması için Maarif Nezareti’ne, okuyacak çocukların gönderilmesi için de vilayetlere emir verilmiştir.²⁵ Mesele ayrıca Meclisi Vükela’da (Bakanlar Kurulu) da görüşülerek 20 Temmuz 1892 tarihli bir mazbatayla mektebin nizamnamesi ve programı tespit edilmiştir.²⁶ Bugün Kabataş Lisesi olan Esmâ Sultan Sarayı, Aşiret Mektebi’ne tahsis edilmiştir. Mektebin tam adı “Mekteb-i Aşiret-i Hümayun”dur.

4 Ekim 1892’de öğretime açılan mektebe, ilk etapta Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır, Trablusgarp vilayetleriyle Bingazi, Kudüs ve Zor sancaklarından dörder; Yemen ve Hicaz vilayetlerinden beşer olmak üzere toplam elli öğrenci kabul edilmiştir. On iki-on altı yaşları arasındaki çocukların kabul edildiği ilk ve ortaokul düzeyindeki Aşiret Mektebi başlangıçta “muteber” Arap aşiretlerinin çocuklarına mahsusken daha sonra Kürt ve Arnavut aşiretlerin çocukları da kabul edilmiştir.

²⁵ Devlet Arşivleri, İrade-Dahiliye, no. 101021.

²⁶ Devlet Arşivi, İrade-Meclis-i Mahsûs, no. 5641.

Aşağıdaki liste, Aşiret Mektebi'ne kabul edilen öğrencilerin mensup oldukları yöre ve aşiretler hakkında fikir verebilir:

Nablus'tan Şeyh Rıza'nın oğlu Süleyman Efendi, Urban-ı seyyare meşayih evladından Sa'd b. Hacı Hüseyin, Ebu Mehmed Aşireti Şeyhi Arabi Paşa'nın oğlu Mehmed İzzet, Beni Akabe Şeyhi Mehmed el-Akabi'nin oğlu İbrahim, Beşatveh Arabları Şeyhi Süleyman el-Bekar'ın oğlu Mecli, Karapapak reislerinden Şehabeddin Efendi, Duleym Aşiretlerinden Mehamde Aşireti Reisi Abbasu'l-Avde'nin oğlu Hudayr, Haydaran Aşireti reislerinden Hüseyin Paşa'nın oğlu Salih, Dürzi Şeyhlerinden Halil Givan, Şeyh Halil el-Halebi Efendilerinin oğulları. Sipkanlı Halis Bey, Cibranlı Miralay Halit Bey, Ağrı-lı Şemskanlı Mehmet Bey, Şemskanlı Arif (Yüzbaşı) ve kardeşi Ali Bey ve Şemskanlı Vanlı Abdullah oğlu İzzet Efendi.

Hamidiye Alayları'nın kurulmasından sonra Kürt aşiret reislerinin çocuklarının okuldaki varlığı kayda değer sayıda artmıştır. Yöresel kıyafetleriyle rengârenk okula gelen çocuklar, giydirilen formalarla tek tipleştirilmiş ama kafa ve ruh dünyalarının birliği sağlanamamıştır. Okuldaki bütün telkin ve eğitime rağmen İstanbul'da, Batıdan gelen milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerle daha yakın temasta olan çocuklar, ne yazı ki, bu akımlara kendilerini kaptırmışlardır. Özellikle buradan askeri ve mülki okullara gönderilen gençlerin önemli bir kısmı Sultan'ın muhalifi olarak buralardan mezun olmuşlardır.

Okulun mezunlarından olan, okulun kuruluş amacı doğrultusunda hareket eden başarılı subaylar ve idareciler de vardır. Buna rağmen bunlardan bazılarının akıbeti yine de hazin olmuştur. Birkaç örnek verelim:

Navaf el-Salih, Osmanlı ordusunda görev alarak yüzbaşılık rütbesine kadar yükseldi. Babası Şeyh Salih, padişaha bir mektup göndererek ondan, aşiretin başına geçmesi için oğlunun memleketine dönmesine izin vermesini istedi. Bu istek kabul gördü. Navaf, aşiretine döner dönmez komşu aşiretlerle yaptığı ittifaklar ve stratejik evlilikler aracılığıyla otoritesini genişletmeye koyuldu. Navaf,

Osmanlı ordusundaki rütbesini, mütareke yıllarına kadar korudu.

Haydaranlı aşiretine mensup Hasan Sıddık Haydarani, Kurtuluş Savaşı'nda bulunmuş ve daha sonra da Van milletvekili seçilerek meclise girmiştir.

Cibranlı Halit Bey, Aşiret Mektebi'nden sonra Harbiye Mektebi'nden mezun olan tek Kürt asıllı öğrenci oldu. Yüzbaşı rütbesiyle ve yaver unvanıyla Osmanlı Ordusu'na katıldı. I. Dünya Savaşının başlaması üzerine Filistin'deki görevini bırakıp Varto'ya döndü. Cibran aşireti mensuplarından oluşan üç hafif süvari alayından (Hamidiye Alayları) birinin başına geçti ve Rus ordusuna karşı savaştı. Bu savaşta gösterdiği kahramanlıktan dolayı miralaylık (albay) rütbesine terfi ettirildi. Kurtuluş Savaşı'nda yer aldı. Koçgiri İsyanı'ndan sonra yavaş yavaş Kemalistlere karşı tavır almaya başladı. Şeyh Said'in kayınbiraderi olan Cibranlı Halit Bey, 20 Aralık 1924'te Erzurum'da tutuklandı ve Bitlis Harp Divanı'nda yargılandı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince verilen karar sonucu 14 Nisan 1925'te Bitlis'te Yusuf Ziya Bey, Teğmen Ali Rıza Bey, Faik Bey ve Molla Abdurrahman'la birlikte kurşuna dizildi.

Halep vilayetinden Muhammed Barcis el-Farhan ise Siba aşireti şeyhinin oğluydu. O da Navaf gibi yüzbaşı rütbesine kadar yükseldi. 1906'da babasının yerine aşiretin kendisine bağlı olan kolunu yönetmek için, ordudaki görevinden istifa etti.

Aşiret Mektebi yatılı bir okuldur. Öğrencilerin yeme içme, giyinme ve diğer her türlü ihtiyaçları, Saray tarafından karşılanır. Okul şeklen Maarif Nezareti'ne bağlıdır ancak tamamıyla bizzat Padişah'ın maddi ve manevi himayesindedir. 1907'de okul kapatılırken, yemekleri beğenmeyen öğrencilerin isyanı gerekçe olarak gösterilmiş ancak esas kapatma gerekçesi, okulun kuruluş amacının tersi bir amaca hizmet ettiğinin gözlemlenmiş olmasıdır.

Görüldüğü gibi, Aşiret Mektebi bir toplum mühendisliği projesidir. Bu okulu himayesine alan Sultan da, kuruluşuna ön ayak olan Osman Nuri Paşa da şüphesiz iyi niyetliydi ama çoğu zaman iyi niyet yeterli olmuyor.

Soru 18.

*İstiklal Şairi Mehmet Âkif Ersoy, Sultan Abdülhamid'e
Niçin Karşıydı?*

İstiklal Marşı'mızın şairi Mehmet Âkif Ersoy, hiç şüphe yok ki Sultan Abdülhamid'in en keskin muhaliflerinden biridir. Türkiye'deki İslamcıların daha çok "İslam şairi" olarak nitelendirdiği, dindar ve gerçekten abide bir şahsiyet olan Mehmet Âkif'in Sultan'a karşı olmasının temelde iki sebebi vardır.

Birincisi, genel sebeptir. İstibdat rejimi, baskı, sansür, jurnalcılık ve korkuyla münafık bir toplum oluşturmuştur. Sultan, dini kendi dünyevi saltanatının payandası yapmıştır. Hilafet ve İslamcılık politikaları, Sultan Abdülhamid'in dindarlığından kaynaklanan tercihler değil, pragmatizmin enstrümanlarıdır. Bundan dolayı, Mehmet Âkif diğer İslamcı birçok aydın gibi Sultan Abdülhamid'e bütün ömrü boyunca muhalif olmuştur. Hatta dostu Mithat Cemal Kuntay'a göre Âkif, Sultan Abdülhamid'ten iğrenmektedir.

İkinci sebep, Âkif'in din anlayışıyla ilgilidir. O, Emevilerden beri hilafet ve imametın saltanata dönüştürölmesine, özellikle Sünni İslam dünyasında Müslümanların kayıtsız ve şartsız bir biat kültürüne esir edilerek itiraz ve isyan haklarının ortadan kaldırılmasına de şiddetli itiraz eder. Âkif, tevekkül adı altında Müslümanlara dayatılan miskinliğe, iradeyi ortadan kaldıran cebriye kader anlayışına ve nihayet geleneksel İslam anlayışının birçok uygulamasına

da karşıdır. O, bu yönüyle sadece Sultan Abdülhamid'e değil saltanata topyekûn karşıdır. Nitekim yaşadığı dönemin padişahları Sultan Reşad ve Sultan Vahdeddin'den de hazzetmediği bilinmektedir. Dönemin çok sayıda yazar ve çizeri, külah kapma yarışıyla padişahların eşiğine yüz sürerken Mehmet Âkif, onlarla yüz yüze bile gelmemek için özel bir gayret sarf etmiştir. Onu, Milli Mücadele ve Kuvayı Milliye saflarında mücadeleye iten, vatanperverlik duygularıyla beraber bu tercihtir.

Mehmet Âkif, dini ve siyasi konularda Muhammed Abduh ve Cemalettin Efgani'den fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle Şeyh Muhammed Abduh'un, Âkif'in düşünce dünyasında çok önemli bir yeri vardır. Abduh'tan yaptığı çok sayıdaki tercümelerinden, özellikle saltanatla ilgili olanı çok enteresandır. Sadece Âkif üzerinde değil, dönemin modernist İslamcılarının çoğu üzerinde büyük etkisi olan Abduh'un saltanatla ilgili "Sultan" başlıklı makalesinde özetle şu hususlara değinir:

İslam dininde bırakın saltanatın kendisi, ismi bile yoktur. (*İslâm'da "saltanat-ı dîniyye" denilen kuvvetin vücûdu şöyle dursun, ismi bile yokdur.*) Padişah dahil herkesin nefsi olduğu için din ve şeriat kimseye davranışlarına keyfi davranma serbestliği verilmiştir. Devleti yönetecek kişilere hesap soracak mekanizmalar var olmadıkça o ülkede şeriatın istediği yönetim yok demektir.

Müslümanlara göre padişah masum da değildir, vahye mazhar olmuş birisi de değildir. Halife, Kuran'ı ve hadisleri kendi icraatlarını meşrulaştıracak şekilde, keyfi olarak yorumlama hakkına da sahip değildir. Evet halife olacak kişi, Kuran ve sünnetten hüküm çıkaracak kadar âlim olmalıdır, bu halife olacak kişilerde aranan şartlardan biridir. Çünkü halife olacak kişinin, hakkı batıldan doğruyu yanlıştan ayırabilmesi için bu gereklidir. Ancak bu, onun Kuran ve hadislerden hüküm çıkarma konusunda imtiyazlı olduğu veya diğer müçtehitlerin üstünde bir konuma sahip olduğu anlamına gelmez.

“İtâ’at mes’elesine gelince sultan Kur’ân’ın, sünnetin gösterdiği doğru yoldan gittikçe, adâletten ayrılmadıkça mutâ’dır (kendisine itaat edilir). Müslümanlar bir taraftan itâ’atle, diğer taraftan da sultanın harekâtını tedkîk ile me’mûrdurlar. Yolsuzluğunu görürlerse yola getirecekler, hatâsını ihtâr edecekler. Zîrâ Hâlık’a (Allah’a) isyân üzere bulunan bir mahlûka itâ’at kat’iyen câiz olamaz,” diyen Abduh, halifenin milletin oyuyla işbaşına gelmesi gerektiğini dolayısıyla halifenin millet üzerinde hakkından değil, milletin halife üzerindeki hakkından söz edilebileceğini özellikle belirtir ve devam eder:

Müslümanların halifesi, Avrupalıların zannettiği gibi asla teokratik (ruhani) bir lider değildir. İyiliğe davet ve kötülüğe mani olmak görevi bütün Müslümanlara verilmiş bir görevdir. Padişahın, Allah nezdinde sıradan kullardan, bu anlamda, bir farkı yoktur.

Bütün bunlara rağmen Avrupa’daki Müslüman sultanın ve İslam imajının berbatlığına uzun uzadıya değinilen makale zamanında çokça ses getirmiştir.²⁷

Padişaha “Zıllullah” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) denilen bir dönemde, saltanat bütün varlığıyla devam ederken “İslam’da dini anlamda sultanlık yoktur” diyen Muhammed Abduh’un makalesini Mehmet Âkif, gelebilecek tepkilere aldırmayarak tercüme ediyor ve başyazarı olduğu *Sırat-ı Müstakim*’de yayımlıyordu.

Onun,

Doğrudan doğruya Kur’andan alıp ilhamı,

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı.

şeklindeki beytiyle özetlediği İslam anlayışı, geleneksel İslamla çelişen bir İslam anlayışıdır. İslam adına, her türlü yeniliğe karşı çıkan, bizzat dindeki teceddüt anlayışına aykırı, asırlar ötesinde donmuş bağnazlık Âkif’in karşı çıktığı bir anlayışıdır. O, dini önce güzel ahlak olarak görür. *Süleymaniye Kürsüsünde*, İslam seyyahı

²⁷ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 24, s. 380-382.

Abdürreşid İbrahim'e söyledikleri aslında yüzde yüz kendi görüşleridir. Adalet, şefkat, merhamet, iffet, doğruluk, ahde vefa, zalime karşı mazlumdaki yana olma, diğerkâmlık, fakir fukarayı gözetme, çalışkanlık, paylaşımcılık, kanaatkârlık, ötekine saygı, kul hakkını gözetme, kamu malına sahip çıkma, temizlik, cömertlik vb kavramlar İslamın olmazsa olmazları olduğu halde, ne yazık ki, bütün bunlardan eser kalmamıştır. Dini, ritüellere indirgeyen geleneksel İslam, Âkîf'in bütün şiir ve yazılarında ret edilmiştir.

Japonları anlatırken Abdürreşid İbrahim'e söyledikleri tam da budur:

Siz gidin, saffet-i İslam'ı (İslamın temizliğini) Japonlarda görün!

O küçük boylu, büyük milletin efradı (fertleri) bugün, Müslümanlıktaki erkan-ı sıyanette (saygınlıkta) ferid (tek); Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid (tek Allah'a inanma).

Doğruluk, ahde vefa, va'de sadakat (sözünü tutma), şefkat; Acizin hakkını i'laya (yüceltmeye) samimi gayret;

En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken;

Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;

Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak,

Yedi kat ellerin evladını kardeş tanımak;

"Öleceksin!" denilen noktada merdane sebat;

Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat (ölmek),

İhtirasat-ı hususiyye (kişisel hırslarını) söyletmeyerek,

Nef-i şahsiyi (kişisel menfaatini) umumunkine kurban etmek...

Daha bunlar gibi çok nadire gördüm orada.

Ademin en temiz ahfadına malik bir ada.

Medeniyet girmiş yalnız fenniyle...

O da sahiplerinin lahik olan (ulaşan) izniyle.

Dikilip sahile binlerce basiret, im'an (dikkatli bakış);

*Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
 Garbın eşyası, eğer kıymeti haizse (değerliyse) yürür;
 Moda şeklinde gelen şeyye (kötülük) gümrükte çürür!
 Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
 Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız.*

Burada anlatılan Japonya elbette bugünkü Japonya değil. Ne var ki, bugün de İslami hayat endeksine göre en iyi olan ülkelerin yanına İslam ülkeleri yakın bile düşemiyor. İşte Mehmet Âkif'in ıstırabı buydu.

Mehmet Âkif'in, zamanın şartlarına cevap vermeyen, donuk ve çarpık din anlayışına *Safahat*'ın birçok yerinde olduğu gibi "Asım" da da ağır eleştiriler yöneltir:

*Ah o din nerde, o azmin, o sebâtın dîni;
 O yerin gökten inen dîni, hayâtın dîni?
 Bu nasıl dar, ne kadar basmakalıp bir görenek?
 Müslümanlık mı dedin? ... Tövbeler olsun, ne demek!
 Hani Kur'ân'daki rûhun şu heyûlâda (korkunç şeyde) izi,
 Nasıl İslâm ile birleştiririz kendimizi?
 Ye'si (Ümitsizliği) tedriç (yavaş yavaş) ile zerk etmiş edenler
 dîne...
 O ne mel'un (lanetli) aştı, hiç benzemiyor, hiçbirine!*

Tembelliğin adına "tevekkül" diyen Müslüman Doğu dünyası bir bütün olarak Mehmet Âkif'in eleştirilerinden nasibini alır:

*Hani, tevfiği (Allah'ın yardımı) hesâb etmedin, onsuz ne çıkar?
 — Ama kul neyle mükellefti ki, tevfik ile mi?
 Hiç değil, sa'y (çalışmak) ile; tevfik, o: Hudâ'nın keremi.
 Sarıl esbâba (sebeplere) da çık, işte tarîk (yol), işte refik (yoldaş);
 Ne vazîfen senin olmazmış, olurmuş tevfik?
 Oturup dil dökecek yerde, gidip döksene ter!
 Bin çalış gâyen için, bir kazan ömründe yeter.*

Fiili dua anlamına gelen çalışmayı terk eden, sözlü duayla kendini avutan İslam dünyasının içinde bulunduğu sefaletin en önemli sebebi olarak da Âkif bu çarpık din anlayışını görür. Hele ki *Mütevekkil* (Tevekkül eden) isimli bir şiiri vardır ki, bugün bile insanlar böyle bir şey yazmaya cesaret edemez:

“KADERMİŞ” öyle mi? haşa, bu söz değil doğru;
Belanı istedin, Allah da verdi... doğrusu bu.
“Çalış” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok HURAFE UYDURDUN!

Sonunda bir de “TEVEKKÜL” sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevla ecir-i hâsir (özel çalışanın) iken!

Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini;
Birer birer oku tekmil edince (tamamlayınca) defterini;
Bütün o işleri rabbim görür, vazifesidir...
Yükün Hafıfledi... sen şimdi doğru kahveye gir!

Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hüda vekil-i umurun (İşlerinin vekili) değil mi? keyfine bak!
Onun hazine-i in'amı (nimet hazinesi) kendi veznedir!
Havale et ne kadara masrafın olursa... verir!

Silahı kullanan Allah, hududu bekleyen O;
Levazımın (mermi vs) bitivermiş, değil mi? ekleyen O!
Çekip kumandası altına ordu ordu melek,
Senin hesabına küffarı hak-sar Edecek (yerle bir edecek)!

Başın sıkıldı mı, kafi senin o nazlı sesin:
“Yetiş” de, kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!

*Evinde hastalanan varsa, borcudur: bakacak;
Şifa hazinesi derhal oluk oluk akacak.*

*Demek Ki: Her şeyin Allah... yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk ona ait: lalan, bacın, dadın O;
Vekil-i harcın (muhasibecin) O; kahyan, müdür-i veznen
(vezne müdürün) O;
Alış Seninse de mesul olan veriştin O;*

*Denizde cenk olacakmış... gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lazım imiş... askerın, kumandanın O;
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı (tedarikçisi) O;
Tabib-i aile (aile doktoru), eczacı... hepsi hasılı O.*

*Ya Sen nesin?
MÜTEVEKKİL!
Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir...
Ne saygısızlık bu!
HUDA'YI KENDİNE KUL YAPTI,
KENDİ OLDU HÜDA;
Utanmadan da "TEVEKKÜL" diyor bu cür'ete, ha?!...*

Gelelim Mehmet Âkif'in siyasi duruşuna ve Sultan Abdülhamid'le ilgili sözlerine:

Âkif, hürriyetçi fikirlerinde büyük çapta, daha rüştiye öğrencisiyken, hocası, Hoca Kadri Efendi'den etkilenmiştir. Daha sonra Jön Türkler'in Kahire ayağındaki en önemli şahsiyetlerden biri olacak Hoca Kadri Efendi'ye hayranlığını Âkif şöyle anlatıyor:

Bu seyyar hocaların en mühimi son sınıfta kendisinden Türkçe okuduğum Hoca Kadri Efendi'dir. Hoca Kadri Efendi Abdülhamit devrinin hürriyetperver şahsiyetlerindendir.

O devirde evvelâ Mısır'a kaçtı. Orada Kanun-i Esasî gazetesini çıkardı. Sonra Paris'e gitti. Paris'te Harb-i Umumî ortalarına kadar yaşadı. İlmen ve ahlâken çok yüksek bir zât. Aslen Herseklidir. İngiliz Kerim Efendi'den, Hoca Tahsin Efendi'den okumuş. Arapçası, Acemcesi çok kuvvetli. Fransızca da öğrenmişti. Paris'te ilerletmiştir. Bu zât lisan itibariyle üzerimde çok müessir oldu. O kadar yüksek bir adamın alelâde nasihati bile tesir eder.

Yeni Osmanlılar'ın hürriyetçi fikirlerinden etkilenip istibdata karşı çıkan Hoca Kadri Efendi, kendisinden önce Kahire'ye kaçıp *Kanun-ı Esasi* gazetesini çıkaran, ulemadan Şeyh Alizâde Hoca Muhtittin Efendi'nin yakın halkasındaki insanlardan biri olmuştur.

Âkif'in Sultan Abdülhamid aleyhindeki ifadeleri daha çok *Safahat*'ın 6. kitabı olan "Asım"da geçer. *Asım*, şairin en uzun manzum hikâyesidir. Manzumede, dört kişi arasında, I. Dünya Savaşı devam ederken, memleket meseleleri üzerinde yapılan uzun uzadıya bir konuşma yer alır. Köse İmam, Hoca, Asım ve Emin hikâyenin dört kahramanıdır. Köse İmam, Mehmet Âkif'in babası İpekli Tahir Hoca'nın talebelerinden Ali Şevki Hoca'yı, Hoca, Mehmet Âkif'i, Asım, Ali Şevki Hoca'nın oğlu Asım'ı, Emin ise Mehmet Âkif'in oğlu Emin'dir.

Köse İmam, daha gelenekselci ve orta yaşın üzerindedir. Medreselileri temsil eden Köse İmam gelenekselci olmakla beraber çağın gereği olan yeniliklere tamamen karşı birisi değildir. Hikâyedeki üç neslin üçü de Sultan Abdülhamid'e karşıdır. Hikâyede Emin var yok arsında yer alır. Hikâyenin sonuna doğru Asım ön plana çıkar. Asım, manevi değerlere önem veren, ahlaki dejenerasyona daha çok fiziki gücüyle karşı çıkan bir gençtir. Hoca'nın de telkinleriyle Batı'ya gidip tahsil yapacak, Batı'nın fen ve teknolojisi ile Doğu'nun imanını birleştirme gayretinde olacaktır.

Asım'daki ifadeler, farklı kişiler tarafından kullanılsa da esas sahibi Mehmet Âkif'in kendisidir. *Asım*'da Sultan'la ilgili ifadeler şöyle bir bakalım:

Gölgesinden bile korkup bağırان bir ödleک
 Otuz üç yıl bizi korkuttu Şeriat diyerek
 Vahdeti muhlisiniz, elde asa çıktı herif,
 Bir alay zabiti kestirdi. Sebep: “şer-i şerif”

“Ah o Yıldız’daki baykuş ölüvermezse eğer,
 Âkıbet çok kötü...”

Mehmet Âkif’in sonraki yıllarda Sultan Abdülhamid’le ilgili pişmanlığını “Semerci Hikâyesi” isimli şiirle ortaya koyduğunu iddia edenler vardır. Bunun gerçekte alakası yoktur. Çünkü *Semerci Hikâyesi* de *Asım*’da yer alan bölümdür. Bu manzum hikâyede, semerlerini beğenmeyen eşekler, yaşlı ve tecrübeli semercinin ölmesini temenni ederler. Semerci Usta da bütün faniler gibi bir gün göçüp gider. Yerine geçen çırak öyle kötü semerler yapar ki eşeklerin sırtı parçalanır. Eşekler, gelenin kötülüğünden dolayı gideni arar hale gelirler. Âkif de İttihatçıların acemi, komitacı ve akıldan ziyade duyguları ön planda tutan yönetiminden elbette memnun değildir. Gelenler gideni aratmıştır ama gelenlerin kötü olması gidenin iyi olduğu anlamına gelmez. Âkif, Sultan Abdülhamid’in istibdadına karşı olduğu gibi İttihatçıların zorbalığına ve baskıcılığına da karşıdır. İstiklal Savaşı’nın manevi mimarlarından biri olmasına rağmen tek partili dönem istibdatına tahammül edemediği için ülkeyi terk etmiştir.

Hal böyleyken *Semerci Hikâyesi* manzumesinin bir pişmanlık şiiri olduğuna dair iddiaların gerçekte alakası yoktur. Bu tür şeyler, daha çok Abdülhamid’le Mehmet Âkif’i aynı anda sevmekte zorlanan bazı muhafazakârların uydurmalarıdır. Nitekim, Âkif’in, adı geçen şiirin kıssadan hisse bölümünde, her türlü istibdata boyun eğenlere de bir çift lafı vardır:

Nâsîhatim sana: Herzeyle iştigâli bırak;
 Adamlığın yolu nerdense, bul da girmeye bak.

Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün, gez;
 Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.
 Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
 Küfür savurma boyun kestiğin semercilere.

Yani özetle diyor ki, kişi eşek olduktan sonra ona yular takan, semer vuran biri olacaktır.

Hocazade, konuşma esnasında toplumun üzerine kabûs gibi çöken istibdatı tasvir eder:

Ne yaman şeydi unuttun mu o istibdâdı?
 Hep fecâyî'di, hayâtın hele hiç yoktu tadı.
 Milletin benzi sararmış, işitilmezdi refâh;
 Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir "âh!"

Köse İmam, mevcut durumdan da şikâyet etmeye başlayınca, Hocazade sorar: "Niye hürriyyet için sürgüne gittindi?"

Köse İmam cevap verir: "Gittim amma bu değil beklediğim hürriyyet."

Âkif, başka bir vesileyle sözü yine Sultan Abdülhamid'in sürgünlerine ve vatansever insanları harcamasına getirir:

Mefâhir bekleyen abadan (babalarıyla övünmeyi bekleyen)
evladı hacil ettin (utandırdın);
Ne âli kavm idik; hayfa ki (ne yazık ki) *sen geldin sefil ettin;*
Bütün ümmîd-i istikbali (gelecek ümidini) *artık müstahil et-*
tin (boşa çıkardın);
Rezil olduk... Sen ey kâbus-i huni (kanlı kabûs), *sen rezil*
ettin!
Hamîyyetgamz eden (vatanperverlik gösteren) *bir pak alın*
her kimde gördünse,
"Bu bir canı!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.

Âkif, İttihatçıların kötü yönetimini gördükten sonra değil, daha Hürriyet'in İlanı'ndan beri, başıboşluk, kaos, anarşi, her isteye-

nin istediği gibi hareket etmenin “hürriyet” zannedildiği zihniyeti ret etmiştir. “Safahat”ın *Süleymaniye Kürsüsünde* bölümünde konuşturduğu vaiz Tatar asıllı Müslüman seyyah Abdürreşid İbrahim’dir. Vaiz, Hürriyet’in İlanı günlerinde İstanbul’a gelmiştir. Gördüğü manzara tam bir fren patlamasıdır:

*Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı, pazar
Na’radan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyet var!
Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş... Doğru:
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığığın;
Kafalar tütsülü hülyâ ile, gözler kızgın.
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,
Yıkıvermiş de tımarhâneyi çıkmış birden!
Zurnalar şehrin ahâlisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak tâ dayanın yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik belli!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...*

-Yaşasın!

-Kim yaşasın?

-Ömrü olan.

-Şak! Şak! Şak!

*Ne devâirde (devlet dairelerinde) hükûmet, ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi,’ ne maârif, ne alış var, ne veriş.*

*Çamlıbel sanki şehir: Zabıta yok, râbıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vâsıta yok.*

*“Zevk-i hürriyeti (hürriyet zevkini) onlar daha çok anlamalı”
Diye mekteblilerin mektebi tekmil (tamamen) kapalı!
İlmi tazyîk ile (zorlamayla) ta’lîm (öğretmek), o da bir istibdâd...*

Haydi öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd!
Nutka gelmiş öte dursun hocalar bir yandan...
Sahnedен sahneye koşmakta bütün şâkirdan (talebeler).
Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirli;
Kalmıyor kimseciğin muzmeri (içindeki) artık gizli.
Dalkavuk devri değil, eski kasâid (kasideler) yerine,
Üdebânız (edebiyetçılarınız) ana avrat sövüyor birbirine!
Türlü adlarla çıkan nâ-mütenâhî (çok sayıda) gazete,
Ayrılık tohumunu bol bol atıyor memlekete.
İt yetiştirmek için toprağı gâyet münbit (verimli)
Bularak fuhuş ekiyor salma gezen bir sürü it!
Yürüyor dine beş on maskara, alkışlanıyor,
Nesl-i hâzır (mevcut nesil) bunu hürriyet-i vicdan sanıyor!
Kadın, erkek koşuyor borç ederek Avrupa'ya
Sapa düşmekte sizin şıklara, zannım, Asya!
Hakk'a tefviz (Allah'ın izniyle!) ile üç tâne yetişmiş kızını;
Taşıyanlar bile varmış buradan baldızını,
Analık ilmi için Paris'e, yüksünmeyerek...
Yük ağır, ecriden nisbetle (o oranda) azîm olsa gerek!

Bu şiirden anlaşılıyor ki, Mehmet Âkif sadece istibdatın düşmanı değil, aynı zamanda hürriyet zannedilen her türlü keşmekeşin ve başıboşluğun da karşısındadır. Hangi dönemde olursa olsun, kim tarafından sahneye konursa konsun...

Nitekim, Burdur milletvekili olarak bulunduğu, Cumhuriyeti kuran I. Meclis'te, Mustafa Kemal'in tek adam olma eğilimini görmüş, bundan dolayı başını Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş'ın çektiği İkinci Grup denen muhalif kanatta yer almıştır.

Asım'da adı geçen "Mandal" lakaplı bir Oflu Hoca vardır. Hoca çok okumuş biri değil ama mangal gibi bir yüreğe sahiptir. Hoca aynı zamanda, sözünü sakınmayan, delidolu bir Abdülhamid muhalifidir. Oflu der ki:

*Yine bir dolduran olmuştu ki Abdülhamid'i,
Karakoldan dediler: "Şimdi, İmam, Erzurum'a!"*

Bu satırlar, aslında muhaliflerin sudan sebeplerle İstanbul'da sürülmelerini ve jurnalcılığı hicvetmektedir. Mandal'ın sürülme sebebi ise yine onun ağzından şöyle anlatılır:

*Çoktan beridir vardı benim bir derdim:
Gideyim, zâlimi ikaz edeyim, isterdim.
O, bizim câmi uzaktır, gelemez, mâni' ne?
Giderim ben, diyerek, vardım onun câmi'ine.
Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,
Koca Şevketli! Hakikat bunu etmezdim ümid.
Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız;
O silâhşörler, o al fesli herifler sayısız.
Neye mâl olmada seyret, herifin bir namazı:
Sâde altmış bin adam kaldı namazsız en azı!
Hele tebzîri (israfı) aşan masrafı, dersin, sorma.
Gördüğüm maskaralık gitti de artık zoruma,
Dedim ki: "Bunca zamandır nedir bu gizlenmek?
Biraz da meydana çıksan da hasbihâl etsek.
Adam mı, cin mi nesin? Yok ne bir gören ne eden;
Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden.
Değil mi saklanıyorsun, demek ki: Korkudasın;
Ya çünkü korkan adamlar, gerek ki saklansın.
Değil mi korkudasın var kabâhatin mutlak! .."
Bir de baktım, canavarlar pusulardan çıkarak,
Koştular, tekmeye kuvvet kimi, dipçikle kimi,
Serdiler her tarafından delinen pöstekimi.
— Sonra? ...
— Ben hissimi kaybetmişim artık...
— Vah! Vah!
— Sanki bir korkulu rü'yâ idi... Ferdâsı (ertesini) sabah,*

*Deniz üstünde bulup kendimi şaştım bu işe,
Dedim ki: "Anlatırım ben, Hamid öbür gelişe."*

Burada, Mehmet Âkif, Sultan'ın kafes arkasına kapanıp halktan kendisini soyutlamasını, israfçılığını, korkaklığını, etrafını etten duvarla örece kadar korunma duygusunu, zalimliğini tabir caizse köyün delisine söyletiyor.

Âkif'e göre Oflu Hoca, Sünni İslam geleneğinin çoktan yok ettiği isyan ve itiraz hakkını kullanan bir Müslümandır. Keşke biraz da ilmi olsa...

*Oflu'nun ilmi de olsaydı o îmâna göre,
Şimdi baştanbaşa tevhîd (İslam inancı) ile dolmuştu küre,*

Oflu Hoca dolayısıyla şair, adalet kavramını, Müslümanların zulme karşı haklının yanında durması gerektiğini şu mısralarla ifade eder:

*Hakkı bir zâlîme ihtâr, o ne şâhâne cihâd!
"En büyüktür" dedi Peygamber-i pâkîze-nihâd (kusur ve günahsız Peygamber).*

Hak zelîl oldu mu millet de hükûmet de zelîl.

*"Hangi ümmette ki müşkildir edilmek tahsîl,
Âcizin hakkı kavîlerden (güçlülerden) ... O, kuvvetlenemez."
Ömer'in hutbesi aklında mı bilmem?*

— *Bilmem...*

— *"Eyyühe'n-nâs (ey insanlar), ederim taptığım Allâh'a ka-
sem,*

*Yoktur aslâ şu cemâ'atte ki hiçbir âciz,
Benim indimde sizin olmaya en kadiriniz (güçlünüz),
Bir kavinizde (güçlünüzde) olan hakkını kurtarmam için.
Bir kavî (güçlü) kimse de yoktur ki bu ümmette, bilin,
En zâîf olmaya nezdinde, tutup kendinden,
Âcizin hakkını isrâr ile isterken ben."*

Ömer'in işte, Hocam, çizdiği meslek buydu.

— *Lâkin akvâline* (sözlerine) *ef'âli* (icraatı) *bi-hakkın* (hak-kıyla) *uydu*.

— *Sallanan çünkü kılıçlardı; ne kuyruk, ne kavuk!*

Öyle bir devr-i şehâmette (muhteşem devirde) *kolaydır ululuk*.

Şair, şiirinin devamında sözü yine Sultan Abdülhamid'e ve etrafın-dakilere getirir:

Senin etrâfını alsın ki yığınlarca sefil,

Kimi idmanlı edepsiz, kim ta'limli rezil.

Kiminin fıtratı âzâde hayâ kaydından;

Kiminin iffeti ikbâline etten kalkan.

Çünkü mâdem yürüyen sâde senin saltanatın,

Şimdilik heykeli sensin tapılan mefa'atın.

Sultan'ın etrafını kuşatan dalkavuk kafilesi için kullanılan *Sefil, idmanlı edepsiz, eğitimli rezil, hayasız, yükselmek için iffetini feda eden, menfaate tapan* şeklindeki sözler, Mehmet Âkif'in İstibdat dönemiyle ilgili olarak ne kadar dolu olduğunu göstermektedir.

Âkif'e göre, dalkavuklar için kimin padişah olduğu hiç önemli değil, yeter ki onlar umdukları menfaati elde etsinler. Çok sadık oldukları zannedilen padişah gitti mi bu güruh başlar ona küfret-meye ve yeni gelene yaltaklanmaya:

Sonra nevbetle, uzun boylu, söverler selef.

Halefin farz edelim şimdi öbür mektepten.

Dalkavuklar yeni bir maske takarlar da hemen,

Kuşatırlar yine etrâfını:

Sübhân'allâh!

Bu ne fıtrat, bu ne vicdân-ı me'âli-âgâh (yüce uyanık vic-dan)!

Zât-ı ulyâları (Yüce şahsınız) *Hakk'ın bize in'âmımız* (ni-metisiniz),

*Kimsiniz, söyleyiniz, Hazret-i Mûsâ mısınız?
Hele Fir'avn'ın elinden yakamız kurtuldu;
Hele mahvolmadan evvel sizi millet buldu.
Âh efendim, o herif yok mu, kızıl kâfirdi;*

Daha önce önünde el pençe divan durdukları devrik padişahlarına *Firavun*, kızıl kâfir diyecek kadar alçalan dalkavuklar yeni padişah için çoktan kasideler düzmeye başlamıştır bile...

Sultan Abdülhamid zamanında her söze “padişahımızın sayesinde” diyerek söze başlayanların ve onun zulmüne alet olanların İttihatçılar zamanında büyük hürriyetçi kesilmelerini ve önlerine gelen herkese “mürteci” demelerini şu sözlerle eleştiriyor:

*Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:
Hani bir sâye-i şahane çekip her şeyi yer!
Onların birçoğu ahrar-ı izam oldu bugün
Mürteci, nah kafa, bizler... Kerem et, hâli düşün*

Âkif'in, Sultan Abdülhamid devriyle ilgili eleştirdiği en önemli taraflardan birisi de güvenlik ve hürriyet dengesinin kurulamaması, her şeyin güç, silah, polis gücü ve zaptiyeyle halledildiğinin zannedilmesidir:

*Ya kuzum, zabtiye rûhuyle hükûmet sürenin,
Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin!*

Bütün bunlara rağmen Âkif, Asım'ın zulmün uygulayıcısı olan Ba-biâli'ye baskın düzenleme niyetine şiddetle karşı çıkar. O, bu tav-
rıyla her türlü muhalefete taraftarken şiddete ise kararlılıkla karşı
çıkmıştır. Nitekim, Asım kendisinin nasihatlerinden sonra bu işten
vazgeçmiştir. Onun Asım'a gösterdiği hedef, Avrupa'dır. Çünkü
orada fenle beraber hak ve hukuk da var:

*Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsım!
Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'anlaşalım (açık olalım):*

*İnkılâb istiyorum ben de fakat, Abduh gibi...
 Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertîbi,
 Bâbîâlî'leri basmak, adam asmakla değil.
 Çek bu işten bütün ihvânını (arkadaşlarını), kendin de çekil.
 Gezmeysin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
 Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya.*

“İnkılâb istiyorum ben de fakat, Abduh gibi...” ifadesi, Mehmet Âkif'in Muhammed Abduh'un ne denli etkisi altında kaldığının en belirgin göstergesidir.

Âkif'in bütün şiirlerinde Avrupa sadece kalkınmışlık ve eğitim açısından üstün görülmez, ona göre insani ahlak açısından da Avrupa ne yazık ki İslam dünyasından daha iyi durumdadır. Onun için Asım ve benzerlerine bir hedef gösterir:

*Şimdi, Âsım, bana müfrit (aşırı) de, ne istersen de,
 Ma'rifetten de cüdâ (uzak) Şark o fazîletten de.
 Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
 Sâde Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
 O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
 Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
 Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî (sonsuz) pınarı,
 Hem için hem getirin yurda o nâfi' (faydalı) suları.
 Aynı menba'ları (kaynakları) ihyâ (canlandırmak) için artık
 burada.*

Mehmet Âkif, hayatının hiçbir safhasında Sultan Abdülhamid'le ilgili yazdıklarından bir milimlik bile pişmanlık duymamıştır. Türkiye'deki körü körüne Abdülhamid âşığı olan bazı sözümona İslamcıların son yıllarda Mehmet Âkif'e, sırf Sultan Abdülhamid muhalifliğinden dolayı ağza alınmayacak hakaretler yapmaları bir akıl tutulmasıdır. Bu tipler, kısa bir süre önce vefat eden malum fesli meczubun müritleridirler. Ak Partili bir eski Meclis Başkanı'nın kendisini ziyaret eden Mehmet Âkif'in torununa “Sizin de-

deniz ulu hakan Abdülhamid Han Hazretlerine zaten karşıydı” diyerek misafirinde şok etkisi yaratması, Türkiye’deki Abdülhamid taraftarlığının adeta bir iman meselesi haline getirildiğinin göstergesidir.

Abdülhamid’i eleştirmek sanki Hazreti Peygamber’i eleştirmek-miş gibi algılanması fanatizmin artık çukur noktasıdır. Daha önceleri Sultan Abdülhamid hakkında tarihi belgelere dayalı olarak yazdığım bazı yazılardan ve yaptığım televizyon konuşmalarından sonra bizim mahalleden yapılan hakaret dolu yorumlar, artık Hamidizmin de tıpkı Kemalizm gibi tabular safındaki yerini aldığını gösteriyor.

Türkiye’nin Milli Şairi’ne, İstiklalimizin Şairi’ne, paltosuz gezdiği halde İstiklal Marşı’nı yazdığı için kendisine ısrarla verilmek istenen para ödülünü ret eden, ilkeleri uğruna vatanını terk edip gurbeti mesken tutan Mehmet Âkif Ersoy’a, sırf Sultan Abdülhamid’e muhalifliğinden dolayı hakaret etmek tek kelimeyle had bilmezlik ve edepsizliktir.

Elbette Mehmet Âkif’in de her fani gibi hataları ve sevapları vardır. O da tabii ki eleştirilebilir ama hakaret edilmeyi en son hak edecek kişi sanırım odur.

Soru 19.

Bediüzzaman Said Nursi Sultan Abdülhamid'e Niçin Karşıydı?

Bediüzzaman Said Nursi, aslen Bitlisli olmasına rağmen hayatının çok önemli bir bölümü Van'da geçmiştir. Bediüzzaman'ın fevkalade bir ilme ve muhakeme kabiliyetine sahip olduğunun farkında olan zamanın Van Valisi (1898-1906) İşkodralı Tahir Paşa, onun ilminden ve manevi kişiliğinden yararlanmak için kendisini uzun süre konağında misafir etmiştir.

Bediüzzaman, konaktaki sohbetleri esnasında, o zaman Osmanlı haritasında "Kürdistan" olarak yer alan bölgenin problemleriyle ilgili tespitlerini ve çözüm önerilerini Tahir Paşa'yla paylaşır. Molla Said'e göre Doğu'da üç büyük problem vardır: Cehalet, zaruret (fakirlik) ve ihtilaf (ırkçılık, bölücülük). Bunlara karşı sanat, marifet (eğitim) ve ittifak (birlik, beraberlik) silahlarıyla mücadele edilecektir. Ancak hepsinden önce cehaletin bertaraf edilmesi lazımdır.

O zamanlar, Osmanlı devletinin her tarafında olduğu gibi Doğu'da da klasik medreseler çokça bozulmuştur. Burada sadece dini ilimleri okuyup fen ilimlerinden haberdar olmayanlar büyük bir taassup içindedirler. Üstelik medreselerdeki ezberci ve teorik eğitim imamdan başka bir meslek erbabı yetiştirmekten uzaktır.

Büyük çapta Sultan Abdülhamid zamanında açılan Batılı tarzda eğitim veren mektepler ise henüz Doğu'ya ulaşmamıştır. Ulaşsa bile

buralardan mezun olan gençler, büyük çapta dini eğitimden uzak oldukları için kendi değerlerine yabancılaşmaktadırlar. Ülkenin her tarafında sarıklı medreseliler (softalar) fesli mekteplileri dinden çıkmakla; mektepliler ise onları gerici olmakla suçlamaktadırlar.

Bediüzzaman hem Doğu'daki cehaleti yenmek hem de söz konusu kavgaya son vermek amacıyla Van'da, din ilimleri ile fen ilimlerinin bir arada okutulacağı "Medretüzzehra" ismiyle bir üniversite kurulması için bir proje hazırlar. Gerekçesi ise şudur:

"Vicdanın ziyası, ulûm-u diniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecellî eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphe tevellüd eder."

Günümüz Türkçesiyle şöyle diyordu: Vicdanın ışığı din ilimleridir, aklın nuru ise fen ilimleridir. İkisinin bir araya gelmesiyle hakikat ortaya çıkar. Bu iki kanatla talebe adeta uçar. Ayrıldıkları zaman birincisinde taassup yani bağnazlık, ikincisinde ise manevi değerlerle ilgili şüphe doğar.

Bediüzzaman, hem sarıklı-fesli; medreseli-mektepli kavgasını bitirecek hem de Doğu'da eğitimi şahlandıracak böyle bir projenin ancak padişahın kabul ve emriyle gerçekleşeceğini de farkındadır. Ülkede "yedi vahit" yani tek adam yönetimi vardır ve meramın o tek kişiye anlatılması lazım. Bediüzzaman, Doğu ve Güneydoğu'da, başka bir ifadeyle Kürdistan'da şöhret sahibidir ama İstanbul'da henüz bilinen bir insan değildir. Padişahla görüşmesi için Vali Tahir Paşa devreye girer. O zaman bir ilden diğer ile gitmek izne tabidir. İstanbul'a gitmek için adeta vize alınması lazım. Tahir Paşa, bu sırada Bitlis valisidir. Bediüzzaman'la ilgili saraya, kendisinin tedavi için İstanbul'a geldiğini, kolaylık sağlanmasını arz eden bir mektup yazar. Vali, mektupta Molla Said'le ilgili çok övücü ifadelerle yer vermiştir. Bugün aslı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarında bulunan belgenin Latin harfleriyle sureti şudur:

Ma'rûz-ı Çâkerânemdir,

Kürdistân ulemâsı beyninde hârika-i zekâ ile müştehir Molla Saîd Efendi muhtâc-ı tedâvi olduğundan şefkat ve merhamet-i hazret-i hilâfetpenâhîye ilticâ ederek bu kere ol cânib-i âliye 'azîmet eylemiştir.

Mumaileyh bu havâlîde ilimce umûmun merca'-ı hall-i müşkilâtı olduğu hâlde yine kendisini talebeden sayarak kıyâfeti ni değiştirmeye şimdiye kadar muvâfakat etmemiştir. Kendisi velîni'met-i a'zam efendimiz hazretlerine hakîkaten sâdık ve hâlis bir duâcı olmağla berâber fıtraten edîb ve kanaât-kâr ve fikr-i çâkerânemce şimdiye kadar Dersaâdet'e gitmek bahtiyârlığına nâil olan kürd ulemâsı içinde gerek ahlâk-ı hasenece gerek zât-ı hazret-i hilâfetpenâhîye sadâkat ve ubûdiyetçe en ziyâde şâyân-ı âtîfet bir zât-ı diyânet-şîâr olmasına nazaran mumaileyhin emr-i tedâvi husûsunda teshîlât ve nâil-i iltifât-ı mahsûsa olması umûm Kürdistân talebesi hakkında ile'l-ebed unutulmaz bir inâyet-i âli'l-âl-i hazret-i pâdişâhî telakkî olunacağını 'arzına cür'et kılındı. Bu bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir.

Fi 3 Teşrîn-i Sâni, Sene 1323 (16 Aralık 1907)

Bende (Köleniz): Bitlis Vâlisi Tâhir

(Mühür)

Bu belgede Vali Tahir Paşa, Bediüzzaman'ı, günümüzde anlaşılacak dille, Sultan'a şöyle tarif ediyordu:

Kürdistan uleması arasında harika bir zekâyâ sahip olmasıyla meşhur olan Molla Said, tedavi görmek için padişahımızın şefkat ve merhametine güvenerek İstanbul'a gelmiştir. Kendisi, ilmi meselelerde herkesin içinden çıkamadığı zor konuları getirip çözdüğü adres olduğu halde hâlâ kendisini talebe olarak görüp ulema kıyafetine girmemiştir.

Kendisi padişahımıza bağlı ve halis bir duacı olup yaratılışı itibariyle edepli ve kanaatkâr bir insandır. Bugüne kadar İstanbul'a

gitme bahtiyarlığına erişmiş Kürt âlimler arasında güzel ahlak sahibi olmasıyla ve padişaha sadakati itibariyle en çok ihsan edilmeye layık, dini, hayat tarzı edinmiş bir insandır. Bu özelliklerinden dolayı tedavisi konusunda kolaylık gösterilmesi ve padişahımızın özel iltifatına nail olması, Kürdistan'daki bütün ilim erbabı arasında padişahımızın asla unutulmayacak bir ihsanı olarak anılacağı için bu mektubu yazma cüretinde bulundum.

Aralık ayının son günlerinde İstanbul'a gelen Bediüzzaman bütün girişimlerine rağmen padişahın mabeynini aşip Sultan'a ulaşamaz. Bütün kapılar karşısında adeta duvar olmuştur. Kıyafeti, belindeki kaması, konuşması ve ezilip büzülmemesi ve dik duruşuyla çok farklı bir portre çizen Molla Said'ten mabeyinciler hoşlanmazlar. İstanbul'da memleketinin dertlerini dile getirip çözüm bulmakta kararlı olan Molla Said, İstanbul'daki basın, ilim ve fikir dünyasının dikkatini çekmek için Sultan'a hitaben yazdığı dilekçeyi mabeyne bırakıp ayrılır.

Gittiği yer, İstanbul'un kalburüstü fikir adamları, yazar ve çizerlerin uğrak yeri olan Fatih'teki Şekerci Hanı'dır. Handa bir odaya yerleşerek "Her suale cevap verilir, her müşkül halledilir, sual sorulmaz" gibi iddialı bir ilanla bir anda ilgi odağı haline gelir. Bediüzzaman'ın amacı şahsına değil, fikirlerine dikkat çekmektir. Gösterilen yoğun ilgi, sarayı ve sarayın adamlarını telaşlandırır. (O zamanki namıyla Molla Said-i Kürdi) "deli" damgası vurularak Üsküdar'daki Toptaşı Akıl Hastanesine gönderilir. Burada kendisiyle uzun boylu görüşen Ermeni bir doktor, hakkında düzenlediği raporda "Eğer Bediüzzaman deli ise yeryüzünde akıllı insan yoktur," der ve taburcu eder. "Delilik" ithamı işe yaramayınca bu sefer gözaltına alınır.

Bediüzzaman gözaltındayken kendisinin çok önemli bir ziyaretçisi vardır. Dönemin Zabtiye Nazırı Şefik Paşa, Bediüzzaman'a bir teklifle gelir.

Şefik Paşa, padişahın selamını getirdiğini söyleyerek söze başlamıştır. Paşa, Padişah'ın kendisine 1000 kuruş aylık maaş bağlaya-

cağını, daha sonra bu miktarın 20-30 liraya çıkarılacağını söyler. Ancak bir şartı vardır. O da Bediüzzaman'ın İstanbul'dan ayrılmasıdır. Bediüzzaman, şahsi menfaati için değil milletin menfaati için İstanbul'a geldiğini, 1000 lira da olsa asla kabul etmeyeceğini, maaş dilencisi olmadığını vurgulu cümlelerle ifade eder. Şefik Paşa, bu sefer el yükseltir. Van'da kurmasını istediği üniversiteyle ilgili olarak yaptığı yazılı başvurunun Bakanlar Kurulu'nun gündeminde olduğunu, konunun daha sonra ele alınacağını söyler. Bunun üzerine Bediüzzaman, asla talep etmediği maaş konusunun aciliyetle gündeme getirilip Doğu'yu cehaletten kurtaracak eğitim projesinin ertelenmesini anlamadığını söyler. Şefik Paşa, iknada başarısız olunca bu sefer Bediüzzaman'ı padişahın gazabıyla tehdit eder.

Bediüzzaman, hapis, sürgün hatta ölümün bile kendisini korkutmayacağını der ve ekler: "Bana hiddet fayda vermez, nafile yorulmayınız." Paşa'ya, İstanbul'a gelirken hayatını rüşvet olarak getirdiğini dolayısıyla yamacılık yapmasının bir faydası olmayacağını çok net bir şekilde söyler.

Paşa'ya, herkesin korkuyla sindirildiğine dair söyledikleri istibdat döneminin tam anlamıyla resmini çizmektedir:

Sigara kâğıdı kadar ince ve nizam namıyla bir perdeyi bu kadar feveran-ı efkâr ve hissiyata karşı herkesin üstüne örtmüşsünüz. Herkes altında sizin tazyikatınızla meyyit-i müteharrik gibi inliyor. Ben acemi idim, altına girmedim. Üstüne düştüm. Suret-i telebbüsüm gibi ahlâkım da sakîl idi. Bir kere mabeynde yırtıldı. Şişli'de bir Ermeninin evine düştüm. Orada yırtıldı. Şekerci Hanına düştüm. Orada da yırtıldı. Tımarhaneye düştüm. Şimdi de tarassudhaneye düşmüşüm.

Günümüz Türkçesiyle Bediüzzaman'ın Şefik Paşa'ya özetle ve mealen söylediği şudur: İnsanların, fikirleriyle ve duygularıyla karşı olmasına rağmen, aslında korkaklığın sonucu sigara kâğıdı kadar

zayıf olan bir perdeyi kamu nizamını koruma bahanesiyle bütün toplumun üstüne örtmüştünüz. Sizin baskılarınız sonucu insanlar adeta hareket halindeki ölümler gibi o istibdat perdesi altında inliyor. Ben acemi olduğum için (burada kinaye yapıyor) o perdenin altına girmeyi reddedip üstüne düştüm. Kıyafetim gibi tabiatım da kaba ve sertti. Karşınızda eğilip bükülmedim. Boşuna yama yapmaya çalışmayın. Sizin istibdat denen perdeniz, ilk olarak mabe-yinde yırtıldı. Şişli’de bir Ermeni’nin evinde bir kez daha yırtıldı. (Şişli’de bazı devlet adamları kendisini aslen Vanlı olan zengin bir Ermeni vatandaşın evinde ziyaret edip onu teşebbüsünden vazgeçirmeye çalışmış.) Sonra sırasıyla Şekerci Hanı’nda, Tımarhanede yırtıldı. Şimdi de nezaretteyim. Konuyu örtbas etme girişiminiz yani o istibdat perdesini yamamaya çalışmanız beni incitmekten başka bir işe yaramaz.

Cezalandırma ve tehditlerle Bediüzzaman’a istediklerini yapamayacağını anlayan İstibdat yönetimi kendisini tahliye ettiler.

Bediüzzaman da diğer İslamcı münevverler gibi, dinin istibdata zırh yapılmasına, İslam dininin tek adam yönetimine ve keyfiliğe müsait olduğu şeklinde bir kanaat uyanmış olmasına şiddetle karşıydı. Onun için II. Meşrutiyet ilan edilince Sultanahmet Meydanında ve ardından Selanik’te düzenlenen mitinglerde geniş kalabalıklara, İslam dini açısından istibdatın kötülüğünü ve Meşrutiyet’in önem ve faziletlerini anlattı. Daha sonra bu nutuklarını “Hürriyete Hitap” başlığıyla gazetelerde yayımladı.

Bediüzzaman Said Nursi, “Risale-i Nur Külliyyatı”nı yazmadan önceki, sosyal ve siyasi olaylarla içli dışlı olduğu zamanlardaki hayatını “Eski Said” olarak nitelendirir. Ankara’da 1922 yılında Mustafa Kemal’le görüşmesinden sonra gittiği Van’da bir süre inziva hayatı yaşar, Tahrir-i Sükûn Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte esen zulüm fırtınası esnasında o da sürgüne gönderilir. Isparta’nın kuş konmaz ve kervan geçmez, yolu bile olmayan bir köyü olan Barla’ya, unutulup ölmesi için sürgüne gönderilir. Ama öyle olmaz. Buradan başlamak üzere bu sefer Kur’anı Kerim’in as-

rımıza bakan bir tefsiri *Risale-i Nurları* yazmaya başlayarak bu sefer Cumhuriyet döneminin istibdatına karşı, bu sefer siyasi olarak değil, sadece ilmi olarak mücadele etmeye başlar. Bu dönemine de “Yeni Said” der.

Eski Said döneminde yazdığı eserleri, çeşitli isimler altında irili ufaklı risaleler şeklinde yayımlandığı gibi söz konusu bütün eserlerin toplu olarak bir arada bulunduğu yayımlar da yapılmıştır.

Bediüzzaman’ın Sultan Abdülhamid ve dönemiyle ilgili beyanlarına, daha çok Kürt aşiretlerini, Meşrutiyet’in faziletleri ve istibdatın kötülükleri konusunda ikna etmek için yazdığı “Münazarat” isimli eseri, 31 Mart Olayı’ndan sonra çıkarıldığı sıkıyönetim mahkemesinde yaptığı savunmanın yer aldığı “Divan-ı Harb-i Örfi veya İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi” isimli eseri ile II. Meşrutiyet’in ilanından sonra çeşitli gazetelerde konuyla ilgili olarak yazdığı makalelerinde rastlıyoruz.

Osmanlı yönetiminde Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizin adı “Kürdistan”dı. Bu hem haritalarda hem de resmiyette kullanılan bir isimdi. Hal böyle olunca Bediüzzaman da mensup olduğu coğrafyayla birlikte anılıyordu: Bediüzzaman Said-i Kürdi (yani Kürdistanlı). Mevlana Celalettin Rumi (Anadolulu), Cemalettin Afgani (Afganlı) vs.

Bütün ömrü ırkçılıkla geçen Bediüzzaman’ın özellikle Türk nüfus üzerindeki etkisini yok etmek için, Cumhuriyet döneminin hem de kafatasçılık derecesindeki ırkçı yönetimi, onun “Kürdi” olan lakabından hareketle ona Kürtçülük suçlaması yaptılar. Kendisi de Cumhuriyet döneminde, “Kürdistan” ifadesi kalkınca, ismi Nurs olan köyüne izafeten “Nursi” lakabını tercih etti.

“Eski Said” dönemindeki eserlerini hem kendi sağlığında hem de vefatından sonra yayımlayan talebeleri farklı çağrışım ve suçlamalara meydan verdiği gerekçesiyle eserlerinde geçen *Kürt*, *Kürtler*, *Ekrad* (*Kürtler*), *Kürdistan* gibi kelimeleri ya çıkardılar veya başka kelimelerle değiştirdiler. Sadece yüzlercesi için bir örnek olmak üzere, onun *Divan-ı Harb-i Örfi* isimli eserinde yer alan “El-

hasıl, Sultan Selim’e biat etmişim. Onun İttihad-ı İslamdaki fikrini kabul ettim. Zira o Kürtleri ikaz etti. Onlar da ona biat ettiler. Şimdiki Kürtler, o zamanki Kürtler’dir.” şeklindeki ifadeleri, “El-hasıl Sultan Selim’e biat etmişim. Onun İttihad-ı İslam’daki fikrini kabul ettim. Zira o, vilayat-ı şarkiyeyi ikaz etti. Onlar da ona biat ettiler. Şimdiki Müslümanlar, o zamanki Müslümanlar’dır” şeklinde değiştirilerek yayımlanmıştır.

Bundan dolayı, biz burada Bediüzzaman’ın “Eski Said” dönemine ait eserlerinin toplu olarak ve orijinal şekliyle yer aldığı, Envar Neşriyat’ın yayımladığı “Asar-ı Bediyye”in 2012 yılında yapılan 4. Baskısını esas aldık. Alıntılardan sonra parantez içinde (AB) olarak kısaltması verilen eserle bu yayın kastedilmektedir.

Bediüzzaman, hürriyetçi fikirleri konusunda büyük çapta Yeni Osmanlılar’dan etkilenmiştir. Garip bir tecellidir ki, Bediüzzaman, Sultan Abdülhamid’in tahta çıktığı yıl dünyaya gelmişti. Onun gençlik yıllarında Yeni Osmanlılar, cemiyet olarak dağılmış vaziyetteydi ama onların eserleri ve tesirleri devam ediyordu. Nitekim 31 Mart Hadisesi’nden sonra çıkarıldığı sıkıyönetim mahkemesinde yaptığı savunmada İttihad-ı İslam (İslam Birliği) konusunda etkilendiği ve “seleflerim” dediği kişileri sayarken şöyle der:

Bu mes’elede seleflerim: Şeyh Cemaleddin-i Efganî, allâmelerden Mısır müftüsü merhum Muhammed Abdüh, müfrit âlimlerden Ali Suavi, Hoca Tahsin Efendilerle Namık Kemâl Bey ve Sultan Selim’dir.²⁸

Hatta *Münazarat* isimli eserinde, II. Meşrutiyet’in ilanından on altı yıl önce, yani kendisi henüz 16-17 yaşındayken “Hem ta o vakitte meşhur Kemal’in rüyasıyla uyandım.”²⁹ der.

Burada sözü edilen Kemal, Namık Kemal’dır. İstibdat döneminde birçok yazar ve düşünce insanı sansürden ve idarenin ga-

²⁸ *Asar-ı Bediyye*, Envar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 418.

²⁹ *A.g.e.*, s. 352.

zabından kurtulmak için düşüncelerini rüya ve sembollerle ifade ederlerdi. Bu dönemde “rüya”sı olan tek kişi Namık Kemal değildi. Ziya Paşa’nın “Rüya”sı da en az onunki kadar ünlüdür. Namık Kemal, bu kitapçıkta vatan, hürriyet, milliyet, kalkınma, meşveret ve benzeri fikirlerini bir rüya senaryosuyla ortaya koymuştur. Bediüzzaman’ın “Rüya’da Bir Hitabe”si de muhtemelen bu halkanın bir devamıydı.

Said Nursi’nin Sultan Abdülhamid’e karşı olan muhalefesinde Mehmet Âkif’ten bazı noktalarda ayrılır. Birincisi, Bediüzzaman Padişah’ın şahsını asla hedef almamıştır. O, yeri geldiği zaman Padişah’ın iyi taraflarını da zikreder. Eserlerinde amansız bir istibdat düşmanıdır ama bu işi şahsiyata dökmez. Hatta, Sultan’ı hayra kanalize etmek için zaman zaman kendisine övücü laflar da eder.

Bediüzzaman, 31 Mart Olayı’ndan sonra çıkarıldığı sıkıyönetim mahkemesinde, belki de İttihatçıların acımasızlığını kendilerine hatırlatmak istercesine Sultan Abdülhamid istibdatıyla mücadelesini anlatırken “O şefkatli Sultan’a boyun eğmedim” diyor. Bu cümlelerin kullanıldığı bağlama dikkat etmek lazım. Sultan Abdülhamid’in kendisine Zabtiye Nazırı aracılığıyla maaş teklif ettiğini ancak kendisinin bunu sus payı ve rüşvet olarak gördüğü için ret ettiğini anlattıktan sonra “O şefkatli Sultan’a boyun eğmedim” diyor. Hemen arkasından da “Başka sivrisinekler, beni cebr ile değil, muhabbetle müttefik edebilirler,” diyor.

Buradan çıkan sonuç şudur: Daha önce Şefik Paşa’ya da söylediği gibi, tehdit ve zorlamanın kendisine etki etmeyeceğini, koca padişahın selamla birlikte maaş teklif etmesini, özünde yanlış bulsa da yumuşak bir yaklaşım olarak değerlendirir. Meali şudur: Ben ki padişahın olumlu sayılabilecek yaklaşımıyla doğru bildiğim yolumdan şaşmamışım, sizin gibi sivrisineklerin tehdit ve baskıları bir işe yaramaz.

“Şefkatli Sultan” bu bağlamın dışında Sultan Abdülhamid’in bütün hayatı ve icraatı için genellenemez.

Bediüzzaman, Sultan'ın hilafeti elinden kaçırmamak için eski hatalarından pişmanlık duyup kendisine hak ve hakikat namına yapılan uyarıları kabul etmeye başladığını zannederek gazetelere yazdığı yazılarla uyarılarını yaptığını söyler. Bediüzzaman'ın Yıldız Sarayıyla ilgili ifadeleri aynı zamanda Sultan'a yöneltilmiş ciddi tenkitlerdir:

Münhasif Yıldız'ı dâr-ül fûnûn et, tâ Süreyya kadar i'lâ olsun!.. Ve oraya seyyahlar ve eski zebaniler yerine, melâike-i rahmeti yerleştir! Tâ cennet gibi olsun!.. Ve Yıldız'daki milletin servetini, milletin baş hastalığı olan cehaleti tedavi için millete iade et! Ve milletin mürüvvat ve muhabbetine itimad et! Zîrâ senin idarene millet mütekeffildir. Bu ömürden sonra âhireti düşünmek lâzım. Dünya seni terk etmeden, sen dünyayı terket! Zekat-ül ömrü, Ömer-i Sâni yolunda sarfeyle!..

Şimdi müvazene edelim: Yıldız, eğlence yeri olmalı veya darülfünûn.? Ve içinde seyyahîn gezmeli veyahud ulema tedris etmeli? Ve mağsub olmalı veyahut mevhub olmalı?! Hangisi daha iyidir? Eshab-ı insaf hükmetsin.³⁰

Bu sözler söylendiği zaman Sultan Abdülhamid hâlâ padişaktır ve Yıldız Sarayında oturmaktadır. Günümüz Türkçesiyle bu ifadelerden yapılabilecek çıkarımlar şunlardır:

- Yıldız artık parlaklığını kaybetmiştir. Çünkü Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte tek adam yönetimi sona ermiştir.
- Yıldız Sarayını bir üniversiteye çevirirsen bu sönük yıldız, Ülker yıldızı kadar yüce olur.
- O sarayda, ülkenin dört bir yanından getirip elinin altında tuttuğun gezginler ve adeta cehennem zebanilerini andıran saraylılar yerine melek güzelliğinde insanlar bulunsun ki orası bir cennete dönüşsün.

³⁰ A.g.e., s. 423.

- Saraydaki, halka ait olan serveti, onların iyi niyet ve sevgisine itimat ederek onların eğitimi için harca.
- Artık devletin idaresini, Meşrutiyet yönetimiyle halk, temsilcileri vasıtasıyla üzerine almıştır. Bu saatten sonra size ahireti düşünmek düşer. Ömrünün zekâtını ikinci hayat olan ahiret için harca.
- Şimdi karşılaştıralım, Yıldız Sarayı eğlence mekânı mı olmalı yoksa üniversite mi olmalı. (Yıldız'ın içindeki tiyatro ve birçok eğlence erbabı kastedilmektedir.)
- İçinde milletin sırtından yiyip içip keyfedenler mi olmalı yoksa âlimler ders mi okutmalı?
- Yıldız Sarayı gasp mı edilmiş olarak mı kalsın yoksa Sultan iradesiyle burayı sahibi olan millete versin mi?
- *Volkan* gazetesinde yazdığı bir makalede bir rüya gördüğünü ve rüyasında Sultan Abdülhamid'le karşılaştığını ve kendisine rüyada bazı telkinlerde bulunduğunu söyler. O telkinlerden biri de yukarıdaki paragrafın daha detaylı şeklidir:
- Dedim: “İstibdad, kalb-i memalik (ülkenin kalbi) olan İstanbul'da kan bırakmadığından hüsn-ü niyeti (iyi niyetini) göster. Pür-şefkat ile (şefkatle) meşrutiyeti kansız kabul ettiğin gibi; menfur olmuş (nefret edilen) Yıldızı mahbub-ı kulûb (kalplerin sevgilisi) etmek için, eski zebanîler yerine melâike-i rahmet (rahmet melekleri) gibi muhakkikîn-i ulemayı (araştırmacı alimleri) doldurmak.. ve Yıldızı dâr-ül fûnûn (Üniversite) gibi etmek.. Ve ulûm-u İslâmiyeyi (İslami ilimleri) ihya etmek (canlandırmak) ve meşihat-ı İslâmiyeyi (Şeyhülislamlık makamını) ve Hilâfeti, mevki-i hakikisine is'ad etmek. (gerçek konumuna getirmek). Ve milletin kalb hastalığı olan za'f-ı diyanet (dinden soğuma) ve baş hastalığı olan cehaleti, servet ve iktidarınla tedavi etmekle, Yıldızı Süreyya (Ülker yıldızı) kadar i'lâ et (yücelt). Tâ Hânedân-ı Osmanî (Osmanlı hanedanı) ol burc-ı hilafette

(o halifelik burcunda) pertevnisâr-ı adâlet olabilsin (adalet ışığı saçabilsin). Hem de havaic-i zaruriyeye iktisad et (israfı bırak). Tâ alıştırılmış olan israfa iktidarı olmayan biçare millet de iktida etsin (sana uysun). Madem ki, imamsın...³¹

Burada farklı olarak Bediüzzaman Sultan'ın sahip olduğu servete işaret etmiş ve israf meselesini gündeme getirmiştir. Gerçekten Osmanlı Sarayı, Sultan Abdülhamid'in babası olan Sultan Abdülmecid'ten beri çok büyük bir israf içinde yüzmektedir. Üstelik çok zor şartlarda Avrupalı devletlerden, sermayedarlarından veya Galata Bankerlerden alınan borçlarla...

Sultan Abdülhamid'in istibdatına günümüzde de mazeret arayanlar ile Bediüzzaman'ın Sultan Abdülhamid'e olan muhalefetini tevil etmeğe çalışan bazı Nur Talebeleri çoğunlukla kendisinin *Münazarat* isimli eserindeki şu ifadeleri delil olarak ileri sürüyorlar:

“İşte yahu, Sultan Abdülhamid'in mecbur olduğu istibdadını hürriyet zanneden ve kanun-ı esasînin müsemmasız isminden ürken, sözünde ne kıymet olur?”³²

Bu sözlerin hangi bağlamda söylendiğine bakalım. Bunun öncesinde, 1876'da I. Meşrutiyeti ilan ettiği ve adı var, kendisi olmayan (müsemmasız) Kanuni Esasi'yi kabul ettiği için Sultan'a acımasızca saldıran ve hürriyeti başıboşluk ve Bolşeviklikle karıştıran, haramları bile hürriyet adına helal kabul eden ibahe mesleği zannedenlere karşı söylenmiştir. Tıpkı Mehmet Âkif'in “Semerci Hikâyesi”ndeki gibi, kişi eşek olduktan sonra semer vuran çok olur. Boyunduruğa talip olan bir yığın insan varsa onlara boyunduruk da vurulur. “Mecbur olduğu” ifadesi tamamen bu anlamdadır. Amiyane tabirle, “madem bunu istiyorsunuz, alın size” demektir.

Bediüzzaman'ın bu durumu teyit eden *Münazarat*'ta başka ifadeleri de var. Yukarıdaki ifadelerin sadece bir paragraf üstün-

³¹ A.g.e., s. 507.

³² A.g.e., s. 318.

de, dağlarda göçebe hayatı yaşadığı için kendilerini hür zanneden Kürt aşiretlerine şöyle seslenmektedir:

Hem de kut-ı layemut (ölmeyecek kadar gıda) ve vahşet ile alude (vahşi hayatla iç içe) olan bu hürriyet, sizin dağ komşunuz olan hayvanlarda da vardır. Lakin şu biçare hayvanların bir lezzeti ve tesellisi varsa hürriyetleridir. Lakin güneş gibi parlak, her ruhun maşukası (sevgilisi) ve cevher-i insaniyetin küfzü (insanlık cevheriyle eşdeğer) o hürriyettir ki, saadet-saray-ı medeniyette (medeniyetin saadet sarayında) oturuyor ve marifet ve fazilet hulleleriyle mütezeyyindir (Eğitim ve fazilet kaftanı ile süslüdür).³³

Bediüzzaman'a göre hürriyet ve meşveret "insanı hayvanlıktan kurtarır."³⁴ Kendilerini hür zannedip de istibdat yönetimi tarafından idare edilenlere seslenir. "Siz de tam insan olunuz"³⁵ der ve devam eder:

"Siz de hürriyetperverlikle pâdişah olmağa gayret ediniz. Esas-ı insaniyet olan cüz-i ihtiyari te'min eder, âzad eder. Siz de câmid olmaya razı olmayınız."³⁶ (Siz de hürriyet taraftarı olarak irade sahibi olmaya çalışınız. İnsanlığın esası olan irade sahibi olmak güven sağlar ve insanı özgürleştirir. Cansızmışsınız gibi, size muamele edilmesine razı olmayınız.)

"Evet bir millet cehaletle hukukunu bilmezse, ehl-i hamiyeti dahi müstebid eder,"³⁷ diyen Bediüzzaman, istidat konusunda suçu sadece yönetende değil, koyun gibi güdülmeye rıza gösteren yönetilenlerde de görür.

Hiçbir şey yapmadan miskin miskin oturan, bu yaptığına da tevekkül diyen Müslümanları eleştiren Bediüzzaman, bu tutumun Allah'ın yeryüzene koyduğu varlık kanunlarına aykırı olduğunu söyler. Bu tutumu, çalışmayıp yankesicilikle geçinen Bağdat'taki

³³ A.g.e., s. 318.

³⁴ A.g.e., s. 298.

³⁵ A.g.e., s. 298.

³⁶ A.g.e., s. 299.

³⁷ A.g.e., s. 301.

yankesicilerin tutumuna benzetir; talih, nasip, kismet denen mazeretlere sığınanları talihlerine yardım etmeye davet eder:

“Biçare tali’inize siz de yardım etmelisiniz. Bağdat tarrarları gibi olmayınız. Sizin atalet bahanesi olan şu teşebbüssüz tevekkülünüz nizam-ı esbabı reddettiğinden; kâinatı tanzim eden meşiete karşı temerrüd demektir. Şu tevekkül döner, nefsin nakzeder.”³⁸

Bediüzzaman’a göre, insanlar özgüven eksikliğinden ve acizlikten dolayı kendi saadetlerini hükümetin kesesine borçlu zannettikleri gibi, akıllarını ve vicdanlarını da hükümetin cebine koyar ve korkaklığı hayat tarzı haline getirirler. İşte bu konudaki kendi orijinal ifadeleri:

Zîrâ itimad-ı nefsin fıkdanı (özgüven yokluğu) ve aczin vücudu (acizliğin varlığı) cihetiyle, saadetini yalnız hükümetin cebinden zannettiğinden; kalbini, aklını da hükümetin kesesinden tahayyül eder, korkar.³⁹

Ona göre “istibdad ve tahakkümden tahallüs, (kurtuluş) hahiş ve şevk-i vicdanî ile (arzu ve vicdanen istemekle) sevk olur.”⁴⁰

Meşrutiyeti, din ve dindarlık adına ret eden ve meşrutiyetçilere buradan saldıranlara Bediüzzaman itiraz eder:

Acaba sâbık (geçmiş) istibdadı hürriyet zanneden ve kanun-ı esasîye (Anayasaya) itiraz eden adamlara nasıl itiraz etmeyeceğim elbette... Eğer çendan (her ne kadar) hükûmete itiraz ederdiler, lâkin onlar istibdadın daha dehşetlisini istediler. Bunun için onları reddederdim. İşte şimdi ehl-i hürriyeti (Hürriyetçileri) tadil eden (kâfirlikle suçlayan) şu kısım dandır.⁴¹

³⁸ A.g.e., s. 302.

³⁹ A.g.e., s. 312.

⁴⁰ A.g.e., s. 514.

⁴¹ A.g.e., s. 353.

Hürriyeti, Meşrutî yönetimi, İslamiyete aykırı zannedip 31 Mart Olayı'nda sokaklarda "Şeriat isteriz" diye bağırırları, Bediüzzaman "sağını solundan fark etmeyen"ler⁴² "dinde hassas, muhakeme-i akliyyede (akli muhakemede) noksan olanlar"⁴³ olarak nitelendirir.

"Mecbur olduğu" sözünün anlamı budur. Aksi takdirde Eski Said dönemine ait birçok eserinde, yüzlerce yerde Sultan Abdülhamid dönemine çok ağır eleştiriler getiren Bediüzzaman kendi kendisiyle çelişmiş olur. İşte o ağır eleştirilerden bazıları:

Zîrâ sabıkta (eskiden) pâdişah kendi yerinde mahbus gibi oturuyordu. Bîçâre milletin hâlini anlamıyordu. Yâhud za'f-ı kalb (katı yüreklilikten) ve kuvvet-i vehim ile (evhamlı olmasından) anlamak istemiyordu. Yâhud mütehevvisane (hevesine mağlup) ve mütekeyyifâne (bu işten keyif alırcasına) ve mütekalkıl olan tabiatı (söylentilere kulak asan tabiatı) anlattırmaya müsaid değildi.⁴⁴

Burada Bediüzzaman, çok açık bir biçimde Sultan'ın Yıldız Sarayına kendisini hapsetmesinden, katı yürekliliğinden, evhamlı olmasından, hevesine mağlup olmasından, istidattan keyif almasından, jurnallere göre hareket etmesinden söz ediyor.

Bediüzzaman, Emevilerden beri, hilafetin saltanata dönüşmesiyle İslam dünyasında istibdatın hâkim olduğu görüşündedir. Sultan Abdülhamid istibdatı da bu istibdatın devamıdır:

Şeriat-ı Garra zemine nüzul etti; tâ ki zeminin yüzünü temiz ve insanın yüzünü ak etsin. Şu insaniyetin siyah lekesini izâle etsin. Hem de izale etti...

Fakat vâ esefâ ki, (ne yazık ki) muhit-i zamanî ve mekanînin te'siriyle (zaman ve mekânın etkisiyle) hilâfet, saltanata

⁴² A.g.e., s. 331.

⁴³ A.g.e., s. 427.

⁴⁴ A.g.e., s. 300.

inkılâb edip, (dönüşüp) istibdad bir parça hayatlandı. Tâ Yezîd zamanında bir derece kuvvet bularak başını kaldırdığından; İmam Hüseyin Hazretleri hürriyet-i Şeriyye (Şer'i kılıcı) kılıncını çekti, başına havale eyledi. Fakat ne çare ki; istibdadın kuvveti olan cehil ve vahşet cevanib-i âlemde (âlemin her tarafında) zeyn-ab gibi (su kaynağı gibi) Yezîd'in istibdadına kuvvet verdi.⁴⁵

O, Sultan Abdülhamid dahil, eskilerin kendi dünyevi saltanatlarını sağlamlaştırmak için dini kullandıklarını hatta bunun için şeriat-tan taviz verdikleri kanaatindedir:

“Dünya için din feda olunmaz. Gebermiş istibdadı muhafaza için, vaktiyle mesail-i şeriat (şer'i konuları) rüşvet verilirdi.”⁴⁶

Padişah'ın dini koruduğu iddiasına da itirazı vardır Bediüzzaman'ın:

“Hem de acaba mağlub bîçare bir padişah yahut müdahin (riyakar ve dalkavuk) memurlar veyahut mantıksız polisler itimad edilir, dinin himayesi onlara bırakılırsa mı daha iyidir?”⁴⁷

Kendisine, mademki Emevilerden beri istibdat var, niçin daha önceki âlimler, şair ve düşünürler bundan şikâyet etmemişler sorusunun sorulması üzerine Bediüzzaman, yine istibdattan dolayı geçmiş dönemdeki aydınların açıkça değil ama örtülü olarak bu durumdan acı acı şikâyet ettiklerini ifade eder:

S— Ulema-i eslaf (geçmiş âlimler) istibdadın fenalığından bahsetmişler mi?

C— Bin kerre evet. Zîrâ ağleb-i şu'ara kasidelerinde, (şairlerin kasidelerinin çoğunda) çok müellifler (yazarlar) kitaplarının dibacelerinde (önsözlerinde) zamandan şikâyet ve dehre (dünyaya) itiraz ve feleğe hücum etmiş ve dünya-

⁴⁵ A.g.e., s. 306.

⁴⁶ A.g.e., s. 501.

⁴⁷ A.g.e., s. 310.

yı ayak altına alıp çiğnemişler. Eğer kalb kulağıyla ve akıl gözüyle dinleyip baksanız, göreceksiniz ki: Bütün itirazat okları, (itiraz okları) mazînin muzlim perdesine (geçmişin karanlık perdesine) sarılan istibdadın bağına gider... Ve işiteceksiniz ki; bütün vâveylalar (feryatlar) istibdad pençesinin tesirinden geliyor. Gerçi istibdad görünmüyordu ve ismi belli değildi; lâkin herkesin ruhu istibdadın mânasıyla tesemmüm ederdi (zehirlenirdi) ve bir zehir atanı bilirdi.⁴⁸

Geçmişte, yazmanın, hür düşünceyle inandığını ortaya koymanın mümkün olmadığı zamanlarda, insanlar meçhul hedeflere saldırır ve şikâyetlerini onlara yönlendirirlerdi. Aslında şikâyet ettikleri şey kaderleriydi. Kaderi tenkit etmek dinen günah olduğundan buna bazen felek, bazen talih, bazen baht, bazen şans, bazen kısmet vs derlerdi. Bu durumu şerh eden Bediüzzaman şöyle der:

Ve mesavî-i istibdadı (İstibdatın kötülüklerini) dahi nâ kabîl-i def'(ortadan kaldırmanın imkânsızlığını) gördüklerinden, zaman ve feleği hedef ederek şikayât ve itirazâtın oklarını –daima manâsı tesiriyle malum ve lafzı meçhul olan– istibdada atarlardı.⁴⁹

Yazdıkları kasideler veya diğer eserlerle monarkları göklere çıkaran şairlere de Bediüzzaman'ın söyleyecek bir çift sözü vardır:

Zîra kaside ve bazı te'liflerinde (eserlerinde) büyük bir kavmin mehasinini (iyiliklerini) manen garat edip (yağmalayıp), bir müstebide (istibdatçıya) verip ve ondan gösterdiğinden, şu noktadan bilmeyerek istibdadı alkışlamışlar.⁵⁰

Onun en büyük itirazlarından birisi de istibdatın şeriata uygun olduğu zannıdır. Özellikle medeni dünyada böyle bir imaj uyanma-

⁴⁸ A.g.e., s. 335.

⁴⁹ A.g.e., s. 302.

⁵⁰ A.g.e., s. 337.

sından dolayı çok teessüf eder. Emevilerden beri Müslümanların itiraz hakkının yok edilmesine, baştakilere körü körüne biat ve itaat eden İslam dünyasının içinde bulunduğu duruma itiraz eder ve ölçüyü koyar:

İstibdad, zulüm ve tahakkümdür. Meşrutiyet, adalet ve şeriatıdır. Padişah ne vakit Peygamberimizin emrine itaât etse ve yoluna gitse halifedir. Biz de ona itaât edeceğiz. Yoksa, Peygambere tâbi olmayıp zulüm edenler, padişah da olsalar haydutturlar.⁵¹

II. Meşrutiyet’i şeriat namına alkışlayan Bediüzzaman, tavrını şöyle açıklar:

Avrupa, bizdeki cehalet ve taassub müsaadesiyle, şeriatı –hâşâ ve kellâ– müsaid-i istibdad (istibdata müsait) zannettiklerinden, nihayet derecede kalben dağdar idim (mustarip-tim). Onların zannını tekzib etmek için (yalanlamak için), meşrutiyeti herkesten ziyade şeriat namına alkışladım.⁵²

Bir başka ifadesinde, sözümlerine İslamcılık politikası güden Sultan’ın hayatın her alanını için alan istibdatının İslamın imajına zarar verdiğini söyler:

Bu zaman-ı ahirde (son yıllarda) fikr-i istibdadın sehab-ı muzlimi, (istibdatın karanlık bulutları) şems-i İslâmiyetin (İslamiyet güneşinin) ulvîyet ve hüsn-ü hakikisini (yücelik ve gerçek güzelliğini) enzardan setr etmişti (örtmüştü). Hatta âdetâ İslâmiyet, ecnebîlerin nazarında (yabancıların gözünde) mâni-i terakki ve adâlet ve hürriyet gibi imiş...(kalkınmaya, hürriyet ve adaletle engelmış) Hâşâ, sümme hâşâ!...⁵³

⁵¹ A.g.e., s. 415.

⁵² A.g.e., s. 416.

⁵³ A.g.e., s. 465.

Ortak akklı esas alan, meşverete dayanan, tek adam akklı ve yönetimini ret eden meşrutiyeti, günümüz ifadesiyle demokrasiyi hayatının sonuna kadar savunan Beiüzzaman, ismin ne olduğundan çok mananın ve esasın önemine vurgu yapmaktadır:

Fakat meşrutiyet-i hakikiyenin (gerçek meşrutiyetin) müsemmasına (özüne, ruhuna) ahd ü peyman ettiğimden (yemin ettiğimden), istibdad ne şekilde olursa olsun, isterse meşrutiyet libası giysin ve ismini taksın; rast gelsem sille vuracağım.⁵⁴

Bediüzzaman'ın bir itirazı da kaba kuvvetle asayiş ve huzurun sağlanacağını zanneden zihniyetedir. Polis devleti, hafiye, jurnal, sindirme, susturma, silahlı güçle bastırma ve benzeri konularla ilgili şu tespitlere yer verir:

Zaman-ı salifte, (geçmiş zamanda) yani galebe-i vahşet vaktinde (vahşetin hâkim olduğu zamanlarda) âlemde hükümferma (âlemde hâkim olan); vahşetin mahsulü (ürünü) ve tedennî ve inkırazın mahkûmu olan (gerileme ve yıkılışa mahkûm olan) kuvvet ve cebrin (zor kullanmanın) saltanatı idi. Bunlar (yani kuvvet ve cebir) herhangi devletin deveran-ı demi yerine girmiş ise (hangi devlete hâkim olmuşsa), o devleti kendi gibi ömr-i tabîyle kayd ve ecel-i inkırazın pençesine vermiş (O devleti de tıpkı kendisi gibi yıkılmaya mahkûm etmiştir).⁵⁵

Yumuşak güç (*soft power*) ve kaba gücü (*hard power*) bir asırdan fazla bir zaman önce mukayese eden Bediüzzaman, tercihini akıldan (*smart power*) yana koyar:

“Demek büyük o değil ki; kılıncı keskin olsun, milleti kendine feda etsin. Belki odur ki; akklı keskin olsun, kalbi millet için fedakâr olsun.”⁵⁶

⁵⁴ A.g.e., s. 424.

⁵⁵ A.g.e., s. 452.

⁵⁶ A.g.e., s. 306.

Bu prensibi, ağalık düzeninin devamından yana olan Kürt aşiretlerine hatırlatırken aslında muhatap bütün insanlık, özellikle de İslam âlemiydi:

Mânen her bir zamanın bir hükmü ve hükümrânı (hâkim gücü) vardır. Sizin ıstılahınızca (tabirinizle) o zamanın makinesini çeviren bir ağa lâzımdır. İşte zaman-ı istibdadın (istibdat döneminin) hâkim-i manevîsi (manevi hâkimi) kuvvet idi. Kimin kılınca keskin, kalbi kâsî (katı) olsa idi, yükselirdi. Fakat zaman-ı meşrutiyetin (meşrutiyet döneminin) zenbereği (odak noktası), ruhu, kuvveti, hâkimi, ağası haktır, akıldır, mârifettir, kanundur, efkâr-ı âmmedir (kamuoyudur) ... Kimin akılı keskin, kalbi parlak olursa yalnız o yükselecektir. İlim yaşını aldıkça tezayüd (artığından), kuvvet ihtiyarlandıkça tenakus ettiklerinden (azaldığından); kuvvete istinad eden (dayanan) kurun-u vusta (ortaçağ) hükûmetleri inkıza (yıkılmaya) mahkûm olup, asr-ı hâzır (çağımız) hükûmetleri, ilme istinad ettiklerinden (dayandıklarından) Hızırvârî (Hızır gibi) bir ömre mazhardırlar.

İşte ey Kürtler! Sizin bey ve ağa, hatta şeyhleriniz dahi eğer kuvvete istinad ile (dayanmakla) kılınçları keskin ise, bizzarûre (kaçınılmaz olarak) düşeceklerdir. Hem de müstehaktırlar. Eğer akla istinad ile cebir yerine, muhabbeti isti'mâl (kullanıyorsa) ve hissiyatı efkâra tâbî' ise (halkın düşüncelerine önem veriyorsa), o düşmeyecek belki yükselecektir.⁵⁷

Ardından Doğu'daki ağalara, aşiret reislerine, mirlere seslenir:

Kuvvet ve cebr (zorbalık) yerine akıl ve adaleti isti'mal ediniz (kullanınız)!.. Tahvif (korkutma) yerinde muhabbeti (sevgiyi) ika-me ediniz (yerleştiririniz), tâ riyasetiniz (reisliğiniz) berdevam olsun(devam etsin).⁵⁸

⁵⁷ A.g.e., s. 304.

⁵⁸ A.g.e., s. 452.

Baskıyla, güvenlikçi politikalarla tolu idare eden, güvenlik-hürriyet dengesi kuramayanlara seslenen Bediüzzaman, aydınlanmış ve uyanmış insanları bu şekilde idare etmenin mümkün olmadığını, bu durumun daha büyük sıkıntılara yol açacağını onlara hatırlatır:

“Tazyikat-ı maddiye, ehl-i meslek ve fikre galebe etmediği için, daha ziyade nifak ve tefrika vermez mi?”⁵⁹

Bir ülkede keyfi yönetim olunca, toplumun bütün kesimlerine de bu durum bulaşıcı birer hastalık gibi yayılır. Birçok ifadesinde Emelilerden beri İslam dünyasına hâkim olan ilmi istibdattan “Bence taklidin temelini atıp ihtilafatı çıkarmakla ‘mu’tezile, cebrî, mürcie, mücessime’ gibi dalâlet fırkalarını (sapık din anlayışlarını) İslâmiyetten intac eden (doğuran) mesail-i diniyedeki (dini konulardaki) istibdad-ı ilmîdir (ilmi istibdattır,” şeklinde söz eden Bediüzzaman, Osmanlı devletindeki feodal yapının acımasız uygulamalarını da merkezi hükümetteki istibdatın bir yansıması olarak görür:

Evet cehaletimizin silahıyla asıl bizi mahveden, içimizdeki garib namı ile hüküm süren parça parça istibdadlar idi ki; hayatımızı tesmim etmiş (zehirlemiş) idi. Fakat yine kabahat o küçük küçük istibdadların pederi (babası) olan istibdad-ı hükûmete (merkezi hükümetin istibdatına) aittir.⁶⁰

Kendisine “İstibdad o kadar fena bir şey iken, niçin herkes bir çeşit ile onu irtikâb ederdi?”⁶¹ sorusunun sorulması üzerine cevabı şu olur: “İçinde tefer’unun lezzet-i menhusesi ve tahakküm ve tehevüs-i nemrûdane vardı.”⁶² Yani: Bütün alt bileşenlerinin bu işten alçakça zevk alması, hükmetme duygusu ve Nemrutluğun tabana yayılması söz konusuydu.

⁵⁹ A.g.e., s. 428.

⁶⁰ A.g.e., s. 304.

⁶¹ A.g.e., s. 315.

⁶² A.g.e., s. 315.

Merkezi hükümet istibdatçı olunca, onun memurları ve uzantılarının başka türlü davranması elbette beklenemezdi. Sadi-i Şirazi der ki, “Hükümdar köylünün yumurtalarını alırsa, hükümdarın adamları, tavuklarını alır.” Doğu ve Güneydoğu’da padişahın istibdatı yanında ağaların, Hamidiye Alayları’nın, farklı isimdeki güç odaklarının ve gerçek anlamda bir devlet hâkimiyeti olmayınca da yağmacı, talancı zalimlerin doğurduğu sıkıntılar hayata hâkimdir. Onun için Bediüzzaman bu durumu şöyle tespit eder:

“Şimdiye kadar iki cihetle esir idiniz. Biri hükümet-i müstebidenin (istibdatçı hükümetin) tekalif-i zâlimanesiyle (üzerinize bindirdiği zalimce vergi ve diğer yüklerle). Diğeri bazı zâlimlerin gasp ve garet (yağmalama) tecavüzatıyla (saldırılarıyla)...”⁶³

Kürt aşiretlerini Meşrutî idareye sahip çıkmaya davet eden Bediüzzaman, onlara “Çünkü herkesten ziyade istibdattan biz zarar görmüşüz,”⁶⁴ der.

Meşrutîyetin ilanına boyun eğen Sultan Abdülhamid’in bütün ağalıkların babası olduğunu ve bundan vazgeçtiğini Kürt ağalarına hatırlatan Bediüzzaman, onların da bu işten vazgeçmesi gerektiğini söyler:

“Ümmül-ağavat (ağalıkların anası) olan Yıldız’da ebul-ağavat (ağalıkların babası) olan Sultan Hamîd bu ağalıktan vazgeçti. Nerede kaldı başka sivrisinekler!..”⁶⁵

Sultan Abdülhamid’in istibdatından yola çıkarak Bediüzzaman, genel olarak İslamiyet açısından istibdat ve hürriyetin ne anlama geldiğini ortaya koyuyor. *Münazarat* isimli eserinde sürekli olarak “Meşrutîyet-i Meşru’a” (Şer’i esaslara dayalı meşrutîyet) kavramı üzerinde durur. Ona göre, gerçek anlamda istişare ve ortak akla dayanan meşrutîyet “insanı hayvanlıktan kurtarır.” “Hakimiyet-i millettir.” (Halk hâkimiyetidir.) “Umum akvamın sebeb-i saadeti-dir.” (Bütün kavimlerin mutluluk sebebidir.)⁶⁶

⁶³ A.g.e., s. 465.

⁶⁴ A.g.e., s. 466.

⁶⁵ A.g.e., s. 468.

⁶⁶ A.g.e., s. 298.

İstibdatı ise şöyle tanımlar:

İstibdad, tahakkümdür (baskıdır). Muamele-i keyfiyedir (keyfi yönetimdir). Kuvvete istinad ile cebirdir (Kaba güce dayalı zorbalıktır). Rey'-i vahiddir (Tek adam yönetimidir). Sû-i istimalâta (istismara) gayet müsaid bir zemindir. Zulmün temelidir. İnsaniyetin mahîsidir (mahvedicisidir). Sefalet derelerinin esfel-i sâfilinine (en dibine) insanı tekerlendiren ve Âlem-i İslâmiyeti zillet ve sefalet düşürttüren ve ağraz (garezleri) ve husumeti (düşmanlığı) uyandıran ve İslâmiyeti zehirlendiren; hatta herşeye sirayet ile (bulaşarak) zehirini atan, o derece ihtilafatı (ayrılıkları) beyn-el İslâm (Müslümanlar arasında) îkâ' edip (saçan) (Mu'tezile, Cebrî, Mürcie) gibi dalâlet fırkalarını tevliid eden (doğuran) istibdaddır.

Evet taklîdin pederi (babası) ve istibdad-ı siyasînin (siyasi istibdatın) veledi (çocuğu) olan istibdad-ı ilmîdir (ilmi istibdattır) ki, Cebriye, Râfıza, Mu'tezile gibi İslâmiyeti müşevveş (altüst) eden fırkaları tevliid etmiştir (hizipleri doğurmuştur).⁶⁷

“Gebermiş istibdat,”⁶⁸ “İstibdatın pis pençesi,”⁶⁹ “Div-i derrendenin pençe-i gaddarı” (Kocaman devin gaddarın pençesi),⁷⁰ “Hayvanlıktan gelme,”⁷¹ “Sehab-ı muzlim-i istibdad” (İstibdatın karanlık bulutları) tabirlerini kullanan Bediüzzaman, meşru dairedeki hürriyeti de her vesileyle o derecede yüceltmıştır.

İstibdat ile meşrutiyeti karşılaştırırken zaman zaman bu iki kavramın farklı görüntüler ve isimler altında kendisini gösterebildiğini belirtir. Onun için o, ısrarla sözde değil özde meşrutiyet vurgusu yapar:

⁶⁷ A.g.e., s. 298.

⁶⁸ A.g.e., s. 476.

⁶⁹ A.g.e., s. 481.

⁷⁰ A.g.e., s. 481.

⁷¹ A.g.e., s. 306.

Meşrutiyetin sırrı, kuvvet kanundadır. Şahıs hiçtir. İstibdadın esası, kuvvet şahısta olur. Kanunu kendi keyfine tabi' edebilir. Hak kuvvetin mağlubu... Fakat bu iki ruh, her zamanda birer şekle girer, birer libas giyer. Bu zamanın modası böyle giydiriyor.⁷²

Sınırsız hürriyetin insanları kendi nefesine esir ettiğini, “insanlar hür oldular ama yine de Abdullahtırlar” (Allah'ın kullarıdır) diyen Bediüzzaman, hürriyetin de tanımını yapar:

Belki hürriyet budur ki: Kanun-ı adalet ve te'dibden başka (kanunun sağladığı adalet ve cezalandırmanın dışında), hiç kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın (korunsun), herkes harekât-ı meşruâsında (kanunlar çerçevesindeki hareketlerinde) şahane serbest olsun.⁷³

Aşiretlerin iyilik ve kötülüğün kaynağını sorması üzerine verdiği cevapta da ismi meşrutiyet olmasına rağmen özü istibdat olan uygulamaların olabileceğini belirtir:

Soru— Şimdi fenalığı da görüyoruz, iyiliği de görüyoruz. Meşrutiyetin âsârı (eserleri) hangisi, ötekinin âsârı hangisidir?!..

Cevap— Ne kadar iyilik var, Meşrutiyetin zıyasındandır (ışığındandır). Ne kadar fenalık var, ya eski istibdadın zulmetinden (karanlığından), yahud Meşrutiyet namıyla yeni bir istibdadın zulmündendir.⁷⁴

Meşrutiyet'in ilanından sonra da kötülüklerin devam ettiğinin sorulması üzerine ise şeffaflığa vurgu yapar:

“Eskiden daha berbadı vardı. Fakat şimdi görünüyor. Bir derd görünürse, devası âsândır.”⁷⁵

⁷² A.g.e., s. 306.

⁷³ A.g.e., s. 317.

⁷⁴ A.g.e., s. 302.

⁷⁵ A.g.e., s. 325.

Bediüzzaman, sadece Sultan Abdülhamid istibdatını yerden yere vurmakla kalmaz. O, İttihatçıların acemiliğe dayanan, şiddete başvuru, komitacılığı devlet yönetimine bulaştıran uygulamalarını da Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki tek partili istibdatı da yerden yere vurur.

Meşrutiyet'i ilan ettiren İttihat ve Terakki'ye büyük kredi açan Bediüzzaman, onların da rotayı şaşırması üzerine kendilerini ciddi şekilde hem tenkit hem de ikaz eder.

“İttihad ve Terakki hakkında re'yin (görüşün) nedir? sorusuna;

“Kıymetlerini takdir ile beraber, siyasiyyunlarındaki (siyasetçilerindeki) şiddete mu'te-rizim (karşıyım). Me'muldür ki (umarım ki) o şiddet, nedamete (pişmanlığa) ve şefkate inkılab etsin (dönüşsün),”⁷⁶ cevabını verir.

Bediüzzaman, İttihatçıları doğru yola kanalizetmek için bir hayli çaba sarf etmiştir. Onlarla ilgili olarak beslediği iyimserlik ve iyi niyetli yaklaşımın sorulması üzerine verdiği cevap, bu durumu çok net bir şekilde ortaya koyar:

Soru— Neden meşrutî hükûmete (ve dinsiz olmayan) Jön Türklere mümkün olduğu kadar hüsn-ı zan ediyorsun (İyi niyet besliyorsun)?

Cevap— Mümkün olduğu derecede sû-i zan ettiğiniz için (kötü niyet beslediğiniz için), ben hüsn-i zan ederim. Eğer öyle ise, zâten iyi. Yoksa, tâ öyle olsunlar, yol gösteriyorum.⁷⁷

Üstelik İttihat ve Terakki'ye sırlıslık muhalif olan *Volkan* gazetesinde yazdığı bir makalede hiç gizlemeden vatanperverliklerine inandığı İttihatçılara olan sempatisini açıkça ifade eder. Konuyla ilgili soru ve cevap enteresandır:

“Sen Selânik'te İttihad ve Terakki ile ittifak etmiştin, neden ayrıldın?” sorusuna verdiği cevap aynı zamanda İttihat ve Terakki'yle ilgili olarak önemli tespitleri de içerir:

⁷⁶ A.g.e., s. 359.

⁷⁷ A.g.e., s. 359.

İrşâd: Ben ayrılmadım, onların bazıları ayrıldılar. Niyazi Bey, Enver Bey gibi adamlarla şimdi de müttefikim. Lâkin bazıları bizden ayrıldılar. Bataklik yoluna saptılar. Hamiyetlerinde (iyi niyet ve vatanperverliklerinde) şüphem yoktur. Fakat mukabillerinde (muhataplarında) garaz hissettiler. Onlar da tabîî garaza ittiba' ettiler (saptılar).⁷⁸

Ben hamiyetli ve dindar adamlarla daima beraberim. Ben Selânîk'te Meydan-ı Hürriyette okuduğum nutuk ile i'lân ettiğim mesleğimi şimdi de onu takib ediyorum. Ki İ'lâ-yı şevket-i İslâmiye (İslamiyetin büyüklüğünü yüceltmek) ve İ'lâ-yı Kelimetullahın (Allah adının yüceltilmesinin) vasıtası olan Meşrûta-i meşru'ayı (Şeriata dayalı Meşrutiyeti), Şeriat dairesinde idamesine (kalıcı olmasına) çalışıyorum.⁷⁹

“Şiddete inkılâb eden (dönüşen) fikr-i intikamın (öç alma fikrinin) tedâhülü (işin içine girmesi) ve heyecanatı intac eden (heyecanlı çıkışlara yol açan) tecrübesizlik, üzerimize emri şiddetlendirdi.”⁸⁰ İfadeleri ile İttihatçıların öç alma duygusuyla hareket etmelerini, tecrübesizlikle duygularını akıllarının önüne geçirmeleri sonucunu doğuran heyecanlı hallerini ise asla tasvip etmez.

Daha Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ilk günlerinde, Selanik'te kalabalığa seslenirken söylediği ve daha sonra “Hürriyete Hitap” başlığıyla yayımladığı nutkunda da bu tehlikeye dikkat çeker ve uyarır:

“Eğer veba ve ağraz-ı şahsiyeye (şahsi garzlere) müsadif olsa (dönüştürülse); istibdad-ı mutlaka (mutlak istibdat) dönecek.”⁸¹ Hitabını bitirdiği cümlelerden biri de “Gebersin ağraz-ı şahsiye ve fikr-i intikam!”⁸² cümlesidir.

⁷⁸ A.g.e., s. 531.

⁷⁹ A.g.e., s. 532.

⁸⁰ A.g.e., s. 307-308.

⁸¹ A.g.e., s. 452.

⁸² A.g.e., s. 457.

İstibdat dönemindeki hafiyeciliğin devam etmesi ve Meşrutiyet ismi ve resmi altında istidat uygulamalarının devam etmesi de Bediüzzaman'ı kızdırır:

“Eğer meşrutiyet, bir şubenin istibdadından ibaret ise ve yalnız ona isim ise”⁸³ diye başlar, “Bence, kuvvet kanunda olmalı, yoksa istibdat münkasım olmuş olur. Ve komitecilikle tam şiddetlenir,”⁸⁴ diye devam eder.

“Meşrutiyet-ül isim ve müstebid-ül mânâ olan ve “İttihad ve Terakki” ismini de lekedar eden buradaki şube-i hafiye muhalefet ettim.”

Yukarıda belirttiğimiz gibi, istibdat döneminde dik durduğu için, doğruları dile getirdiği için, halkın taleplerini dillendirme-yip memleketine dönmesi karşılığında şahsına yapılmak istenen ihsanları “rüşvet” olarak kabul edip reddettiği için tımarhaneye gönderilen Bediüzzaman, 31 Mart Olayı'nda yatıştırıcı ve yapıcı bir rol üstlendiği halde içeriye alınmasına çıkarıldığı sıkıyönetim mahkemesinde şu tepkiyi gösterir:

“Vakta ki hürriyet divanelikle yâd olunurdu; zayıf istibdat tımarhaneyi mekteb eyledi. Vakta ki i'tidal (sağduyu, aşırılıktan kaçınma), istikamet (doğru yol); irtica ile iltibas olundu (karıştırıldı); meşrutiyette şiddetli istibdat, hapishaneyi mekteb yaptı.”⁸⁵

“Zayıf istibdat”tan kasıt, aslında şiddet boyutu olmayan hafiyeciliğe, jurnallemeler ve sürgünlere, sindirme ve susturmaya dayalı istibdattır. “Şiddetli istibdat” ise İttihatçıların gerçekten şiddete dayalı istibdatıdır.

Nitekim bir başka ifadede iki istibdat arasında yaptığı karşılaştırma konuya daha da açıklık kazandırmış olur:

Bu haydut hükûmet, zaman-ı istibdadda (istibdat zamanının) akla husumet (düşmanlık) ederd. Şimdi de hayata ada-

⁸³ A.g.e., s. 308.

⁸⁴ A.g.e., s. 428.

⁸⁵ A.g.e., s. 412.

vet (düşmanlık) ediyor. Eğer hükûmet böyle olursa; yaşasın cünun (delilik), yaşasın mevt!..(ölüm). Zalimler için de yaşasın Cehennem!..⁸⁶

31 Mart Olayı'ndan sonra kurunun yanında yaşın yakılması, istibdatın isim ve şekil değiştirmesi, İttihatçıların akla ziyan uygulamalarını şu ifadelerle özetleyen Bediüzzaman, adı ne olursa olsun kim tarafından icra edilirse edilsin istibdat karşısında aynı tavır ve kararlılığı sergiler. Üstelik bu ifadeleri şimdiki İstanbul Üniversitesi merkez binasında kurulan ve önüne geleni darağacına gönderen mahkemede yaptığı savunmada dile getirir. Nitekim bu mahkemede yaptığı savunma "Divan-ı Harb-i Örfi Yahut İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi" adı altında kitaplaştırmış ancak İttihatçılar kitabı yasaklayıp toplatmışlardır.

Elhasıl: İstibdat ve tahakküm (zorbalık), cehalet cihetiyle şimdi hükümfermadır (yürürlüktedir). Güya istibdad ve ha-fiyelelik tenasüh etmiş (farklı bir isimle yeniden dirilmiş) ... Ve Sultan Abdülhamid'den de istirdat-ı hürriyet (hürriyetin koparılması) değilmiş... Belki hafif ve az istibdadı, şiddetli ve kesretli (çok) yapmış! Zira hürriyetle aliverişi yoktur.⁸⁷

Bu ifadelerden yola çıkarak Bediüzzaman'ın Sultan Abdülhamid dönemini istibdat dönemi olarak görmekten vazgeçtiğini iddia edenler gerçekten okuduklarını anlamayanlardır. Bir kez daha tekrarlayalım: gelenin gideni aratması, gideni iyi yapmaz.

İstanbul'a büyük ümitlerle gelen Bediüzzaman, kaldığı iki yıl beş aylık sürede iki devrin çıkış ve yıkılışlarına şahit olmuş, çöken bir imparatorluğun çürümüşlüğüne en yakından ve bizzat görmüştür. İstanbul'dan ayrılırken siyasi olarak bir hayli karamsardır. Yaşadığı süreci şu ifadelerle özetler:

⁸⁶ A.g.e., s. 412.

⁸⁷ A.g.e., s. 429.

Evvel Kürdistan'da fenalığın sebebi, Kürdistan uzvu hastalanmış zannediyordum. Vakta ki, hasta olan İstanbul'u gördüm. Nabzını tuttum. Teşrih ettim (tahlile tabi tuttum). Anladım ki, kalbteki hastalıktır, her tarafa sirayet eder (yayılmıştır). Tedavisine çalıştım, bir divanelikle taltif edildim.⁸⁸

1910 yılında İstanbul'dan ayrılmadan önce "İstanbul'dan Veda-name" başlığıyla yayımladığı yazısında hem Sultan Abdülhamid istibdatına hem de İttihatçıların istibdatına ince dokundurmalarda bulunur:

"Ey koca İstanbul! Müsâvât (eşitlik) ve uhuvveti (kardeşliği) sende devr-i istibdadda, yalnız tımarhanede... meşrutiyeti, yalnız tevkifhanede gördüm."⁸⁹

Özetle, Bediüzzaman, dört devirde yaşamış bir İslam âlimi olarak her devirdeki baskı, zorbalık, kanunsuzluk ve keyfiliklere hem din adına hem de insanlık adına karşı çıkmıştır. İstibdat, Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde onu haksız güçlülere karşı, haklı güçsüzlerin yanında dururken görürüz.

Bir Kuvayı Milliye destekçisi olan Bediüzzaman, İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine, takındıkları küstah tavırlara karşı yazdığı "Hutuvat-ı Sitte" isimli eseri, o gün için büyük bir cesaret ürünüydü. Sultan Abdülhamid'in şahsına yönelik hakaretvari, küçük düşüren hiçbir ifadesi yoktur. O, şahsiyata asla girmemiş, meselelere prensip zemininde yaklaşmıştır. Sultan Abdülhamid'i hayra kanalizetmek için yaptığı uyarıların hepsi yapıcı, zaman zaman da padişahın gururunu okşayıcı niteliktedir. Ancak hayatının hiçbir döneminde İstibdata karşı olduğu için bir pişmanlık duymamıştır. Buna yönelik bir ifadesi de yoktur. Kendisini "Hamidizm" rüzgârına kaptıran bazı Nur Talebeleri'nin Bediüzzaman'ın Sultan Abdülhamid'in istibdatına karşı olan sağlam, kararlı ifadelerini ya

⁸⁸ A.g.e., s. 457.

⁸⁹ A.g.e., s. 431.

mahcup şekilde savunmaları veya anlamsız bazı teviller yapmaları kabul edilebilir değildir.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, meşrutiyet ve cumhuriyetin ruhuna tamamen ters olan, istibdat anlamına gelen uygulamaları da sürgün, hapis hatta ölümü göze alarak yerden yere vurmuştur.

Soru 20.

Diğer İslamcılar Sultan Abdülhamid ve Dönemi İçin Ne Dediler?

İslamcı aydınların Sultan Abdülhamid'e karşı olmalarının temel sebebinin İslami hassasiyetten kaynaklandığını yukarıda belirtmiştik. Uli'l-emre itaat, meşveret, tek adam yönetimi ve hürriyet konularında İslamcı aydınlar, Emevilerden beri gelen ve Sultan Abdülhamid'le devam eden ve esasen Hz. Peygamber dönemi uygulamalarıyla da taban tabana zıt olan anlayışa karşıdır.

Meali, “İş hususunda onlarla istişare et” olan “ve şavirhum fil'emri”⁹⁰ ayeti ile “İşleri kendi aralarında şûra iledir” “ve emrum şurâ beynehum”⁹¹ mealindeki ayetleri her vesileyle vurgulayan İslamcı aydınlar, Meşrutiyet'in zikredilen ayetlerin ruhuna uygun bir yönetim tarzı olduğunda ısrar ederken İstibdat'ın da bizzat Kuran'ın hükümlerine aykırı olduğunu belirtirler.

İslamcı aydınların etrafında toplandığı *Sırat-ı Müstakim* dergisinin kurucusu ve sahibi olan Mardinîzade'ye göre meşveret aslında Kuran'ın emri ve Hz. Muhammed zamanında topluma hâkim bir usuldür.

Usul-i meşveret şer'an memurun-bih olduğu (istişare, şeriataın emri olduğu) gibi islâmiyet'in hayrû'l-kurûn olmak şere-

⁹⁰ Âl-i İmrân suresi 3/159.

⁹¹ Şurâ suresi, 42/38.

fiyle mümtaz olan feyizli devirlerinde (İslamiyetle şereflenen verimli asırlarda) mesâil-i muazzilenin (sıkıntılı konuların) halli için daima tevessül olunur (başvurulan) bir habl-i metin-i i'tisam (sağlam ve temiz tutunma noktası) idi. Şeriat-ı garrâ bu kâideyi celileyi öyle bir mertebe-i kemâle isâd etmiştir ki” (Büyük şeriat bu yüce meşveret usulünü o kadar mükemmel bir hale getirmişti ki)...⁹²

Mardinîzade’ye göre İslamiyetin meşverete verdiği önem Kuranı Kerim’de bizzat “Şûra” adıyla bir surenin bulunmasıyla da tasdik edilmiştir.

Ali Haydar Emin meşveret kavramını Kuran’la sınırlı bırakmaz. “Delâil-i Meşveret” yazısında İslamiyetin dört dayanağı olan Kitap, Sünnet ve Kıyas ve İcmada meşveretin kökenlerini araştırır. Ona göre meşveret hem Kuran’da, hem sünnette, hem icmada hem de kıyasta mevcuttur.

Temyiz Mahkemesi Üyesi Ali Haydar Emin, Kuran’da meşverete örnek olarak daha önce zikrettiğimiz Âl-i İmrân 159. ve Şura/42. ayetleri zikreder. Hz. Peygamber’in “akıllar birbirlerine danışırlar” sözünü külli sünnet, sahabelerine danışarak karar vermesini ise Ali Haydar Emin fiili sünnet olarak yorumlar.

Dört halife döneminde işler daima mevcut usulle olmuştur. “Hülefâ-yı Raşidin hazeratı mesâlih-i cumhurda (kamu işlerinde) daima müşâvere ederek hâsıl olacak karara göre hareket ederlerdi.” Bu sözyle Ali Haydar Emin İcmada meşveretin yeri olduğunu belirtir. Kıyasta meşveretin olmasını “delil-i aklî” diye adlandıran Ali Haydar Emin, dört halifenin durumlarının günün icablarına kıyasla aktüelleşmesini ister. İstişarenin yedi faydasını sıralayan yazar, tek kişinin iradesinin ülkenin ve ümmetin bunca işi altından kalkamayacağını belirtir:

“Bunca hâdisat ve mesâ’il-i mühimmede (önemli meselelerde)

⁹² *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 1, s. 6.

maslahat ve hayrı idrâke vâhidin (tek kişinin) muvaffak olması mümkün değildir.”⁹³

İslamiyette meşveret-meşrutiyet kavramları üzerinde duranlardan birisi de Bereketzâde İsmail Hakkı’dır. Bahsettiğimiz ayetlerden öteki yazarlar gibi çoğulcu bir idare şeklinin yani meşrutiyetin İslami olduğu sonucunu çıkaran Bereketzâde, meşrutiyetin İslami olmadığını söylemenin İslamiyeti anlamamak anlamına geleceği şeklinde bir hükme varır. “İslâm’da Meşrutiyet-i idarenin fiilen ehemmiyeti yok diye hükmetmek, enzâr-ı mütalaa önünde celi-i şaşaa olan (göz önünde bütün parlaklığıyla duran) vesâik-i ilmiyeden (dini delillerden) göz yummak demektir.”⁹⁴

Manastırlı İsmail Hakkı da aynı görüştedir. Manastırlı İsmail Hakkı “usul-i meşru-yi meşveret” terkihiyle meşveret kavramının şer’i olduğunu ta baştan vurgulamış olur. İsmail Hakkı’ya göre:

1. İstibdat ve mutlakiyet haramdır.
2. Meşrutiyet asra en uygun olan yönetim biçimidir.
3. Meşrutiyet İslami bir yönetim şekli olup, hem dört halife döneminde hâkim olmuştur hem de Kuran’ın emri gereğidir.

“Elhâsıl (sonuç olarak) bu âyet-i kerimeden –hülâsa-yı müfâd olmak üzere– hükümet-i İslâmiyenin ahali ile istişarede bulunmasının Meşrutiyeti müsteban olmaktadır.”⁹⁵ (Bu ayetten çıkarılacak sonuç şudur ki, İslami hükümetin yapacağı işlerde ahaliyle istişare etmesi gerektiği çok açıktır.)

“Ve şavirhum fi’l-emr” ayetindeki “hum” yani onlar zamiriyle sadece Hz. Peygamber’in sahabeleri kastedilmiştir, bu herkesle, özellikle de gayri Müslimlerle de istişare edilebileceği anlamına gelmez, şeklinde bir itirazda bulunanlara, Manastırlı, uzun uza-dıya Kurani Kerim’den hüküm çıkaracak kişilerde bulunması ge-

⁹³ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 2, s. 26.

⁹⁴ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 5, s. 70.

⁹⁵ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 14, s. 209.

reken özelliklerden söz ettikten sonra çarpıcı bir tesbitte bulunur.

Kendisine semâdan bi't-tevâlî vahy nâzil olan Resûl-i Zîşan Efendimiz bile umûr-ı dünyeviyyede istişâreden gayr-i müstağnî gösterilirse, artık cânîşîn-i hükûmet ve hilâfet olan zevâtın ne derece akl u kiyâset, ne mertebe hüsn-i niyyet ve istikâmet sâhibi olurlarsa olsunlar re'ylerinde müstebid olmayarak istişâre ile tedvîr-i umûr-ı âmmeye mecbûr kılınmaları sûret-i kat'îyyede iktizâ eder.⁹⁶

Günümüz Türkçesiyle, özetle şöyle diyordu:

Kendisine Allah katından sürekli vahiy gelen Allah'ın peygamberi bile istişâre etmekten muaf bırakılmamışsa, devleti yönetenler, ne kadar akıllı, iyi niyetli ve doğru yolda olurlarsa olsunlar, müstebit olmamaları, ahalinin işleriyle ilgili mutlaka istişâre etmeleri gerektiği ayetin açık emridir.

Aynı makalede, dünya işleriyle ilgili olarak gayri Müslimlerin de istişâre kapsamında olması gerektiğini Manastırlı da şu ifadelerle ortaya koyar:

Vatan ve memlekete âid ıslahât ve terakkiyât envâ'ında (kalkınma konularında), mesâlih-i dünyeviyyenin (dünya işlerinin) hemân kâffesinde alâkadâr (hepsinde ilgili) bulunmaları hasebiyle gayr-i müslimlerin de meşverete idhâl olunmaları (dahil edilmeleri) hâiz oldukları salâhiyete binâ'en (yetkili oldukları) muvâfık-ı ma'delet olduğu (adalete uygun olduğu) kâbil-i inkâr değildir (inkâr edilemez).

Eski şeyhülislamlardan, mebus ve müderris Mustafa Sabri Efendi daha da ileri giderek Avrupalıların meşvereti Müslümanlardan aldığı söyler:

Meşrutiyeti Avrupalılardan almadık. Esas itibarıyla bizde zaten var idi. Belki onu Avrupalılar bizden aldılar. Hatta İslâm'da kadimen (eskiden beri) mevcut olan hâkimiyet-i

⁹⁶ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 14, s. 210.

milliye (halk hâkimiyeti) bu gün Avrupa'da bulunan hâkimiyet-i milliyenin fevkindedir (daha ileridir).⁹⁷

Ödemiş'te Müderris Mustafa Hakkı Efendi de meşrutiyetin ve millî hâkimiyetin İslamiyetin malı olduğuna inanır. "Beyane'el-avam Avrupa mil-i mütemeddinesinden muktebes bir şey zannolunan şu usul-i Meşrutiyet, mukteza-yı dinimiz muvafık-ı kanun-ı kadimimiz olduğunu tefhim ve isbat etmek." (Halk arasında, medeni Avrupa milletlerinden alınma bir şey zannedilen Meşrutiyetin dinimizin gereği ve eski şer'i kanunlara uygun olduğunun ispat edilmesi ve anlaşılmasının gerekliliği...)⁹⁸ Mustafa Hakkı Efendi'nin yazısının başlığı "Vâizin-i Kiram İçin Vezaif-I Mühimme"dir. O, meşrutiyetin anlatılmasını vaizler için önemli bir vazifeler kapsamında görmektedir.

Dönemin önemli âlimlerinden ve daha sonra Şeyhülislam olan Musa Kazım Efendi, istibdatın en ateşli karşıtlarından biri olduğu gibi Meşrutiyet ve Kanunı Esasi'yi doğrudan Kur'anı Kerim'le ilişkilendirmektedir. Dönemin hürriyetçileri arasında sembol bir isim olan Musa Kazım, bu özelliğinden dolayı Damat Ferit Hükümeti kendisini İttihatçılarla birlikte yargılamış, Edirne'de sürgündeyken vefat etmiştir. *Sırat-ı Müstakim*'deki makalesinde şöyle diyor:

Şu hâlde Kur'ân-ı mu'ciz-beyânımızın dünyaya müte'allik ahkâm-ı siyâsiyyesinin (dünyayla ilgili siyasi hükümlerinin) bazı aksâmını (kısımlarını) beyândan başka bir şey olmayan Kânûn-ı Esâsî'mizin bize bahş ettiği hürriyetden maksad, bundan evvel taht-ı kahr ü istibdâdında (kahrı ve istibdatı altında) ezildiğimiz gayr-i ma'kûl (akla uygun olmayan) ve gayr-i meşrû' bir takım kuyûd-ı bâtiladan (batıl sınırlamalardan) azâde (arındırılmış) bir hürriyettir ki o da kavânîn-i mevzû'a (yürürlükteki kanunlara) ve kavâ'id-i dîniyyemiz

⁹⁷ *Beyanü'l Hakk*, c. II, no. 43, s. 950.

⁹⁸ *Beyanü'l Hak*, c. II, no. 37, s. 855.

(dinimizin kaidelerine) ve âdet-i milliyyemiz (milli âdetlerimiz) dâiresinde serbestâne (serbestçe) hareketden ibâretidir.⁹⁹

İslamcı dergilerde, meşrutiyet için aydınların, ulemanın yapmakla mükellef oldukları görevler söz konusu edilirken öncelikle halkın okuma yazma bilmediği, gazete ve kitap okumadığı için meşrutiyetin ne olduğunun anlatılması için de camilere ve ulemaya vesairlere iş düştüğü dile getirilir.

Sırat-ı Müstakim'de konu şöyle dile getirilir:

Bugün Anadolu ve Rumeli köylüsü Meşrutiyet, hürriyet ve müsavat denildiğinde ne anlıyor, ne duyuyor? Ve şimdiye kadar onlara bunu cidden anlatmak isteyen, anlatmaya çalışan oldu mu? Hâsılı itiraf edelim. İstanbul muharrirliği, gazeteciliği, kitapçılığı Osmanlı Türklerinin binde birine bile fâide dokundurmuyor.¹⁰⁰

Bu durumda, matbuat Meşrutiyeti anlatmakta âciz kalıyorsa bu görevi vaizler üstlenmelidir. Mustafa Sabri Efendi üç ayların yaklaşmasıyla imamet, hitabet ve vaizlik hizmetleri için Anadolu'ya ve Rumeli'ye dağılacak olan talebe-i ulûmun (medreselilerin) halkı Meşrutiyete ısındırmak, meşrutî idarenin şeriata uygun olduğunu anlatmak ve muhalif görüşleri çürütmek için, meşrutiyet, hürriyet, istibdat gibi konuların vaazlarda işlenmesini tavsiye eder.¹⁰¹

Ahmet Naim de aynı konuya dikkat çeker:

“Vâizlerin, talebenin en zeki, en açık fikirlilerinden intihab edilerek (seçilerek) usul-i meşveretin muhasenatından (iyiliklerinden) şer-i şerifle mutabakatından (şeriata uygunluğundan) bahisle...”¹⁰²

Sırat-ı Müstakim kadrosunda yer alan bütün yazarlar, istibdat dönemindeki vaaz ve hutbelerin İslamın gerçeklerini, Müslüman-

⁹⁹ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 1, s. 8.

¹⁰⁰ *Sırat-ı Müstakim*, c. V, no. 105, s. 8.

¹⁰¹ *Beyanü'l Hak*, c. II, no. 33, s. 776.

¹⁰² *Sırat-ı Müstakim*, c. I no. 2, s. 23.

ların zamana, mekâna ve halin durumuna göre gerçek ihtiyacını değil, siyasi iradenin öngördüğü formatı yansıtmaktadır. Kazanlı Halim Sabit'in konuyla ilgili tesbiti şudur:

... İstibdâd altında ezilen memleketlerde ekseriyet üzre hutbeler de mahkûm olunmuşlardır. Onlar da kendi hukûk-ı asliyyelerini tamâmen muhâfaza edememişler ve keyfiyyet-i mesnûniyeti (sünnete uygun niteliğini) gâ'ib etmişlerdir; daha doğrusu gâ'ib etdirmişlerdir...

Yazara göre vaazlar ve hutbeler “Garâbet-hâne-i elfâz” (acayip laf kalabalığı) olmuştur.¹⁰³

Aşağıdaki ifadeler, ulemadan, devrin ünlü vaizlerinden olan Manastırlı İsmail Hakkı'nın bir vaazından alınmadır. Adı geçen vaazlarını, aynı zamanda gazetenin sahibi olan Sirozlu H. Eşref Efendi derleyerek *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlamıştır. Sadece Manastırlı'nın değil, Eşref Efendi, Musa Kazım'ın konuşmalarını da gazetesinde derleyip yayımlamıştır. Burada adı geçen Eşref Efendi, ünlü gazeteci ve hukuk doktoru Eşref Edip Fergan'dır. Vaazlar, istibdat, jurnalcılık, her yerde bulunan hafiyeler, ifade özgürlüğünün olmaması ve meşrutiyetle ilgili bu ifadeler devrin tanığı olan bir âlim tarafından dile getirilmektedir:

On Temmuz'dan evvelki hâlimizi düşün (10 Temmuz Rumi takvime göre II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gündür. Miladi 23 Temmuzdur). Ne kadar azlık idik. Hele hakkâniyet taraftarları, az çok hamiyet taraftarları... Bî-çâreler neler çekiyorlardı, iki üç kişi bir yere gelemiyordu, tekkelere gidilemez, câmilerde hafiyeler ta'kîb eder. Âyet, hadîs, tefsîr olunurken bir Cuma geçirince üç gün aklım başıma gelmezdi. Çalışıyordum –o zaman ta'bîrince– fenâ söylemeyeyim. Lâkin fenâ anlayanlardan ihtirâzen (çekinerek), zamana ri'â-

¹⁰³ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 13, s. 181-89

yet ederek örtülü söylemeye mecbûr idim. Ma'a-mâfih her şeyi söylüyordum. Erbâbı anlardı. Ama böyle açıktan açığa bahsedemezdik. Fakat çâresizdi. İnsan kendini muhâfaza etmek lâzım. Elhamdülillah otuz beş sene oldu, va'z ediyorum hiçbir def'a isticvâb olunmadım (sorgulanmadım). Yazı da yazdım gazetelere derc ettirdim, elbette o zamânın hey'et-i vükelâsınca (bakanlar kurulunca), saray erkânınca istemedikleri sözleri söylemişimdir. Fakat işte nasılsa kurtulduk.

Lâkin dâimâ içimizde korku bâkî idi. Çünkü bir jurnale bakardı, insanın gittiği gündür. Kimden soracaklar? Müselsel muttasıl cebâbire (ardı arkası kesilmeyen zorbalara)!... Hele biraz ma'rûf oldun mu (tanındın mı), bir yere gidecek olsan arkandan köpek sürüsü gibi hafiyeler ta'kîb ederdi. Mel'ûnlar o derece ileri varmışlardı ki âileler arasına bile burunlarını sokmaya başlamışlardı. Babası habs olunur, oğlu görmeye gidemezdi, gider gitmez: "Hâ... Sen de o fikirdesin..." diye paldır küldür sorusuz su'âlsiz giderdi. Böyle mezâlim, böyle rezâlet ki hâtıra geldikçe insan dehşetinden titriyor, halâs bulmasından (kurtulmuş olmasından) dolayı secde-i şükrâna (şükür secdesine) kapanıyor.¹⁰⁴

Sırat-ı Müstakim'de yazılarına yer verilen bir diğer ünlü âlim Mahmut Esat Efendi'dir. O da istibdatın, Yıldız'daki zat ve avanesinin keskin muhaliflerindendir.¹⁰⁵

Mehmet Âkif'in *Sırat-ı Müstakim*'in başyazarı olarak adı geçen dergide, meşrutiyet ve istibdatla ilgili birçok ifadesi yer alıyor. Daha önce Âkif'in konuyla ilgili fikirlerine yukarıda etraflıca değindiğimiz için burada tekrar bu konuya girmiyoruz.

Mehmet Âkif'in *Safahat*'ının *Süleymaniye Kürsüsünde* bölümünü oluşturan şiirlerin, Kazanlı bir Müslüman seyyah olan Abdürreşid İbrahim'in vaiz kürsüsünde anlattıklarının şiirleştirilmiş

¹⁰⁴ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, no. 28, s. 31-32.

¹⁰⁵ *Sırat-ı Müstakim*, c. 4, no. 82, s. 67.

şekli olduğunu yukarıda belirtmiştik. Abdürreşid İbrahim de tıpkı Mehmet Âkif gibi “hürriyet” adı altında sergilenen maskaralıkları yerden yere vurmakla birlikte hararetli bir Meşrutiyet taraftarı ve istibdad düşmanıdır.

“Mebusan İntihâbâtı ve Mesuliyet” (Milletvekilleri Seçimi ve Sorumluluk) başlıklı makalesinde:

“Her kim ki ihmâl eder de bana ne lazım derse, olabilir nâ-ehil adamın mebus olmasına meydan verilmesinden o adam mesuldür” der.¹⁰⁶

Abdürreşid İbrahim daha da ileri giderek seçimi önemsememenin vatan ve millete karşı işlenmiş bir cinayet olduğunu ifade eder.

“Belki bu meselede gaflet ve tegâfûl (gaflete düşmek) memleket ve vatana karşı cinâyettir, zira mebusların vazifesi memleketin hayatı ile merbuttur (bağlıdır).”¹⁰⁷

İslamcı yazarların en çok üzerinde durdukları konulardan biri de padişahlara körü körüne bağlılık olarak anlaşılan ve uygulanan “biat” meselesidir.

İslamcılık düşüncesi içerisindeki “ulî'l-emr” kavramı Kur'anı Kerim'deki şu ayete dayandırılmaktadır: “Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin ve sizden emir sahiplerine (ulî'l-emre) itaat edin.”¹⁰⁸

Ulî'l-emr kavramı beraberinde itaat meselesini getirmektedir. Mealen alıntıladığımız ayette itaatin emredilmiş olması, itaatin şekli ve mahiyeti meselesini gündeme getirir. İslamcılar bu konuda hadislerle başvururlar. En çok başvurulan hadisleri şöyle sıralamak mümkündür:

“Yaradana isyan olan bir işte yaratılana itaat yoktur.” “İtaat ancak iyilik konusundadır.”

Buna bağlı olarak itaat edilmesi gereken kişiler ve itaatin anlamı üzerinde fikirler ortaya konmuştur. Manastırlı İsmail Hakkı itaati şu şekilde tarif eder:

¹⁰⁶ *İslam Dünyası*, no. 17, s. 257.

¹⁰⁷ *İslam Dünyası*, no. 17, s. 258.

¹⁰⁸ Nisâ Suresi, 59. Ayet.

“Emir adâlet ederse itaat olunur” dedikten sonra uli'l-emre itaati emreden âyeti şöyle açıklar:

“Evvelâ benim emrime, sonra Resulümün emrine, sonra bu daire dahiline Kur'ân'an hadise tevkif-i hareket ederse uli'l-emre de itaat edin.”¹⁰⁹

Manastırlı İsmail Hakkı'ya göre uli'l-emre itaat Kuran'a uygun hareket etme şartına bağlıdır. Uli'l-emr olan şahsın Kuran'a uygun hareket etmemesi durumunda itaatin tersi itaatsizlik gündeme gelir. Ancak İslamcı aydınlar, itaatsizliği şiddet içeren isyan olarak anlayanlarla aynı görüşte değildirler.

Manastırlı İsmail Hakkı şöyle der:

“Padişah öyle bir emirde bulunuyor ki, itaat olunacak gibi değil. O vakit de itaat mı edeceksiniz? Yok isyan mı edeceksiniz? Hayır, isyan haram, beynini bulmak (arayı bulmak) için bir yol aramalı...”¹¹⁰

İslamcı aydınlar, meşrutiyeti savundukları kadar hararetle istibdatın da aleyhinde yazılar yazmışlardır. Günümüzde İskilipli Âtîf Hoca olarak bilinen, tek partili dönem istibdatının mazlumu olmuş Mehmet Âtîf Efendi'nin istibdat tanımına bakalım:

İstilâh-ı siyasîyyunda (siyasi terminolojide) istibdât, bir şahıs veya eşhâs-ı kesire (birden fazla şahıs) mücerred (sadece) kendi irade-i keyfiyye (keyfi iradeleri) ve arzu-yı nefsanîyyeleri iktizasına göre (nefsi isteklerine göre) bilâ-pervâ (pervasızca) bir kavmin hukukunda tasarruf etmek demektir... İstibdadın menşei uli'l-emr ve erkân-ı hükümetin umur-ı ümmet ve mesalih-i millete tasarrufunun kavanin-i şer'îye ve idare-i ümmete tatbikle adem-i takyididir (Yönetenlerin toplum işlerinde kendilerini kanunlarla sınırlı kabul etmemeleridir).¹¹¹

¹⁰⁹ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 13, s. 208.

¹¹⁰ *Sırat-ı Müstakim*, c. I, no. 7, s. 109.

¹¹¹ *Beyanü'l Hak*, c. IV, no. 150, s. 761.

İskilipli M. Âtîf'in istibdatı diktatörlük, zorbalıkla eşanlamında kullandığı söylenebilir. M. Âtîf'in istibdatı şeriate uymamak şeklinde açıklaması da üzerinde durulması gereken bir husustur.

Âtîf Hoca daha da ileri giderek "cehalet, zulüm ve atalet"i istibdatla birlikte anarak, bu olumsuzlukları doğuranın istibdat olduğunu dile getirir.

"İstibdâdın zararı; zulüm, isaet, (kötülük) gadr, hıyanet, zillet meskenet (miskinlik), fakr ü zaruret, betâlet u atâlet, harab-ı memleket ve cehâlet-i ümmet gibi şeylerdir."¹¹²

İstibdat için Âtîf Hoca'nın tarifine yakın bir tanım getiren Hüseyin Hazım, "Ahvâl-i mezkure-i esasiyyeyi mücerred hareket-i keyfiyyesiyle tağyir ve iptal edebilmek nüfuz ve kudretine mâlik bulunması (Temel meseleleri sadece kendi keyfine göre değiştirme veya iptal etme güç ve etkinliğine sahip olmaktır)"¹¹³ der.

Âtîf Hoca, "Fâtih Dersiâmlarından İskilipli Mehmed Âtîf" imzasıyla *Sırat-ı Müstakim*'de yayımladığı bir başka yazısında, tahtan indirilmiş Sultan'ı yerden yere vurur. Hoca'ye göre, Sultan Abdülhamid, Osmanlı'yı yerli savunma sanayisinden mahrum bırakmış, III. Selim'den beri devam eden orduyu modernize etme çabası onun zamanında sekteye uğratılmış ve özellikle donanma, işbaşına getirilen ehliyetsiz kişilerden dolayı adeta ölüme terk edilmiştir. Âtîf Hoca'nın konuyla ilgili hüküm cümlesi de çarpıcıdır:

Ve işte bu zaafiyetten dolayı hükûmet-i Osmâniyye her cihetten Avrupalıların taht-ı esâretine (esareti altına) dâhil olarak artık büsbütün munkariz olmağa (yıkılmaya) doğru kemâl-i sür'atle (büyük bir hızla) yuvarlanıp gitmekte ve Avrupalılar tarafından memleketin parçalanması zamanı tekarrüb etmekte (yaklaşmakta) iken hükûmet-i Osmâniyye'nin mahv u inkırâzı (yıkılması) takdîr-i İlâhî olmamalıdır ki inâyet-i Samedânî ile (Allah'ın inayetiyle) o hükûmet-i zâ-

¹¹² *Beyanü'l Hak*, c. VII, no. 150, s. 2672.

¹¹³ *Beyanü'l Hak*, c. IV, no. 150, s. 325.

lime-i müstebid (zalim ve istibdatçı hükümet) de birdenbire mahv u munkariz olarak (yıkılarak) Hükûmet-i Meşrûta-i Osmâniyye (Meşrutiyete dayalı Osmanlı hükümeti) zuhura geldi (ortaya çıktı).¹¹⁴

İskilipli Âtîf Hoca'yı yere göğe sığdıramayan, onun Cumhuriyet dönemi istibdatının kurbanı olmasını, haklı olarak, her vesileyle dillendiren, hakkında filimler çeken, öte yandan aynı zamanda Sultan Abdülhamid'i adeta kutsayan bazı muhafazakârların, merhum Hoca'nın bu ifadeleri karşısındaki tutumunu doğrusu merak ediyoruz.

Beyânü'l-Hak dergisini çıkaran Cemiyet-i İlmiyye'nin İstibdat tarifinden de keyfi idare sonucu çıkmaktadır: "Hiç kimseye danışmayarak meşru, gayr-i meşru istediğini yapmaktan ibarettir."¹¹⁵

Aynı bakış açısı *Fran-Masonlar* yazısında da görülmektedir. "İstibdâd, yekdiğerine merbut olan (birbirine bağlı olan) iki şey ile tefsir olunur: zulüm, cehâlet."¹¹⁶

Sultan Abdülhamid'in hal fetvasını yazan, bugün Türkiye'de neredeyse bütün Kuran çalışmalarının bir numaralı referansı olan ünlü 10 ciltlik "Hak Dini Kur'an Dili" tefsirinin müellifi El-malılı Muhammed Hamdi Yazır, istibdatı mezar karanlığı içinde, geçmeyen uzun bir gece olarak niteler ve Meşrutiyet'in ilanını gün doğması olarak değerlendirir. Ardından da bu doğan günün kurtuluşa vesile olan gerçek bir sabah olmasını, aldatıcı olmamasını diler:

Müddet-i ömrüm olan otuz seneden beri gündüzü yok, beynel hayat ve'l memat (ölümle kalım arasında geçen) bir âlem-i berzahın (kabir âleminin) zulumatı (karanlığı) içinde, asri bir şeb-i yeldanın (en uzun gecenin) istibdadı altında

¹¹⁴ *Sırat-ı Müstakim*, c. 5, no. 108, s. 63.

¹¹⁵ *Beyânü'l Hak*, c. II, s. 671.

¹¹⁶ *Beyânü'l Hak*, c. I, no. 19, s. 324.

ezildik. Ey ye'si elim-i millet (ey milletin ıstıraplı karamsarlığı), kader-i medid olan şeb-i yelda (sürekli kaderi haline gelen en uzun gece)! Bize bak! Artık gerneştiğin (uzadığın) yetişir. Artık açıl, açıl da sabah olsun. Mazi-i ümmete (ümmetin geçmişine) benzer bir gün görelim! diye feryad ediyorduk. Şimdi eltaf-ı Sübhaniyen (Allah'ın lütfundan) bize bir fecr (sabah) gösteriyor, aman kazib (aldatıcı) olmasın, sadık et ya Rab! Fecr-ı sadık (gerçek sabah) olsun ki, biz cemaatimizle sabah namazı kılmak isteriz.¹¹⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın, Sultan Abdülhamid'in hal fetvasını yazmış olmaktan dolayı pişman olduğunu ve bunu sonraki süreçte dostlarına söylediğine dair iddialar vardır. Ancak bu iddiaların hiçbirinin yazılı bir belgesi yoktur. 1942'ye kadar yaşayan, Cumhuriyet'in ilanından sonra da *Sebilürreşâd*'taki yazılarına 1925'e kadar devam eden merhum Muhammed Hamdi Yazar'ın hiçbir yazısında söz konusu olayla ilgili olarak bir nedamet ifadesine rastlanmaz.

¹¹⁷ *Beyanü'l Hak*, no. 2, s. 6-7.

Soru 21.

*Sultan Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'nda
Dahli Var mıdır?*

31 Mart Olayı, II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık 9 ay sonra, bazı asker ve sivillerin karıştığı bir darbe girişimidir. Aslında olayın miladi tarihi 13 Nisan 1909'dur. Rumi 31 Mart 1325 tarihinde meydana gelen bir olay olduğu için tarihe "31 Mart Hadisesi" olarak geçmiştir. On üç gün boyunca devam eden olay, öncesinde ve sonrasında aralarında milletvekillerinin de bulunduğu, yüzlerce insanın hayatına mal oldu.

II. Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayı'na kadar geçen süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti, henüz partileşmemiştir, hükümette yer almamıştır ama hükümet ve Meclis üzerinde ciddi bir güç olarak varlığını sürdürmektedir. II. Meşrutiyet'in basına ve sokağa getirdiği özgürlükçü hava her kafadan bir sesin çıkması ve özgürlüğün başıboşluk olarak algılanması sonucunu doğurmuştur.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan etmesi ve benzeri gelişmeler merkezdeki siyasi belirsizlikle birleşince İstanbul'da tansiyon iyice yükselmiş ve bütün olumsuzlukların faturasının İttihatçılara kesilmesi sonucunu doğurmuştur. Prens Sabahaddin'in Ahrar Fırkası siyasal muhalefetin başını çekerken bazı muhafazakâr çevrelerde de hoşnutsuzluk iyiden iyiye artmıştır. İttihatçıların komitacı faaliyetleri, muhaliflerini silahla susturma çabaları, II. Meşrutiyet'in ilk zamanlarındaki ümit ve coşkuyu

kızgınlık ve karamsarlığa bırakmıştır. İttihatçılara sert eleştiriler yönelten 7 Nisan 1909'da, *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesi ve ertesi gün geniş bir katılımı ile yapılan cenaze merasimi 31 Martın ayak sesleri mahiyetindedir.

İttihatçıların baskısı, hürriyet adı altında sergilenen ahlaksızlıklar, alaylı subayların kadro dışı bırakılması, medrese talebelerinin askere alınması ve Padişah'ın tahttan indirileceği endişesi 31 Martı hazırlayan sebepler olarak sayılabilir.

Basın tarafında ayaklanmanın başını Derviş Vahdeti'nin sahibi bulunduğu *Volkan* gazetesi ile yine adı geçenin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti çekmektedir.

Ayaklanma, İstanbul'daki 4. Avcı Taburunda başlamış, Taksim Topçu Kışlasının katılmasıyla büyümüş ve ardından bütün İstanbul'a yayılmıştır. Aslında Avcı Taburları, İttihatçılar tarafından Sultan'ı gözetim altında tutmak ve Meşrutiyet'i korumak için Rumeli'den getirilen taburlardır. İsyancılar çoğunlukla erlerdir. Subaylarını kışlaya hapsederek sokağa çıkmışlardır. Meşrutiyet'in şeriata aykırı olduğu, İttihatçıların dinsizliğe hizmet ettiği şeklindeki propagandanın etkisinde kalan erler ve çoğunluğu alaylı subaylardan oluşan askerler, kendilerine katılan sivillerle beraber "şariat isteriz" sloganlarıyla sağa sola saldırmaya başlamıştır. Kendilerini teskin etmeye çalışan bazı komutanlarını ve ulemadan bazı insanları öldüren kalabalık, Meclis'i işgal ederek bir dizi isteğini silah zoruyla dikte ettirerek kabul ettirdi. "Mebusan Beyannamesi" adı altında kaleme alınan kararları Sultan Abdülhamid onayladı. Bu kararlar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kapatılması da vardı.

Sadrazam Kamil Paşa, İttihatçılarla bilek güreşine girişince 10 Şubat 1909'da Meclis'te yapılan güven oylamasında düşürülmüş yerine İttihatçılarla dirsek temasında olan Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir. 31 Mart isyancıları bu sefer Hüseyin Hilmi Paşa'nın azledilmesini ister. Paşa, baskılara dayanamayıp istifa etmiş yerine Ahmet Tevfik Paşa getirilmiştir.

İsyanın başladığı 13 Nisandan itibaren yaklaşık 10 gün İstanbul asilerin elinde kalmıştır. Bu süre içinde asiler sadece Meclisi Mebusan'ı değil, Harbiye Nezareti'ni de işgal etmiştir.

Bunun üzerine merkezi Makedonya'nın Manastır şehrinde bulunan 3. Ordu'ya bağlı taburlardan oluşan ve liderliğini Mahmut Şevket Paşa'nın yaptığı "Hareket Ordusu" 19 Nisanda İstanbul'a gelerek isyancılara müdahale etti ve 24 Nisan 1909'da şehrin bütün hâkimiyetini ele aldı. Sonrasında kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi aralarında asker ve sivillerin bulunduğu 70 kişiyi idam ederken 400 küsur kişi de farklı cezalara çarptırıldı.

Bu dönem İstanbul'da bulunan, isyan eden asker ve sivilleri yatıştırmak ve kan akmasını önlemek için yoğun bir çaba sarfeden Bediüzzaman Said Nursi, olayı "Elvan-ı seb'a süratle çevrilse yalnız beyaz görüldüğü gibi; sair metalipteki fesadâtı binden bire indiren ve avamı anarşilikten kurtaran ve efrad elinde kalan umumi siyaseti, mucize gibi muhafaza eden lafz-ı şeriat yalnız görüldü" şeklinde tanımlar. Yani Bediüzzaman'a göre ortada birçok farklı niyet ve istekle beraber bu fitneyi söndürmeye yönelik birçok çaba vardı ancak "şeriat isteriz" sloganı, "şeriat" kelimesinin öneminden dolayı hepsini bastırdı ve görünmez kıldı. Şeriat kelimesi aynı zamanda mucizevi bir şekilde birçok fitnenin önüne geçti.

Bediüzzaman, 31 Mart Olayı'nı yedi sebebe bağlar:

1. Yüzde doksan sebep İttihat ve Terakki'nin zorbalıklarıydı.
2. Rahatsızlık duyulan bazı bakanların değiştirilmesi talebi.
3. Sultan Abdülhamid'in tahtan indirilmesini önleme düşüncesi.
4. Dindar askerlerin din karşıtı ve dine aykırı telkinlere set çekme arzusu.
5. Galata Köprüsü üzerinde katledilen gazeteci Hasan Fehmi Bey'in katilinin meydana çıkarılması isteği.
6. Kadro dışında bırakılan alaylı subayların mağduriyetine engel olmak.

7. Sefahatın hürriyet olarak algılanmasına karşı, hürriyeti İslami çerçeveye sınırlamak ve halk tabakasının şeriaten anladıkları tek şey olan kısas ve el kesme cezalarının uygulanması talebiydi.¹¹⁸

Bediüzzaman, bütün bu sebeplerin bir araya gelmesinden sonra bir de gazetelerin dokuz ay boyunca kışkırtmaları sonucu “Müstebitler, mürteciler, dinde hassas, muhakeme-i akliyyede (akli muhakeme) noksan olanlar, iyilik zannıyla o bataklık zeminde tohum ekmeğe başla”mışlardır.¹¹⁹ Ancak bu şeriat isteyen kimseler, Bediüzzaman’a göre, en kutsal prensip olan askerlerin itaatını, şeriate aykırı bir şekilde kenara atmışlardır.

31 Mart Olayı’nda sokaklara dökülenleri, çoğunlukla şeriatın ne olduğunu bilmeyen, taklidi imana sahip cahil insanlar olduğunu, üstelik Doğu’daki aşiretlere söyleyen Bediüzzaman şu tespitte bulunur:

Sonra, sağını solundan fark edemeyenler –hâşâ– şeriatı, istibdadı müsait zannederek tûti kuşları taklidi gibi “Şeriat isteriz” demekle, hakikî maksat ortada anlaşılmaz oldu. Zaten plânlar se-rilmişti. İşte o zaman yalan olarak hamiyet maskesini takınan bazı herifler, o ism-i mukaddese tecavüz ettiler.¹²⁰

Sultan Abdülhamid’e muhalif, dönemin İslamcı yazarlarının etrafında toplandığı *Sırat-ı Müstakim* mecmuası, 31 Mart Olayı’nda kesin olarak onun parmağının olduğu iddiasındadır. Dergiye göre, Sultan’ın geçmişteki yaptıkları onun böyle bir tezgâhın içinde bulunabilecek bir karakterde olduğunun en önemli delilidir:

Onun bu türlü mekâ’id ve masâni’aları (tertip ve düzenleri) bî nihâye (sınırsız) olup hengâm-ı ceberût ve eyyâm-ı istibdâdında (zulüm ve istibdatının hâkim olduğu günlerde) dahi cârî idi (yürür-lükteydi). Buna dâir bildiğimiz şeyler pek çoktur. Burada beyânına

¹¹⁸ Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, s. 426.

¹¹⁹ A.g.e., s. 427.

¹²⁰ A.g.e., s. 331.

lüzûm görmeyiz. Midhat Paşa'yı mahv u ifnâ (yok etmek) için çevirdiği dolâb-ı mekîdeyi (hileli dolaplarını) mülâhaza (düşünmek) kifâyet eder.¹²¹

Sultan Abdülhamid'in emrindeki askerlerle birlikte Hareket Ordusuna karşı direnmemesini onun barışçılığına ve iyi niyetine bağlayanların aksine *Sırat-ı Müstakim*, bu durumu onun acizliğine ve çaresizliğine yorar:

Çünkü artık teyakkun etmişti ki (kesin kanaat olarak ortaya çıkmıştı ki), mukâvemete kıyâm (karşı koymaya kalkışmak) serî' ateşli toplanla Yıldız'ın hâk ile yeksân (yerle bir edilmesi), bütün âile ve evlâdının mahv ü perîşan olmasını intâc edecekti (sonucunu doğuracaktı). Bu teslîm emri Yıldız'ın suları, erzâkı, hava gazları kat' edildikten (kesildikten) sonra vukû' bulmuştur (ortaya çıkmıştır) ki biraz daha inâd ve muhâlefete isrâr her şeyden azîz bildiği, otuz üç sene zarfında muhâfazası için bütün kuvvet-i hükûmeti, servet ü sâ mân-ı milleti (milletin bütün varlık ve zenginliğini) fedâ etmekte bulunduğu hayâtı bile zâil olacağı (yok olacağı) bîştibâh idi (şüphesizdi).¹²²

Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi isimli cemiyetin mensuplarının aslında ümmet-i Muhammed'e düşman olduğunu, bunların olsa olsa "Ümmet-i Hamidiye" olabileceklerini ifade ettikten sonra hem 31 Martı gerçekleştirenlere hem de Sultan Abdülhamid'e ağır ifadelerle saldırır:

Demek ki bu cem'iyet efrâd ve a'zâsı (mensupları ve üyeleri) ümmet-i Muhammediyye'ye düşman bir "Ümmet-i Hamidiye" imiş. Matlûbları (istedikleri) olan şerî'at ise bi't-tabî' "Şer'-i Ahunedî" (Hz. Peygamber'in şeriatı değil) değil. Evvelîn-i şurûtu (öncelikli şartları) milleti sefâheti uğrunda di-

¹²¹ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, no. 34, s. 114.

¹²² *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, no. 34, s. 115.

lendirmek, edânîyi (adi adamları) evc-i a'lâ-yı ikbâle (en üst rütbelere çıkarmak), buna mâni' olmak şöyle dursun fikren kâ'il olamayacak erbâb-ı ukûl ü vicdânı (akıllı ve vicdanlı insanları) denizlerde, zindânlarda itlâf etmek (telef etmek), fikr-i milleti demir çenberlerle tazyîk ederek (zorlayarak) ilim ü irfânın nâmını yeryüzünden silmek, şer'-i şerîf-i Ahmedî'nin (Hz. Peygamber'in şeriatının) bu icrâ'ât-ı hâ'inâneye (hain icraatlara) bi't-tabî' (tabii olarak) muhâlif olan ahkâmını (hükümlerini) yalnız ibtâl ile iktifâ etmeyerek o yoldaki âyât (ayetler) ve ehâdis-i şerîfeye (hadis-i şeriflere) lisân-ı resmî (resmi dille) ile "muzır" unvânını vermek, hâsılı millet-i İslâmiyye'yi bir şahsa ubûdiyet (kulluk) daha doğrusu ibâdet uğrunda din ve îmandan çıkarmakdan ibâret olan şer'-i Hamîdî (Sultan Abdülhamid'in şeriatı) idi. Üzerinde ümmet-i İslâmiyye'nin son şu'le-i ümîdi (ümit parıltısı) parlayan Devlet-i Osmâniyye'yi hufre-i helâke (yok edici hurafelere) sürükleyen bu ümmet-i cedîde (yeni ümmet yani İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensupları) hakîkaten şerî'at-mürevvici (şeriat taraftarı) idiyseler otuz bu kadar senedir kütüb-i şer'iyyenin (şeriat kitaplarının) ihrâkına (yakılmasına), Kunut du'âsının namazda men'-i tilâveti (okunmasının yasaklanması) teşebbüsâtına (girişilmesine), kelâm-i şerîf-i Nebî'ye (Hz. Peygamber'in hadislerinin) "muzır" itlâk edilmesine (kabul edilmesine), müntakid-i ef'âl-i şehriyârî olan (padişahın davranışlarının ters düştüğü) âyât-ı kerîmenin tefsîr ve hattâ alenen kırâ'et edenlerin (okuyanların) nefy ü iclâsına (sürgün ve mecburi ikamete tabi tutulmasına), kitâblarda ibâre arasından çıkarılmasına, gerek müslimîne gerek ulemâ-yı dîne edilen ihânetlere nasıl tahammül etdiler? Neden devlet biraz kesb-i kuvvet edip (güçlenip) de saray isrâfâtına (israflarına) birer had ta'yînine sıra geldiği, devr-i Hamîdî'de ibtâl edilen ahkâm-ı şer'iyye birer birer mevki'-i tatbîka (uygulamaya) vaz' olunmak (konulmak) tasavvurâtı (düşüncesi) meydân aldığı bir sırada bu kadar cûş u hurûşa geldiler (ayaklandılar)?

Ahkâm-ı şer'iyyenin ibtâl edildiğini iddi'â eden "Hamîdîler" bu ahkâmın bazıları üzerine yine istibdâd elleriyle gâh Avrupa'lara hoş görünmek gâh saray mezâliminin sâha-i te'sîrine (etki alanına) vüs'at vermek (genişlik katmak) için hatt-ı butlân çekildiğini (boşa çıkarıldığını) unuduyorlar mı? Acabâ Mecelle Cem'iyeti'ni dağıdan kimdir, ve ne için dağıtmışdır bilmiyorlar mu? İdâre-i meşrûtanın şer'-i şerîfe mugâyir olduğunu (aykırı olduğunu) iddi'â eden bu gürûh devr-i zulûmde mücâzât-ı keyfiyyeye (keyfi cezalandırmaya) münkalib olan (dönüşen) ta'zîrât-ı şer'iyyenin (şer'i cezalandırmanın) fi-mâba'd (bundan sonra) ancak meşrûtiyet sâyesinde tekrar edebileceğini (karar altına alınabileceğini) ve ilk yapılan Serseri Nizâmnâmesi'ne ta'zîr-i şer'inin idhâli (dahil edilmesi) mensî kalmış (unutulmuş) hudûd-ı şer'iyyenin (şer'i sınırlamaların) âtiyen (gelecekte) tatbîkine mukaddime (uygulamasına başlangıç) olduğunu anlamıyorlar mıydı.¹²³

Yaptığımız bu uzun alıntı, 31 Mart Olayı'na ve Sultan Abdülhamid'e İslamcı aydınların bakış açısını yansıtmaları bakımından çok önemlidir ve bundan dolayı sadeleştirerek buraya aldık.

Bu yazıya göre, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, kendisine bu adı takmış ama aslında onlar Sultan Abdülhamid'in ümmetidirler. (Osmanlıcada "ümme" kelimesinin topluluk anlamına geldiğini unutmayalım.) Onların istediği Hz. Peygamber'in şeriatı değil; zevkleri için yaptığı israfla milleti dilenci durumuna düşüren, adi adamları yüksek mertebelere çıkaran, onun bu icraatlarına itiraz eden akıllı ve vicdanlı insanları sürgün ve benzeri cezalarla telef eden, bu hain icraatlarına uymayan şer'i hükümleri hatta ayet ve hadisleri muzır gören, onları devre dışı bırakan, bütün Müslümanları bir kişiye kul etmek anlamına gelen Sultan Abdülhamid'in şeriatıdır.

Bütün Müslümanların ümit parıltısı olan Osmanlı Devleti'ni dine soktukları hurafelerle felakete sürükleyen bu topluluk, (İtti-

¹²³ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, no. 34, s. 115.

had-ı Muhammedi Cemiyeti) şeriat konusunda samimi ise, otuz yıldan beri Şeriat kitaplarının yakılmasına, konut duasının okunmasının yasaklanması girişimine, istibdat idaresinin işine gelmeyen hadislerin yok sayılmasına, istibdat idaresinin kendisine ters gelen ayet ve hadisleri okuyan ve tefsir edenleri sürüp cezalandırmasına, bu ayet ve hadislerin metinlerden çıkarılmasına ve nihayet ulemaya edilen bunca zulme niçin sessiz kaldılar?

Niçin Meşrutiyet idaresi, sarayın israflarına engel olmaya başlamışken, istibdat döneminde ortadan kaldırılan şer'i hükümler birer birer yeniden uygulama konmuşken bu adamlar galeyana geldiler?

Şer'i hükümlerin iptal edildiğini iddia eden 31 Martçılar, Şer'i hükümlerin bir kısmından Avrupalılara şirin görünmek, bir kısmından sarayın keyfi uygulamalarına kolaylık sağlamak için istibdat döneminde rafa kaldırıldığını unutuyorlar mı?

Acaba Mecelle Cemiyetini kim ve niçin dağıtmıştır? Meşrutiyet yönetiminin şeriate aykırı olduğunu idare edenler, şer'i cezalandırma sisteminin saray ve adamları tarafından keyfi olarak uygulandığını, Meşrutiyet'in ilanından sonra mahkeme kararı olmadan şeriat adına kimseye ceza verilemeyeceğini bilmiyorlar mı?

Sultan Abdülhamid'in Sarayının etrafındaki, onun ihsanlarına yıllar yılı boğulmuş binlerce askerin Hareket Ordusu tarafından taşraya gönderilmesinin gerekçesi olarak ise Sultan'ın bunlardan güç alarak tekrar Kanunı Esasi'yi rafa kaldırabileceği, Meşrutiyet'ten kurtulmak isteyebileceği olarak ifade eder. İşin bu noktasında üslup iyice bozulmuş, iş Sultan'a hakarete kadar varmıştır:

O dessâs ve mekkâr (hileci ve düzenbaz) Abdülhamîd, Cem'iyet-i aliyyenin (Yüce Cemiyet'in – İttihat ve Terakki) getirmiş olduğu taburları ifsâd ve iğvâ ile (fesat ve ayartmayla) Cem'iyet aleyhinde, onları tenkîl (uzaklaştırma) ve Kânûn-ı Esâsî'yi mahv ü ilgâ (ortadan kaldırma) husûsunda istihdâma fırsat-yâb olursa (fırsat bulursa) artık senelerden

beri ihsânına gark etmiş (boğmuş), âdetâ kendisine taptırmış olduğu ma'yyet askerleri tamâmen yanında bırakılmış olsa idi acabâ neler yapmazdı? Bu halde cem'iyyetin o askerleri kısmen olsun vaktiyle Yıldız civârından ihrâc ile taşraya sevk etmesindeki isâbet kâbil-i inkâr olur mu (inkâr edilir mi)? Munsîfâne (insaflı) düşünerek hüküm vermeli o askerler ki mukaddemâ (başlangıçta) te'dîbât-ı şedîdeye ma'rûz kalmadan (şiddetli bir şekilde hadleri bildirilmeden) Harbiye Nezâreti'ne (Milli Savunma Bakanlığı'na) itâ'at etmiyorlardı. Öyle bir sultânın kasrı civârından teb'id edilmişlerdi (uzaklaştırılmışlardı) ki istibdâd onun lahmi (eti) ve demi (nefesi), uruk (damarları) ve a'sâbıyla (sinirleriyle) imtizâc etmişti (ayrılmaz bir bütün olmuştu). Ol derecede ki hiçbir cürüm ve cinâyetin irtikâbına (suç ve cinayetin işlenmesine) tereddüd bırakmazdı.¹²⁴

Gelelim Sultan Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'nda dahlinin olmadığı meselesine. *Sırat-ı Müstakim*'in yukarıdaki kesin ifadelerine rağmen Sultan'ın 31 Mart Olayı'nda parmağının olduğuna dair bir delil yoktur. Ancak Sultan, çıkan isyanın bastırılması için ciddi bir çaba da göstermemiş, asilerle uzlaşıcı bir tutum içinde olmuştur. Bu durum bile İttihatçıları çileden çıkarmaya yetmiştir. Sultan'a karşı, muhaliflerinde yılların biriktirdiği bir kızgınlık ve öfke duruk noktasına çıkmıştır. Öte yandan Sultan da bu atmosferden yararlanarak eski gücüne kavuşmak için zemin yoklamaları yapmaktan geri durmamıştır. İttihatçılar, 31 Mart Olayı'nı Sultan Abdülhamid'ten kurtulmak için bir fırsata çevirirken Sultan da son olarak 23 Nisan'da çıktığı cuma selamlığında her zamankinden daha yüksek sesle atılan "Padişahım çok yaşa" naralarından eski günleri adına yenisinden umuda kapılmıştır. Ancak Hareket Ordusu'nun ipleri tamamen ele alması ve Mahmut Şevket Paşa'nın sıkıyönetim ilan etmesinden sonra sıra Sultan'ın tahttan indirilmesine gelmiştir.

¹²⁴ *Sırat-ı Müstakim*, c. 2, no. 34, s. 114-116.

Soru 22.

Sultan Abdülhamid, Muhaliflerini Susturmak İçin Ne Yaptı, Onlara Nasıl Yaklaştı?

Sultan, amcası dönemindeki muhalifler olan Yeni Osmanlılar'la uzlaşarak tahta oturmuştur. Esasen Yeni Osmanlılar, Jön Türkler gibi, doğrudan padişahı hedef alan bir yaklaşımdan çoğunlukla kaçınıyorlardı. Muhalefetlerini daha çok Babîâlî'yi hedef alarak yapıyorlardı. Hatta zaman zaman yazılarında "Ah! Bir kuş olsam da zat-ı şahanenin penceresine konsam ve bütün bu olup bitenleri kendisine arz etsem" anlamına gelen ifadelerle aslında padişahın olup bitenlerden haberinin olmadığını, olsa bunlara müsaade etmeyeceğini yazıyorlardı.

Yeni Osmanlılar'ın fikri liderlerinden olan Namık Kemal ve Ziya Paşa, Mithat Paşa başkanlığında kurulan Kanunî Esasî Hazırlama Komitesi'nde yer almış, onlardan çok sonraları yurda dönen Ali Suavi'yle gelir gelmez saraya alınmış, önce padişahın kitapçıbaşılığı ile şehzadelerin hocalığına atanmış ardından o gün, Osmanlı'nın Batılı tarzdaki en üst öğretim kurumu olan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin (günümüzdeki Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne atanmıştır.

Ancak Sultan'ın başta Mithat Paşa olmak üzere kendisini tahta çıkaran herkesten kurtulma operasyonu çerçevesinde bütün Yeni Osmanlılar da yeniden gözden düşmüştür. Ziya Paşa ve Namık

Kemal sürgünlere gönderilmiş, Ali Suavi önce Galatasaray'ın müdürlüğünden alınmış, ardından da Çırağan Hadisesi esnasında öldürülmüştür.

Sultan Abdülhamid, insanlarla ikili görüşmelerinde son derecede nazik ve misafirperverdir. Kendisiyle görüşen muhalifler bile bu tutum karşısında bir süre Padişah'la ilgili yanıldıkları, hatta kendisine haksızlık yaptıkları duygusuna kapılıyorlar.

Namık Kemal, 1876'da ilk defa olmak üzere huzura çıktığı zaman Sultan'ın iltifatına mazhar olmuş, Sultan kendisine Osmanlı ülkesini yenilemek için el ele verip çalışma teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine büyük bir ümit ve sevince kapılan Namık Kemal, çok değil sadece beş ay sonra sürgüne gönderilmiştir.

Aynı senaryoyu oynayanlardan biri de Jön Türkler'in ileri gelenlerinden Mizancı Murat Bey'dir.¹²⁵ 1895'te Sultan'ın en sıkıntılı günlerinde Saray'a davet edilir ve padişah tarafından iltifat yağmuruna tutulur. Murat Bey, bu görüşmeden adeta başı dönerek çıkmış, hatta "Hünkârımız bir melek" diye haykırmıştır. Murat Bey, bu görüşmeden sonra padişahın iyi, çevresinin kötü olduğu yönündeki tezini de kendince doğrulamıştır. Hatıratında, hayatının en mutlu gününü yaşadığını ifade eden Murat Bey'e Sultan, ülkenin krizden çıkması için değerli görüşlerinden yararlanma teklifinde bulunmuştur. Ne var ki, sadece bir ay sonra, Murat Bey'e, Avrupa'ya kaçıp oradaki Jön Türkler'le birlikte Sultan Abdülhamid'e muhalefet etmenin dışında yol kalmamıştır.¹²⁶

Sultan Abdülhamid'in çocukluk arkadaşı, sırdaşı ve sonra "serhafiye"si olan Ahmet Celalettin Paşa'nın mesaisinin çok önemli bir kısmı, Avrupa'daki Jön Türk basınına takip edip, onları her türlü yöntemi kullanarak susturmayla geçmiştir. Yöntemlerin en çok kullanılanı ise onlara örtülü ödenekten para vererek gazetelerini satın alıp kapatmadır. Zaman zaman Tunalı Hilmi ve Abdullah

¹²⁵ Birol Emil, *Mizancı Murat Bey*, İÜ Edebiyat Fak. Yay., 1979, s. 101-105.

¹²⁶ A.g.e., s. 105.

Cevdet'te olduğu gibi onlara Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerinde önemli görevler, susmaları karşılığında rüşvet olarak verilmiştir.

Jön Türkler, Ahmet Celalettin Paşa'dan aldıkları para ve tavizler karşılığında diyelim ki, İsviçre'de çıkardıkları *Mizan* gazetesini kapatmışlar ama kısa bir süre sonra aynı amaç ve yayın politikasıyla *Osmanlı* gazetesini çıkarmışlardır. Paşa, çoğu zaman muhalif gazetelerin depolardaki iade sayılarını bile saydırarak satın almış ama tabii ki, onları susturmak mümkün olmamıştır. Hatta aralarındaki mektuplaşmalarda, cemiyete para kazandırmanın bundan daha iyi bir yolunun olmadığını belirtmişlerdir.¹²⁷

Garip bir tecellidir ki, Jön Türkler'i susturmak için kendini adeta harap eden Sultan'ın baş hafiyesi Ahmet Celalettin Paşa da daha sonra kendisine muhalif olmuş, Avrupa'da yerleşmiş, ancak Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'a dönebilmiştir.

Sultan Abdülhamid, muhaliflerini hem *mükâfat* hem de *mücazat* (cezalandırma) yöntemlerini sonuna kadar kullanarak susturmaya çalışmıştır. Bunun için Hazine-i Hassa'yı ve olağanüstü olan servetini seferber etmiş ama sonuç alınamamıştır. Bu duruma İngilizcede "Carrot and stick policy" yani havuç ve sopa politikası deniyor. Önce havuç uzatılır, işe yaramazsa arkasından sopa gelir.

Sultan'ın, yabancı diplomatlara karşı da çok cömert olduğunu, sefaretlerdeki memurlara varıncaya kadar onları ikram ve nişanlara boğduğunu yukarıda belirtmiştik. Ancak ne yapılırsa yapılsın, günün sonunda bütün imaj çalışmalarına rağmen kişi asli şekli, karakteri ve icraatıyla bilinip tanınıyor.

¹²⁷ Ahmet Celalettin Paşa'nın Jön Türkler'i susturma çabaları için bütün detaylar için Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türk-lük (1889-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Soru 23.

*Sultan Abdülhamid Tahttan Nasıl İndirildi,
Nasıl Muamele Gördü ve Nasıl Öldü?*

Aslında Sultan Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'den itibaren artık "topal ördek" dönemine girmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı, Sultan'ın talebi veya rızasıyla olmamış, Meşrutiyet Manastır'da ilan edilmiş ve kendisi de çaresiz olarak buna boyun eğmiştir.

Sonraki dönemde, her aşamada yetkileri ve etkinliği sınırlandırıldığı halde uyumlu ve bir anlamda itaatkâr davranmıştır. Meclisi Mebusan'ın açılışına katılmış ve Kanunı Esasi'ye ve Meşrutiyet'e bağlı kalacağına dair yemin etmiştir. Milletvekillerine sarayında yemek verirken de son derecede ilgili ve nazik bir ev sahibidir.

Ne var ki, Jön Türkler'in önemli bir kısmı, Sultan Abdülhamid tahtta kaldığı sürece devrimin amacına ulaşmayacağı düşüncesindedir. Bundan dolayı, bazıları 31 Mart Olayı'nı, Sultan'dan kurtulmak için İttihat ve Terakki'nin tertiplelediği yönünde iddialar da vardır ama bu iddialar hiçbir bilgi ve belgeye dayanmamaktadır.

Selanik'ten gelen Hareket Ordusu, Yeşilköy'de karargâh kurunca, Meclisi Mebusan'ın Başkanı Ahmed Rıza, Meclisin faaliyetlerini Yeşilköy'deki yat kulübüne taşır. Yıllarca Jön Türkler'in Paris Kolu'nun liderliğini yapan, ünlü *Meşveret Mecmuası*'nın sahibi Ahmed Rıza şimdi Meclis Başkanı'dır. 120 Milletvekili ve 20 kadar ayan (senatör) burada yaptıkları toplantıda, artık Sultan

Abdülhamid'in tahtta kalmaması gerektiğini tartışırlar. Hareket Ordusu'nun lideri Mahmut Şevket Paşa, tartışmalara müdahale eder. İstanbul'daki askerin Sultan'ın tahttan indirileceğini öğrenmesi halinde direnebileceğini, onun için öncelikle şehirde hâkimiyetin sağlanması gerektiğini söyler. Böylelikle tahttan indirme tartışması şimdilik rafa kalkmıştır.¹²⁸

Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'de karargâh kurmasından itibaren Sultan'ın uykusuz geceleri başlamıştır. Kızı Ayşe Osmanoglu'nun ifadelerine göre, Sultan bugünlerde çok ama çok tedirgin, üzgün, meysus (karamsar) ve omuzları çökük vaziyettedir. Sarayda neredeyse kadınlardan başka kimse kalmamıştır. Sarayın erkek mensupları canını kurtarma telaşıyla, yıllarca nimetlerinden fazlasıyla yararlandıkları sarayı terk etmiş, daha doğrusu firar etmişlerdir.¹²⁹

26 Nisan 1909'da Hareket Ordusu, şehirde iyice vaziyete hâkim olunca Meclisi Mebusan da Sultanahmet'teki binasına dönmüştür. 27 Nisanda 240 mebus ve 34 âyan Sultan'ın akıbetini görüşmek üzere "Meclis-i Milli" sıfatıyla toplanmıştır. Meclis, Sultan'ı tahttan indirip yerine kardeşi Sultan Mehmed Reşad'ı V. Mehmed unvanıyla padişah yapma kararlılığındadır ama bunun için, Osmanlı geleneklerine göre, fetva gerekmektedir. Fetva emini de Şeyhülislam da bu iş için istekli değildirler ama Meclis İkinci Başkanı olan Talat Paşa'nın devreye girmesiyle, kerhen de olsa Fetva emini Hacı Nuri Efendi ile Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi Meclisi Mebusan'a gelir ve fetva işli halledilir. Fetvayı Elmalılı Hamdi Yazır kaleme almış ama Şeyhülislam mühürlemiştir.

Fetva Meclis'te okunmuş ve oybirliğiyle Sultan Abdülhamid'in halledilmesi ve Sultan Reşad'ın da tahta çıkarılması kabul edilmiştir. Söz konusu fetva ve günümüz Türkçesiyle fetva metni aşağıdaki gibidir:

¹²⁸ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1970, s. 38.

¹²⁹ Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, 2.Baskı, Selçuk Yay., İstanbul, 1960, s.140.

İmamü'l-Müslimin olan Zeyd, bazı mesail-i mühime-i şer'iyeyi, kütüb-i şer'iyeden tayy ü asib ve kütüb-i mazkureyi men' ü hark ü ihrak ve beytü'l-mal'de tebrir ü israfla müsevvek-i şer'i hilafında tasarruf ve bila-sebeb-i şer'i katl ü habs tağrib-i raiyye ve sair guna mezalimi itiyad eyledikten sonra salaha rücu' etmek üzere ahd ü kasep etmişken yemininde hanis olarak ahval ü umur-u müslimini bi'l-küllîye buhtel kılacak fitne-i azime ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle men'a-i Müslimin Zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilad-ı İslamiye'nin cevanib-i kesiresinden mezburu mahlu' tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevaliye vürud edüb mezburun bekasında zarar-ı muhakkak ve zevalinde salah melhuz olmağın Zeyd-i mezbure imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' etmek suretlerinden hangisi erbab-ı hall ü akd ve evliya-yı umur tarafından ercah görülür ise icrası vacip olur mu? El-Cevap: Olur. Ke-tebehu el-fakir es-Seyyid Muhammed Ziyaeddin ufiye anhu.

(Müslümanların imamı olan kimse, bazı önemli şer-i konuları şeriat kitaplarından çıkarsa ve bu kitapları yasak etse, yaksa, yırtsa devlet hazinesini israf edip şeriatı aykırı şekilde harcasa, idare ettiği kimseleri şer'i sebep olmadan öldürse, hapsedse, sürse, başka türlü zulümleri de âdet edindikten sonra, doğru yola yemin etmişken sözünden dönse, Müslümanların hayatını tamamen bozacak şekilde fitne çıkarmakta direnip onları birbirine öldürtse, buna engel olacak durumdaki Müslümanlar, onun zora dayanan tutumunu ortadan kaldırıp, İslam memleketlerinin pek çok yerlerinden, tabi olunan şahsın tanınmadığına dair haberler gelip yerinde kalmasında zarar ve ayrılışında iyilik olduğu düşünülürse, kendisine imamlık ve sultanlıktan vazgeçme teklif etmek veya haletmek şekillerinden hangisi, millet adına karar vericiler tarafından uygun görülmüşse, bu kararın uygulanması yerinde ve gerekli olur mu?

Elcevap: Olur

Yukarıdaki fetva metninde görüldüğü gibi Sultan şu suçlarla suçlanmıştır:

1. Bazı şer'i konuları şeriat kitaplarından çıkarttırmıştır.
2. Bu kitapları yakma veya yırtma yoluyla imha etmiştir.
3. Devlet hazinesini israf etmiş ve şeriata aykırı harcama yapmıştır.
4. İdare ettiği kimseleri şer'i bir gerekçe olmadan hapsetmiş, sürmüş veya öldürtmüştür ve başka türlü zulümler etmiştir.
5. Bütün bunları yapan Sultan, bunları bırakıp doğru yola geleceğine dair yemin etmiş ama yeminine sadık kalmamıştır.
6. Müslümanların hayatını mahvedecek şekilde fitne çıkarmakta ısrar etmiş ve onları birbirine kırdırmıştır.

Bütün bunları yaptığı iddia edilen Padişah'la ilgili alınan tedbir ve gerekçeler de şöyle sıralanabilir:

1. Yukarıda zikredilen suçlar karşısında, bunlara engel olma durumunda olan Müslümanların sessiz kalması mümkün değildir.
2. İslam dünyasının birçok yerinden Sultan'a halife sıfatıyla tabi olmadıklarına yönelik mesajlar gelmektedir.
3. Padişahın yerinde kalması zarar vermektedir ve ayrılmasında isabet vardır.
4. Kendisinin sultanlık ve halifelikten istifa etmesinin mi, yoksa halledilmesinin mi daha uygun olacağı karar vericilere (meclise) bırakılması gerekir.

Bütün bunların uygun olup olmayacağı, sözde Şeyhülislamlık Makamına sorulmuş oluyor. Cevap tek kelimeliktir: "OLUR."

Kararı sivil ve asker İttihatçılar vermiş, şeyhülislama ise sadece tasdik etmek kalmıştır. Cevabın tek kelimelik olması fetva tekniği bakımından, oldum olası uygulanan şeydir, bu fetvaya mahsus değildir.

Esasen, Sultanlar da kendilerine, istedikleri tarzda, fetva verecek kişileri Şeyhülislam olarak işbaşına getirmişlerdir. Aykırı bir durumda Şeyhülislam görevden alınır, çoğu zaman da sürgüne gönderilirdi. Müslüman monarkların ezici çoğunluğu fetvaları, kendi icraatlarını kamuoyu nezdinde meşrulaştırmak için kullanmıştır. Verilen kararlar siyasideir ama bunlara “şer’i fetva” kılıfı giydirilmiştir.

Modern zamanlarda, diktatörlerin, kendi antidemokratik kararlarını, yüksek mahkemelere tasdik ettirerek yaptıklarına meşruiyet kazandırma çabaları ile geçmişteki fetva uygulaması arasında prensipte bir fark yoktur.

İttihatçıların Şeyhülislam’a fetva mühürletmesi ile Sultan Abdülhamid’in geçmişte Şeyhülislamlardan aldığı fetvalar arasında da prensipte bir fark yoktur.

Sultan Abdülhamid’e hal fetvası henüz verilmemişken Sultan Reşad’ın padişahlığını ilan eden yüz pare top atışı çoktan yapılmıştır. Kendisine iki Milletvekili ve iki senatörün (âyan) vermesi kararlaştırılmıştır. Heyette şu isimler yer almaktadır:

Âyanlar:

Eski Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa

Aram Efendi (Katolik Ermeni)

Mebuslar:

Emanuel Karasu (Selanik Yahudisi)

Esat Toptani (Arnavut)¹³⁰

Sultan, kendisine tebliğ edilen hal fetvasını, gelişmeleri takip ederek zaten beklemektedir. İtiraz ettiği şey İstanbul’dan uzaklaştırılmasıdır. İstanbul’dan sürgüne gönderilmesinin Meşrutiyyet’e aykırı olduğunda ısrar eder ancak İttihatçıların bundan taviz vermeye hiç mi hiç niyetleri yoktur. Sultan’ın kendisine Çırağan

¹³⁰ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2018, s. 581-582.

Sarayının tahsis edilmesi yönündeki ricası karşılık görmez. Sultan'ın koparabildiği tek taviz, gideceği yere ailesiyle birlikte gitmesidir.

28 Nisan 1909'un ilk saatlerinde Sultan, Yıldız Sarayından alınarak ailesiyle beraber Sirkeci Garından özel bir trenle Selanik'te ikametine tahsis edilen Alatini Köşküne doğru yola çıkarılır.

Kaderin garip tecellisine bakın ki, darbeyle iktidara gelen Sultan Abdülhamid, 33 yıl sonra yine bir darbeyle tahttan indiriliyordu. Otuz üç yıl boyunca en çok başvurduğu cezalandırma yöntemi olan "sürgün" bu sefer kendisine uygulanıyordu.

Sultan'ı Selanik'e götüren ekibin başında o zaman genç bir subay olan, Cumhuriyet döneminin başbakanlarından Fethi Okyar vardır. Daha genç subayların Sultan'a ve çoluk çocuğuna saygısız bazı davranışlarda bulunduğu bilinmektedir.

Alatini Köşkü, Selanikli Musevi fabrikatör Georgio Alatini tarafından 19. yüzyılda yaptırılmıştır. Aslında Selanik'in en görkemli üç katlı yapısı bir süre metruk olarak kaldığı için Sultan oraya yerleştirilince epeyce bir bakımsızdır. Onarılmış hali, günümüzde Selanik Valiliği binası olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, buranın ne kadar önemli bir yer olduğu anlaşılır.

Alatini Köşkünde mütevazı hatta mütevazı şartların altına I. Balkan Savaşına kadar Sultan ve ailesi burada yaşar. Sultan'ın düşmanın eline geçeceği, kendisine ve ailesine zarar verilebileceği endişesiyle İttihat ve Terakki Hükümeti, kendisini İstanbul'a getirmiş ve ikametine ayrılan Beylerbeyi Sarayına yerleştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında İstanbul'un işgali ihtimaline karşı bir ara Bursa'ya nakledilmesi gündeme gelmiş ancak kendisi, kardeşi Sultan Reşad'a bağlılık mesajlarıyla birlikte İstanbul'da kalma talebini iletmiş ve talebi kabul edilmiştir.

Sultan, 10 Şubat 1918 yılında 77 yaşındayken Beylerbeyi Sarayında vefat etmiştir. Cenazesi, İttihatçıların ileri gelenlerinin neredeyse tam kadro katılmasıyla Divanyolu'ndaki büyük dedesi Sultan II. Mahmud türbesine defnedilir.

Sultan'ın hal gerekçeleri doğru muydu, yoksa sadece kendisini haletmek için uydurulmuş şeyler miydi?

Bu soru da peşinen Sultan'ın masum olduğuna inananlar ile onun mutlak muhalifi olanlar arasında ciddi bir ihtilaf konusudur.

Öncelikle Mehmet Âkif'in başyazarı olduğu, yazarlarının hemen hepsinin İslami hassasiyetleri ön planda olan devrin tanınmış simalarından olan insanların yazı yazdığı bir mecmua olan *Sırat-ı Müstakim*'den yaptığımız yukarıdaki uzun alıntıda, dergi uzun boylu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin şeriatı ne kastettiğini izah ettikten sonra aşağıdaki çarpıcı iddiaya yer verir:

Şer'-i şerîf-i Ahmedî'nin (Hz. Peygamber'in şeriatının) bu icrâ'ât-ı hâ'inâne (hain icraatlara) bi't-tabi' (tabii olarak) muhâlif olan ahkâmını (hükümlerini) yalnız ibtâl ile iktifâ etmeyerek o yoldaki âyât (ayetler) ve ehâdis-i şerîfeye (hadis-i şeriflere) lisân-ı resmî (resmi dille) ile "muzır" unvânını vermek, hâsılı millet-i İslâmiyye'yi bir şahsa asibia (kulluk) daha doğrusu ibâdet uğrunda din ve îmândan çıkarmakdan ibâret olan şer'-i Hamîdî (Sultan Abdülhamid'in şeriatı) idi.

Buna göre, Sultan'ın keyfi tek adam yönetimine, İslam dininin temel kaynaklarını referans göstererek karşı çıkanların yazdıkları "muzır" olarak nitelenmiş ve bu insanlara türlü zulümler edilmiştir.

Gerçek şu ki, önceleri Yeni Osmanlılar, daha sonra da Jön Türkler'in en azından mütedeyyin kısmı, Sultan Abdülhamid'in istibdatına karşı çıkarken sürekli olarak aşağıdaki ayetleri zikretmişlerdir:

Allah'ın rahmeti sayesinde onlara karşı yumuşak oldun. Şayet kaba, katı kalpli biri olsaydın etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlar için bağışlanma dile, işlerinde onlarla istişare et. Karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et. (Ve onu uygula. Çünkü) Allah, tevekkül edenleri sever.¹³¹

¹³¹ Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 159.

Dedi ki: “Ey ileri gelenler! Bana bu işimde düşüncenizi söyleyin. Sizin katılımınız olmadan kesin bir karar verecek değilim.” Onlar Rablerinin (iman ve salih amel) çağrısına icabet eder, namazı dosdoğru kılarlar. İşleri, aralarında istişare iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.¹³²

Özellikle “işlerinde onlarla istişare et” mealindeki “Veşavirhum fi'l emr” ayeti, 1860'lı yıllardan itibaren meşruti idareden yana olanların dillerinden düşürmedikleri bir ayettir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 1868'de Londra'da çıkarılan *Hürriyet*'in ilk sayısındaki başmakalenin başlığı bu ayettir. Şurası kesindir ki, önceleri Meclisi Mebusan ve ardından TBMM, Yeni Osmanlılar'dan beri verilen hürriyet ve meşrutiyet mücadelesinin sonucu olarak açılmıştır. Öyle ki, 1920'de açılan TBMM'de Başkanlık Divanı'nın arkasındaki duvarda, bu ayet-i kerime levha olarak yerini almış ve hâlâ orada asılı durmaktadır.

Yukarıdaki ayetleri ve bunları destekleyen Hz. Peygamber'in hadislerini delil olarak gösterip Sultan'ın keyfi idaresine karşı çıkanların eserlerinin hepsi “muzır” kategorisinde yer alıyor, bu eserler ele geçirilince yakılıyor ve bu insanlar ya yurtdışına kaçmak zorunda kalıyor, ya hapsi boyluyor ya da sürgünlerde telef oluyorlardı. Üstelik bu durum, sadece Sultan Abdülhamid dönemine mahsus da değildi. Amcası Sultan Abdülaziz zamanında Yeni Osmanlılar'a aynı muamele reva görülürken, babası Sultan Abdülmecid zamanında ise tarihe “Kuleli Vakası” olarak geçen olayın içinde olanlar da aynı akıbete uğramıştır.

Şer'i kitaplardan keyfi idare aleyhindeki hükümlerin çıkarılması ve bu kitapların yakılması iddiası da çok ciddi bir iddiadır. İddianın kaynağı şudur:

Malum, Kuran-ı Kerim'den sonra İslamın ikinci en önemli kaynağı Hz. Peygamber'in hadisleridir. Altı muteber hadis kitabı içinde en önemlisi ise İmam Buhari'nin derlemesi olan “Sahih-i Bu-

¹³² Şûra Suresi, Ayet: 38.

hari” isimli hadis külliyyatıdır. Bu eseri, Sultan Abdülhamid 1895’te Mısır’daki Ezher Üniversitesinin hocalarına inceleterek yeniden bastırmıştır. İddia şudur ki, bu hazırlık esnasında, sultana itaat ve biatı emreden hadisler bırakılmış, Müslümanlara, keyfi davranan hükümdarlara karşı isyan ve itiraz hakkı veren hadisler çıkarılmış, gözden kaçanların bulunduğu sayfalar ise baskıdan sonra yırtılarak çıkarılmıştır.

Konuyla ilgili olarak bu işin uzmanı olan tarih araştırmacısı Murat Bardakçı’ya kulak verelim:

Abdülhamid’in iktidarına “bazı kitapları yakıp yırttığı” yolundaki bir suçlama yüzünden son verilmiş ve kitap imhası konusu zamanın şeyhülislâmından alınan “hal fetvası”nın yani hükümdarın tahtından indirilmesinin dini bakımdan bir mahzur taşımadığı yolundaki iznin hemen girişinde yer almıştı.

Sultan Abdülhamid, o tarihten birkaç sene önce, Sünni İslâm dünyasının en muteber hadis kitabı olan “Sahîh-i Bu-harî” isimli eseri gayet şık bir şekilde yayınlattı. Ama, bir iddiaya göre, eser daha piyasaya verilmeden önce içerisinde “Halka zulmeden idarecilere karşı ayaklanmak haktır” şeklindeki bazı hadislerin bulunduğunu görmüş, bu hadislerin muhalifleri tarafından aleyhine kullanılabileceğinden endişe duymuş, hadislerin yazılı olduğu sayfaları yırttırmış ve eserin bazı cildlerini de yaktırarak imha ettirmişti.

Elmalılı Hamdi Efendi’nin kaleme alıp Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi’nin imzaladığı “hal fetvası”nın temelinde, işte bu suçlama vardı. Fetvada “Müslümanlar’ın imamı olan kişi muteber dinî kitapları yırtıp yakarsa” den-dikten sonra başka iddialar da sıralanıyor ve metnin sonunda “Bütün bu işleri yapan kişiye tahttan feragat teklif edilmesi yahut o kişinin tahtından indirilmesi nasib olur mu?” diye soruluyor ve “Olur” cevabı veriliyordu.¹³³

¹³³ Murat Bardakçı, Habertürk, 27.03.2011.

Bu konunun doğruluğu veya yanlışlığı, ancak *Sahih-i Buhari*'nin, binlerce sayfadan oluşan, tahrif edildiği iddia edilen nüshaları ile yine binlerce sayfa olan orijinal nüshalarının hadis âlimleri tarafından inceden inceye bir karşılaştırması sonucu ortaya çıkarılabilir. Maalesef, o gün bugündür, bu iş yapılmamıştır.

Soru 24.

Sultan Abdülhamid'in Muhalifi Olup da Sonradan Pişman Olanlar Kimlerdi ve Pişmanlıklarının Sebebi Neydi?

Sultan Abdülhamid'e muhalefet ettiği için vefatından sonra pişmanlığını dile getirenlerden biri şair, filozof Rıza Tevfik'tir.

“Sultan Abdülhamid Han'ın Ruhâniyetinden İstimdat” isimli şiiri çok ağır nedamet, özür dileme ve af dileme duygularıyla doludur:

Nerdesin şevketlim, Sultan Hamid Han?

Feryâdım varır mı bârigâhına?

Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,

Şu nankör milletin bak günahına.

Târihler ismini andığı zaman,

Sana hak verecek, ey koca Sultan;

Bizdik utanmadan iftira atan,

Asrın en siyâsî Padişâhına.

“Pâdişah hem zâlim, hem deli” dedik,

İhtilâle kıyam etmeli dedik;

Şeytan ne dediye, biz “beli” dedik;

Çalıştık fitnenin intibahına.

*Dîvâne sen değil, meğer bizmişiz,
Bir çürük ipliğe hülyâ dizmişiz.
Sade deli değil, edepsizmişiz.
Tükürdük atalar kiblegâhına.*

*Sonra cinsi bozuk, ahlâkı fena,
Bir sürü türedi, girdi meydana.
Nerden çıktı bunca veled-i zinâ?
Yuh olsun bunların ham nasibina!*

*Bunlar halkı didik didik ettiler,
Katliâma kadar sürüp gittiler.
Saçak öpmeyenler secde ettiler.
Tükürün onların pis külâhına.*

*Haddi yok, açlıkla derde girenin,
Sehpâ-yı kazâyâ boyun verenin.
Lanetle anılan cebâbirenin
Bu, rahmet okuttu en küstahına.*

*Çok kişiye şimdi vatan mezardır,
Herkesin belâdan nasibi vardır,
Selâmetle eren pek bahtiyardır,
Harab büldânın şen sabahına.*

*Milliyet dâvâsı fıskâ büründü,
Ridâ-yı diyanet yerde süründü,
Türkün ruhu zorla âsi göründü,
Hem Peygamberine, hem Allâh'ına.*

*Lâkin sen sultânım gavs-ı ekbersin
Âhiretten bile himmet eylersin,
Çok çekti şu millet murada ersin
Şefâat kıl şâhım mededhâhına.*

Ünlü “Kara Bir Gün” makalesinin sahibi, devlet ve fikir adamı şair Süleyman Nazif de Sultan Abdülhamid dönemini arayanlardandır:

*Padişahım gelmemişken yâda biz,
İşte geldik senden istimdâda biz,
Öldürürler başlasak feryâda biz,
Hasret olduk eski istibdâda biz.*

*Dem-bedem coşmakta fakr u ihtiyaç,
Her ocak sönmüş ve susmuş, millet aç.
Memleket mâtemde, öksüz taht u taç,
Hasret olduk eski istibdâda biz.*

Serveti Fünun edebiyatının en ünlü ve önemli şairi Tevfik Fikret’in yazdığı “Sis” şiiri, istibdat dönemi İstanbul’una lanetler yağdıran bir şiirdir. İstibdat, bütün hayatın üstüne kabûs gibi çöken bir sistir şaire göre. Bu şiir, Abdülhamid muhalifleri tarafından elden ele dolaştırılan adeta bir ihtilal manifestosudur.

1905’te Eremeni Komitacıların Sultan Abdülhamid’e yönelik suikast girişimi sonuçsuz kalınca, Tevfik Fikret çok üzülmüş ve şu mısraları yazmıştır:

*Ey şanlı avcı, damını beyhude kurmadın,
Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki, vuramadın.
Dursaydı bir dakikacağız devr-i bi-sükûn
Bir hayr olurdu, misli asırlara geçmemiş.*

Fikret’i doğrudan Sultan Abdülhamid’e karşı bir pişmanlık ve özür beyanı yok ama yazdığı “Han-ı Yağma” isimli şiirde İttihatçılar’ı yerden yere vurur:

Uzun şiirdeki,

*Yiyin efendiler yiyin, bu han-ı iştiha sizin
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin.*

Şeklindeki vasıta beyti, sonraki dönemlerde de hak etmediği halde milletin malını çarçur edip yiyenlerle ilgili hep kullanılagelen bir beyittir.

Dr. Rıza Nur ise İttihatçılar'ın yönetimini görünce Sultan Abdülhamid'e, Cumhuriyet dönemindeki tek adam yönetimine tanıklık edince de İttihatçılar'a rahmet okumuştur.¹³⁴

Ayrıca Mehmet Âkif Ersoy, Elmalılı Hamdi Yazır ve Bediüzzaman Said Nursi'nin sonraki zamanlarda pişmanlık duyduğuna dair iddialar, yazılı kaynak ve belgesi olmayan söylentilerden ibarettir. Adı geçenlerin hangi saiklerle ve hangi tarzda Sultan'a muhalefet ettiklerine detaylı bir biçimde yer verdiğimiz için burada tekrar üzerinde durmayacağız.

Dikkat edilirse pişmanlık beyan edenlerin beyanları tamamen Sultan Abdülhamid'ten sonraki yönetimin kötü olmasına dayanmaktadır. Yani gelen gideni aratmıştır. Süleyman Nazif'in "Hasret olduk eski istibdâda biz" şeklindeki mısraı aslında bütün durumu özetliyor. Bu mısradaki Süleyman Nazif, Sultan Abdülhamid döneminin "istibdat" olduğunu, Sultan'ın vefatından sonra da kabul ediyor. Ne var ki sonrakilerin istibdatı "eski istibdat"ı aratmıştır. Yani biri *yeni* biri *eski* olmak üzere iki istibdat vardır.

Burada üzerinde durulması gereken soru şudur: Gelenin kötü olması gideni iyi yapar mı?

Türkiye'de asırlar boyunca insanımız kötüler arasında ne yazık ki seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bu durum, bizim dışımızdaki dünyada da aşağı yukarı böyledir.

Bir atasözümüz der ki "Körler memleketine şaşılar padişah olur." Körlüğe karşı şaşılık daha iyi olabilir ama bu bizim şaşıya badem gözlü dememizi gerektirir mi? Komünizm hiç şüphe yok ki, çok kötüydü. Komünist diktatörler milyonlarca insanın kanına girdiler. Sonunda komünizm çöktü. İnsanlar düğün bayram ettiler.

¹³⁴ Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yay., İstanbul, 1967, c.4, s. 1503, 1513.

Ne var ki, eski komünist yöneticiler bir anda kapitalist oldular ve kapitalizmi en vahşi şekliyle uygulamaya başladılar. Yeni dönemin ultra zenginleri yanında, geniş halk kitleleri sefil oldular. Oligarklarla el ele veren eskinin komünist, yeninin kapitalist devlet adamları, ülkelerinde komünist dönemi aratan baskıcı, mafyatik, antidemokratik yönetimler kurdular. Bundan dolayı, demir perde ülkelerinin önemli bir kısmında, bugün iyileşen şartlara rağmen, komünist döneme, orta yaşın üstündeki insanlarda ciddi bir özlem var. Bu durum, komünizmin iyi olduğunu gösterir mi? Aynı şekilde, İttihatçıların devlet yönetimine acemiliği, zorbalığı ve çeteciliği bulaştırması, Sultan Abdülhamid dönemini İstibdat dönemi olmaktan çıkarır mı?

Sultan Abdülhamid dönemi istibdadından söz edildiği zaman Türkiye'deki laikçi ve Kemalist çevreler zevkten adeta dört köşe oluyorlar. Ne var ki, Tek Partili dönemin antidemokratik, baskı, sansür, asimilasyon, inkâr ve imhaya dayanan yönetimi söz konusu olduğu zaman toz kondurmamayı tercih ediyorlar. Bu durumda hemen "o döneme özgü şartlar" mazereti devreye sokulur. Ona bakılırsa Sultan Abdülhamid dönemine özgü de şartlar vardı. İttihatçıların da kendilerine göre şartları vardı. Herkes taraftarı olduğu kişi ve dönemler için mazeret üretmekten vazgeçip iyiye iyi, kötüye kötü demek durumundadır. "Benim diktatörüm iyi, senin diktatörün kötü" yaklaşımı doğru bir yaklaşım değildir.

Aşk, kusur; nefret ise hiçbir iyi taraf göstermez. Tarihe mal olmuş şahsiyetlere ve onların devirlerine aşk ve nefretle baktığımız zaman hiçbir doğru sonuca varamayız. Bu durum, Sultan Abdülhamid için de, Enver Paşa için de, Atatürk için de geçerlidir.

SONUÇ

Sultan Abdülhamid, ne “Kızıl Sultan” ne de “Ulu Hakan”dır. Ona gerçek adıyla hitap etmek en doğrusudur: Sultan Abdülhamid....

Sultan Abdülhamid, bir darbe sonucu ve darbecilerle yaptığı pazarlık sonucunda iktidara gelmiş ve bir darbe sonucunda tahttan indirilmiştir.

Bütün otokratlarda olduğu gibi, Sultan Abdülhamid de kısa sürede kendisini iktidar yapan devlet adamlarının hemen hepsini yanından yöresinden uzaklaştırmış, daha çok silik, kendisine kayıtsız şartsız biat edecek devlet adamlarıyla çalışmayı tercih etmiştir. Onun yönetiminde, işbaşına gelecek devlet adamlarında liyakat ve ehliyet değil, mutlak biat ve sadakat tercih edilmiştir. En hayati pozisyonlarda çalıştırdığı kimseler, daha çok gayri Müslim devlet adamlarıdır. Canını emanet ettiği özel doktoru da malını emanet ettiği bankeri ve Hazinei Hassa Bakanı da gayri Müslimdir.

Sultan Abdülhamid, moratoryum ilan etmiş, neredeyse bütün kurumları çökmüş bir devlet yönetimi devraldı. Osmanlı Devleti, ondan önce de ondan sonra da sadece uzatmaları oynuyordu. Borç batağına batmış, el tezgâhtarlığına dayalı ekonomisi Avrupa’nın fabrikasyon üretimi karşısında iflas etmiş, memurlarına doğru dürüst maaş ödeyemeyen, okuma yazma oranları tekli rakamlarla ifade edilen, hiçbir üniversitesi olmayan, medreseleri adeta ortaçağı yaşayan, açlık, sefalet ve hastalıkların kol gezdiği bir ülkeydi Osmanlı Devleti.

Sultan Abdülhamid'in de kendilerinden öncekiler gibi ekonomik çarkı çevirmek için yabancıların ve Galata Bankerleri'nin kapısını çalmaktan başka çaresi yoktu. Yeni borçlar bulması için öncekileri yapılandırması gerekiyordu. Düyunu Umumiye Meclisi'ni kuran meşhur Muharrem Kararnamesi onun imzasını taşıyor. Alacaklılar, bu kararnameyle daha kaynağında Osmanlı Devleti'ni gelirlerinin önemli bir bölümüne, alacaklarına karşılık el koyuyordu. İlki 1854'te Kırım Savaşı esnasında alınan dış borcun, Düyunu Umumiye kapsamındaki son taksitini, Türkiye Cumhuriyeti ancak 1954'te ödeyebildi.

Sultan Abdülhamid döneminde, bazı çevrelerin iddia ettiği gibi ekonomi hiçbir zaman iyi durumda olmadı. Ekonomik iflasa rağmen Sultan Abdülhamid'in yaptırdığı demiryolları, okullar ve hastaneler ve genel olarak giriştiği imar faaliyeti onun sevap hanesine yazılması gereken önemli yatırımlardır.

Sultan Abdülhamid döneminde hiç toprak kaybedilmediği iddiası bir efsaneden ibarettir. Onun döneminde Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklar, bugünkü Türkiye'nin iki katından daha fazladır. Daha da ötesi, Kıbrıs'ı adeta İngilizlere armağan etmiştir. Çırağan Baskını'ndan sonra Sultan dehşete kapılmış, evhamlı mizacından dolayı korkuları kontrolden çıkmış ve kendisini korumaları için İngiltere'ye sığınmıştır. Sultan'ın bu ruh halinden yaralanmayı bilen dönemin İngiltere İstanbul Büyükelçisi usta diplomat Henry Layard, Sultan'dan Kıbrıs'ı tereyağından kıl çeker gibi rahatlıkla koparmıştır.

Sultan Abdülhamid'in yedi düvele kafa tuttuğu, büyükelçileri tokatladığı şeklindeki iddialar da hem yalan hem de gülünçtür. Aksine Sultan Abdülhamid, diplomatlara karşı son derecede kibar, misafirperver ve cömerttir. Elçiliklerdeki memurlara varıncaya kadar Sultan, diplomatları ve yabancı misafirleri nişan ve ihsanlara boğan biridir.

Sultan'ın, sonraki yıllarda İngiltere'yle arasının açılması kendisinin tercihi değil, İngiltere'de iktidara gelen aşırı Türk ve Müslü-

man düşmanı William Gladstone'un yaklaşımıdır. Sultan isteseydi de Gladstone'la anlaşamazdı. Nitekim Gladstone'ın ilk icraatı, gelir gelmez Mısır'ı işgal ve ilhak etmesiydi. Sultan Abdülhamid, çaresiz kalınca Avrupa'da sarılacak bir dal olarak Almanları buldu. Alman İmparatoru Wilhelm'la geliştirdiği yakın ilişki İttihatçılar tarafından miras olarak alınmıştır. Bu sıkıntılı ilişki, Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşında, Alman saflarında savaşması sonucunu doğurmuş, bu aynı zamanda imparatorluğun sonunu getirmiştir.

Onun 1900'lü yıllarda Rus çarlarıyla ilişkileri ısıtması ve Romanof hanedanıyla yakınlaşması, biraz da iki ülkedeki yönetimin birbirine çok benzemesinden kaynaklanıyordu.

Onun zamanında Kapitülasyonlar aynen devam etmiş, kapitülasyonları geriletmek için bazı girişimleri olmuş ama Avrupalıların çok sert tepkileriyle karşılaşınca geri atmak zorunda kalmıştır.

Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti adeta misyoner faaliyetlerin, misyoner ve yabancı okullarının cenneti haline gelmiştir. Sultan'ın misyoner karşıtı tutum takındığı da doğru değil.

Onun amansız bir Yahudi düşmanı olduğu, dünya siyonizminin babası Theodor Herzl'e haddini bildirdiği de bir şehir efsanesidir. Aksine Sultan, Theodor Herzl'le ve Rothschild ailesiyle yakın dostluk kurmuş, onları ikram ve ihsanlara boğmuştur.

Tahttan indirildiğine dair, kendisine hal fetvasını tebliğ eden milletvekilli ve âyan heyetinde Yahudi, Selanik mebusu Emanuel Karasu'nun bulunması, bu işin bir Yahudi, en hafifinden bir Sabetayist tezgâhı olduğu iddiasına yol açmış ve muhafazakâr camia bunu daima Sultan'ın mazlumluğu için bir gerekçe olarak kullanmıştır. Emanuel Karasu oraya Yahudileri temsilen ve Yahudilik davası için değil, sadece Osmanlı Mebusan Meclisi'nin bir üyesi olarak gitmiştir. Üstelik, kendisi durumdan vazife çıkarmamış, Meclisi Mebusan tarafından, tıpkı diğerleri gibi, görevlendirilmiştir. Kaldı ki, Yıldız evrakının, en azından bir kısmı, üzerinde yapılan incelemelerde Sultan'a en çok jurnal verenlerden birinin Emanuel Karasu olduğu ortaya çıkmıştır.

Sultan, halkın içinde bir hükümdar değildir. Kendisini, ayrı bir dünyaya çevirdiği Yıldız Sarayına kapatmış, ülkeyi jurnaller ve istihbarat raporlarıyla idare etmiştir. Değişmez kaidedir: korkaklar korkutarak idare eder. Sultan Abdülhamid'in hayatına hem şahsı, hem ailesi hem de ülkesi adına cinnet derecesine varan korkular hâkimdir. Onun yönetimi bir, tek adam yönetimidir ve hiç şüphe yok ki, gerekçesi ne olursa olsun bu dönem, bir istibdat dönemidir. Sansür, sürgün, takip, taciz bu dönemin karakteristik özelliklerinden biridir.

Onun döneminde bütün yetkiler merkezileşmiş, ancak bu merkez payitaht olarak İstanbul değil, sadece ve sadece Yıldız Sarayıdır. Dedesi II. Mahmud'tan itibaren güç ve itibar kazanan Babıâli, Sultan Abdülhamid döneminde etkisiz ve yetkisiz hale gelmiştir.

Sultan Abdülhamid'in çok dindar olduğu hatta "veli" olduğu iddialarının da hiçbir gerçeklik payı yoktur. O, diğer Osmanlı padişahları ne kadar dindarsa o kadar dindardı. Sultan Abdülhamid, sarayında aile fertleriyle birlikte Batılı bir hayat yaşıyordu. Saray Tiyatrosunda Avrupa'daki en son opera ve operetleri ailesiyle birlikte seyrediyordu. Türk müziğinden asla hazzetmez, bütün çocuklarına Batı müziği eğitimi aldırırdu. Türkiye'deki ilk içki fabrikası, Bomonti kardeşlerin onun zamanında İstanbul'da kurduğu bira fabrikasıdır.

Sultan'ın İslamcılık politikası, pragmatist bir politikaydı. Hali-fesifatını siyasi bir enstrüman olarak en çok kullanan padişah şüphesiz ki Sultan Abdülhamid'ti. Peki bu bir işe yaradı mı? Tabii ki de bir işe yaramadı. Onun İslamcılık politikası, Türkiye'deki İslamcı aydınlara bile samimi gelmiyordu. Nitekim kendi dönemindeki İslamcı diye niteleyebileceğimiz aydınların ezici çoğunluğu Sultan Abdülhamid'e karşıydı. Onun baskıcı politikalarının münafık bir toplum oluşturduğuna inanan İslamcılar, İslam halifesinin istibdatçı olmasını, İslamiyeti, bütün dünyaya istibdata müsait bir din olarak gösterdiği için çok ama çok kızgındırlar.

Türkiye'deki mevcut İslamcıların Sultan Abdülhamid'i adeta kutsaması akla ziyan bir durumdur. Bunun kaynağı, çok iyi bir şair ama çok kötü bir ideolog olan merhum Necip Fazıl'dır. Necip Fazıl'ın her zaman duyguları aklının önünde olmuştur. Bütün hayatı reaksiyonlar üzerine bina edilmiş Necip Fazıl, Kemalizme karşı adeta Hamidizm diyebileceğimiz bir ideolojinin mucididir. Önün devamında, son derecede zeki ama bir o kadar da savruk olan merhum Kadir Mısıroğlu, özellikle Milli Görüş çevrelerinin tarih şuurunu oluşturan kişi olmuştur. Adı geçen iki şahsa "üstad" olarak hitap eden bu camia, araştırmalara ve okumalarına dayanarak değil, bu iki zatın beyanlarına dayanarak Türkiye'de bir Abdülhamid kültü oluşturmuşlardır.

Muhalliflerine göz açtırmayan Sultan Abdülhamid, onlarla ikili görüşme ve münasebetlerinde görünüşte çok samimi ve sempatiktir. Muhallifleri onunla görüşüp ayrıldıktan sonra olumlu yönde büyük bir ümide kapılır ama bu iyimser hava uzun sürmez. Bu kişiler kısa süre sonra ya sürgüne gönderilir ya da kendileri bir şekilde yurtdışına kaçmak zorunda kalır. Havuç ve sopa politikasını en iyi uygulayan padişahlardan biri hiç şüphe yok ki Sultan Abdülhamid'tir.

Sultan, olağanüstü bir servete sahiptir. Şehzadeliginden beri servet edinme konusunda bir hayli marifetli olan Sultan Abdülhamid'in mallarının çok önemli bir bölümü, kendisinin tahttan indirilmesinden sonra İttihatçılar tarafından hazineye devredilmiştir. Azlettiği birçok devlet adamının malını müsadere eden Sultan da sonunda müsadereye uğramıştır. Bugün bile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarında, Filistin'den Bosna-Hersek'e kadar Sultan Abdülhamid adına kayıtlı binlerce tapu bulunmaktadır. Bunların yarısına yakını bugünkü Türkiye toprakları üzerindeki gayri menkullerdir.

31 Mart Olay'ında Sultan'ın doğrudan bir alakası yoktur ancak bu olay esnasında kendisinin eski gücüne kavuşacağı ümidine kapılmıştır. Olayı tahrik ve teşvik etmemiş ama ciddi şekilde engelleyici bir irade de ortaya koymamıştır.

Sürgüne gönderildiği Selanik'te ikametine ayrılan Alatini Köşkü uzun süre boş kaldığı için bir miktar bakımsızdır ama o dönem de şimdi de bu bina Selanik'teki en prestijli binalardan biridir. Kendisi ve ailesine refakat eden bazı genç subayların kendisine ve aile fertlerine yönelik terbiyesizlikleri elbette utanç vericidir. Sultan, Selanik'ten İstanbul'a nakledilince Beylerbeyi Sarayı ikametine tahsis edilmiştir. Kendisinin devrik sultan olan ağabeyi Sultan V. Murad'a reva gördüğü muamele ile kendisine yapılan muamele mukayese bile edilemez. Sultan V. Murad, Çırağan Sarayının kendisinde değil, bu sarayın müştemilat sayılan bir bölümünde yaşayıp vefat etmiştir.

Vefatından sonra pişmanlıklarını ifade edenlerin hemen hepsi İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetiminden dolayı hayal kırıklıklarına uğrayanlardır. Tam istibdattan kurtulduk derken başka bir çeşit istibdatın kucağına düşenler, gelenin gideni arattığını gördükleri için nedamet duygusuna kapılmışlardır. Ancak gelenin daha kötü olması gideni iyi yapmamıştır.

Sultan Abdülhamid'e yaşadığı dönemde karşı olan İslamcı aydınlardan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Mehmet Âkif Ersoy, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Bediüzzaman Said Nursi'ye izafe edilen pişmanlık beyanları, yazılı bir bilgi ve belgeye dayalı değil kulaktan dolma iddialardan ibarettir.

Sultan Abdülhamid elbette hatalarının ve sevabının hesabını Allah'a verecektir. Elbette bizim gibi kulların o ve onun gibiler için düşündükleri ve vardığımız yargılar sadece tarih ilmi açısından değil, günümüz ve geleceğimiz açısından da önemlidir. Çünkü tarih dünle ilgilenir, bugün için ibret verir ve geleceğin şekillenmesine katkı sunar.

DİZİN

31 Mart Olayı 135, 137, 143,
155, 156, 172, 174, 175, 178,
180, 184, 185
93 Harbi 13, 25, 65, 79, 92, 98,
100, 101

Abdülhamid Said Paşa 19
Agop Paşa 20, 85
Ahmed, I. 11
Ahmed, III. 47
Ahmet Celalettin Paşa 69, 86,
182, 183
Alatini, Georgio 189
Alatini Köşkü 189, 204
Aleksandr, II. 13
Aleksandr, III. 100
Aleksandros Karatodori Paşa 20
Ali Suavi 43, 85, 87, 88, 136, 181,
182
Ali Suavî 26, 44, 58, 90
Arturo Stravolo 20, 47
Artvin Dadyan Paşa 20
Atatürk, Mustafa Kemal 5, 7, 16,
33, 198
Ayasofya Camii 51
Babiâli 18, 26, 35, 74, 78, 88, 99,
102, 126, 181, 202

Bağdat 18, 29, 95, 97, 108, 141,
142
Balyan, Garabet 41
Balyan, Sarkis 20, 41, 48
Basra 95, 97, 108
Bediüzzaman Said Nursi 42, 49,
56, 76, 104, 105, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 149, 150,
151, 152, 153, 155, 156, 157,
174, 175, 197, 204
Bereketzâde İsmail Hakkı 161
Berlin 71, 80, 101
Beyrut 37
Bismarck 93, 94, 95
Bomonti 30, 202
Bosna-Hersek 13, 59, 92, 172,
203
Buckingham Sarayı 23
Bulgaristan 13, 70, 92, 172
Cavid Paşa 99
Cemalettin Afgani 55, 135
Cibranlı Halit Bey 110
Çırağan Baskını 43, 200
Çırağan Sarayı 19, 40, 42, 44, 88,
188, 204

Çin 74

Damat Ferit 163

Damat Mahmud Celalettin Paşa
15, 17

D'Aronco, Raimondo 41

Darüşşafaka 55

Disraeli, Benjamin 92

Divanyolu 189

Dolmabahçe Sarayı 23, 40, 43

Ebü'l Hüda 54, 55, 56

Elliot, Henry 57

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır
170, 204

Emanuel Karasu 62, 188, 201

Esad Erbili Efendi 56

Eşref Edip Fergan 165

Fausto Zonaro 20

Fizan 21, 83

Galata Bankerleri 25, 200

Gazi Ahmet Muhtar Paşa 15

Gazi Osman Paşa 15, 16, 79, 89

George, V. 95

Girit 85, 99, 172

Gladstone, William Ewart 92, 93,
94, 201

Goltz, Colmar von der 94

Goltz Paşa 94, 95

Granada (Gırmata) 60

Halep 54, 95, 97, 108, 110

Harbiye Nezareti 174

Herzl, Teodor 61

Herzl, Theodor 61, 201

Hicaz 21, 29, 58, 63, 98, 107, 108

Hobart Paşa 79

Hoca Şakir Efendi 52

Hollanda 32, 75

Hüseyin Avni Paşa 11, 40

Hız. Peygamber 54, 58, 75, 159,
160, 161, 176-178, 190, 191

I. Dünya Savaşı 31, 37, 59, 94,
96, 110, 118, 201

II. Dünya Savaşı 31

II. Meşrutiyet 50, 81, 94, 104,
105, 134, 135, 136, 146, 165,
172, 184

Irak 70, 74, 94, 97

İgnatyef, General 66

İngiltere 14, 27, 31, 32, 33, 57,
65, 75, 80, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 106, 200

İran 43, 74

İsmail Paşa 12

İsrail 70, 74

İttihat ve Terakki Cemiyeti 172,
173

Japonya 35, 75, 115

Johnstone, Butler 24

Jön Türkler 19, 35, 98, 117, 181,
182, 183, 184, 190

Kahire 12, 86, 117, 118

Kalfa Vasilaki 47

Kamil Paşa 99, 173

Kanun-ı Esasî'yi (Anayasa) 12

Karatodori, Aleksandros 20, 80

Karatodori Paşa 20, 80

Kavalalı Mehmed Ali Paşa 106

Kıbrıs 33, 44, 80, 85, 87, 89, 200

Küba 74

Layard, Henry 65, 78, 80, 87, 88,
89, 200

Libya 21, 70, 74

Londra 57, 86, 87, 88, 89, 106,
191

Lord Salisbury 14, 65, 89, 90

Lozan Antlaşması 36

Lyon 87

Mahmud Celalettin Paşa 15, 17,
19

Mahmud, II. 18, 47, 61, 78, 94,
97, 106, 189, 202

Mahmud Şevket Paşa 81

Mareşal Ferdinand 20

Medine 58

Mehmed Cemalettin Efendi 81

Mehmed Reşad 19, 185

Mehmed Rüşti Paşa 15

Mehmed, V. 185

Mehmet Âkif 27, 49, 50, 65, 71,
83, 111, 112, 113, 115, 117,
118, 119, 122, 124, 125, 127,
128, 137, 140, 166, 167, 190,
197, 204

Mekke 58

Mekteb-i Sultanisi 181

Mısır 12, 21, 33, 93, 94, 97, 106,
118, 136, 192, 201

Miamili Portakalyan 20

Midhat Paşa 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 176

Mithat Paşa 52, 85, 181

Muhammed Abduh 56, 112, 113,
127

Mulay Muhammed 27

Murad, V. 11, 12, 19, 40, 85, 204

Musa Kazım 49, 163, 165

Mustafa Fazıl Paşa 12

Mustafa Reşid Paşa 18

Musul 97, 108

Namık Kemal 15, 32, 33, 75, 85,
87, 136, 137, 181, 182

Navaf el-Salih 109

Necip Fazıl 64, 76, 203

Nikolay, II. 95

Nişan Efendi 20

Norveç 32, 75

Ohannes Efendi 20, 85

Ohannes Sakızyan 20

Osmanlı Devleti 7, 19, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 35,
38, 39, 57, 58, 60, 77, 87, 91,
92, 93, 96, 97, 98, 100, 101,
105, 106, 107, 108, 178, 199,
200, 201

Osman Nuri Paşa 108, 110

Özbekistan 74

Paris 19, 47, 70, 86, 87, 91, 92,
98, 118, 122, 184

Pasvandoğlu 105

Paul Dussap 48

Pera 78

Prens Sabahaddin 19, 98, 172

Raimando D'Aranco 20

Raşit Paşa 40

Redif Paşa 15

Ricci, Luigi 47

Rusya 13, 25, 32, 65, 66, 74, 91,
92, 93, 100, 101, 106

Saffet Paşa 15

- Sahra Çölü 21
 Saint-Benoît 37
 Sami Günzberg 20
 Sanders, Liman von 96
 Sava Paşa 20
 Sefir Constans 26
 Selanik 21, 62, 134, 154, 184,
 188, 189, 201, 204
 Selânîk 153, 154
 Selim, III. 41, 105, 169
 Sirkeci Garı 26, 189
 Sofya 88
 Spiridon Mavroyeni 20
 St. Petersburg 23, 100
 St. Petersburg Sarayı 23
 Sultan Abdülaziz 11, 12, 13, 17,
 19, 23, 24, 25, 30, 40, 41, 52,
 57, 66, 78, 191
 Sultan Abdülmecid 11, 12, 22, 23,
 47, 61, 140, 191
 Sultan II. Bayezid 60
 Sultan Reşad 26, 59, 112, 185,
 188, 189
 Suriye 70, 74, 84, 97, 106, 108
 Süleyman Paşa (Şıpka Kahramanı)
 15
 Şam 71, 95, 97
 Şefik Paşa 132, 133, 137
 Şeyh Alizâde Hoca Muhittin
 Efendi 118
 Şeyhülislam Hasan Hayrullah
 Efendi 15
 Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi
 204
 Tanzimat Fermanı 20, 106
 Tepedelenli Ali Paşa 106
 Tevfik Fikret 196
 Tevfik Paşa 44, 98, 173
 Theodor Kasap 20
 Topkapı Sarayı 23, 40, 43, 76, 88
 Trablusgarp 108
 Tunuslu Hayrettin Paşa 55
 Urquhart, David 23
 Üryanizade Ahmed Esat Efendi 81
 Versailles Sarayı 23
 Victoria, İngiliz kraliçesi 57
 Wilhelm, I. 94
 Wilhelm, II. 43, 95
 Yedisekiz Hasan Paşa 88
 Yedi Sekiz Hasan Paşa 43
 Yemen 21, 55, 98, 102, 107, 108
 Yeşilköy 65, 79, 87, 100, 184,
 185
 Yıldız Mahkemesi 18
 Yıldız Sarayı 16, 17, 23, 41, 47,
 54, 79, 88, 139, 189
 Yirmisekiz Mehmed Çelebi 47
 Yusuf İzzeddin Paşa 12
 Yüzbaşı Çerkes Hasan 40
 Zarifi 12, 20, 68
 Ziya Paşa 15, 32, 87, 137, 181

Osmanlı'nın son güçlü padişahı olan Sultan Abdülhamid, tarihçiler camiasında ve kamuoyunda genellikle ya kutsallaştırılıp bir saadet devri hükümdarı, "Ulu Hakan" olarak görülmekte ya da hakaret yağdırılan bir nefret nesnesine, "Kızıl Sultan"a dönüştürülmektedir. Böyle bir ifrat ve tefritçi yaklaşımdan uzak durarak kaleme aldığı bu çalışmasında Hüseyin Çelik, "Sultan Abdülhamid meselesi"ni çeşitli sorular ve cevaplar eşliğinde, tarihsel bilgi ve belgelere dayanarak ama ayrıntılara da boğulmadan, yalın bir dil ve üslûpla tasvir etmeye girişiyor. Abdülhamid'in doğrularını da yanlışlarını da bilmek isteyenler için tam bir kılavuz.

"Tarih okumak, araba süren bir kişinin arada bir, ihtiyaç oldukça dikiz aynasına bakması gibidir. Unutmayalım ki, ön cam dikiz aynasının yüz katı büyüklüğündedir. Ön cama bakıp araba sürmesi gereken bir sürücü, sürekli dikiz aynasına bakarsa arabayı ya duvara ya da bir kayaya bindirir. Bilinmelidir ki günümüzün zayıflık ve eksikliğini geçmiş süslemeleriyle telafi edemeyiz. Hayallerini, hatıralarının önüne geçiremeyen kişiler veya toplumlar gerçek anlamda başarı hikâyeleri yazamazlar."

"İşin özü mazi düşmanlığı, tarih ve ecdat düşmanlığı ne kadar hastalıklı bir ruh hali ise 'maziperestlik,' yani geçmişimizde, tarihte ne varsa bunları kutsama yaklaşımı da o kadar hastalıklı bir ruhun tezahürüdür."

